

GAT

Gazdaság & Társadalom

Tartalomából:

Dr. Gidai Erzsébet: A magyar eladósodási folyamat jellemzői és kiváltó okai

Dr. Sárkány Pál: A mai magyar agrártársadalom polgárosodásának körülményei

Dr. Romány Pál: Szociálpolitika, jövedelempolitika – agrárirányítás

Dr. Szira Tamás: Az ezredvég uralkodó eszméinek hatása a gazdaságpolitikára

Dr. Prugberger Tamás: Kormányzati esélyek és veszélyek az 1994. évi választásokat követően

Dr. Balázs Judit: A történelem vége vagy új szakasza?

Neszmélyi György: Mi tette a Koreai Köztársaságot „kis tigrissé”?

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

V. évfolyam 4. szám, 1994.

A szerkesztőbizottság elnöke: Dr. Gidai Erzsébet

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Bíró Zoltán, Dr. Fecske Mihály,
Dr. Gánti Tibor, Dr. Gidai Erzsébet, Dr. Szretykó György

Megjelenik kéthavonta

GT

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a Társadalomkutató- és Előrejelző Intézet
1132. Budapest, Victor Hugo u. 18-22.

ISSN 0865 7823

TARTALOM

GAZDASÁG

Dr. Gidai Erzsébet: A magyar eladósodási folyamat jellemzői és kiváltó okai	5
Dr. Sárkány Pál: A mai magyar agrártársadalom polgárosodásának körülményei	26
Dr. Romány Pál: Szociálpolitika, jövedelempolitika – agrárirányítás.....	39
Dr. Szira Tamás: Az ezredvég uralkodó eszméinek hatása a gazdaságpolitikára	47

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Dr. Prugberger Tamás: Kormányzati esélyek és veszélyek az 1994. évi választásokat követően.....	86
---	----

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Dr. Beszteri Béla: Merre tart a világ az államocializmus összeomlása után?	100
Dr. Balázs Judit: A történelem vége vagy új szakasza?	116
Neszmélyi György: Mi tette a Koreai Köztársaságot „kis tigrissé”?.....	139
Dr. Kiss Gyula: Ipari modernizáció és néhány tanulsága a 80-as évek Franciaországában	161

Szerzőink

Dr. Balázs Judit, kandidátus, MTA Világgazdasági Kutatóintézet tudományos osztályvezetője

Dr. Beszteri Béla, tudományos kutató

Dr. Gidai Erzsébet, a közgazdaságtudományok doktora, c. egyetemi tanár, a Társadalomkutató- és Előrejelző Intézet igazgatója

Dr. Kiss Gyula, kandidátus, tudományos munkatárs, GATE Filozófia Tanszék

Neszmélyi György, agrármérnök, közgazda, Béres Rt.

Dr. Prugberger Tamás, az állam- és jogtudományok doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, Miskolci Egyetem

Dr. Romány Pál, a mezőgazdasági tudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár

Dr. Sárkány Pál, a mezőgazdasági tudományok doktora, a Társadalomkutató- és Előrejelző Intézet tudományos tanácsadója

Dr. Szira Tamás, kandidátus, MTA Közgazdaságtudományi Intézet tudományos tanácsadója

GAZDASÁG

Dr. Gidai Erzsébet

A magyar eladósodási folyamat jellemzői és a kiváltó okai

A magyarországi eladósodás folyamatában három elkülönülő periódus különböztethető meg. Az első az 1973-79 közötti időszak, amikor adósságállományunk meredeken növekedett. Ezt követi az 1979-89 közötti időszak, amikor 1979-84 között az adósságállomány szintjét stabilizálni lehetett, majd 1984-től ismét nagyfokú növekedés figyelhető meg, a harmadik periódus 1990, a politikai hatalomváltás utáni időszak, amikor is tovább folytatódott az eladósodás növekedése.

Milyen okok játszottak közre az eladósodási folyamatban? A továbbiakban e kérdésre igyekszünk választ keresni.

Az első szakaszban 1973-79 között a magyar gazdaság nem rubel relációjú eladósodási hajlama nőtt, jóllehet ez már a hatvanas években is erőteljesen megmutatkozott. Az ország konvertibilis adósságállománya 542 millió dollárt ért el, ami az akkori nem rubel relációjú export 70 százalékát tette ki, tehát alacsonynak semmiképpen sem volt nevezhető (1. sz. táblázat). A következő néhány évben a kedvező világ-gazdasági konjunktúra következtében a nem rubel relációjú magyar export gyorsan emelkedett, és bár az adósságállomány is 800 millió dollárra nőtt, az exporthoz viszonyított aránya jelentősen, 50 százalékra csökkent. 1973-tól kezdve azonban megkezdődött az a nagyarányú eladósodási folyamat, ami lényegében napjainkig tart.

1. sz. táblázat
A nem rubel relációjú adósságállomány alakulásának főbb tényezői millió USA dollárban

Év	Aruforgalom egyenlege határparitáson	Aruforgalomon kívüli tételek*	Nettó kamat	Folyó fizetési mérleg egyenlege	Arfolyam különbözet**	Deviza helyzet változás	Nettó adósságállomány az év végén
1970							-542
1971	-272	+49	-57	-280	+22	-258	-800
1972	-45	+88	-87	-44	-13	-57	-857
1973	+65	+79	-82	+62	-10	+52	-805
1974	-642	+184	-115	-573	+40	-533	-1338
1975	-595	+284	-182	-493	-169	-662	-2000
1976	-414	+5	-106	515	-118	-633	-2633
1977	-643	-36	-164	-843	-115	-958	-3591
1978	-1212	-42	-256	-1510	-875	-2385	-5976
1979	-394	-8	-461	-863	-100	-963	-6939
1980	-169	+307	-865	-725	+162	-563	-7502
1981	-128	+375	-965	-718	+822	+104	-7398
1982	+409	+395	-1117	-313	+372	+59	-7339
1983	+554	+241	-762	+33	+355	+388	-6951
1984	+603	+303	-825	+81	+315	+396	-6555
1985	+154	-59	-851	-756	-593	-1340	-7904
1986	-470	-182	-968	-1620	-1103	-2723	-10627
1987	-324	+178	-980	-1126	-1975	-3101	-13728
1971-1986	-3521	2161	-8943	-10203	-2983	-13186	-13728

* Idegenforgalom, reexport, árumellék költségek és szolgáltatások, orenburgi beruházási hozzájárulás, időeltérések, stb.
** nyereség, - veszteség

Az eladósodást a világgazdasági árobbanást követő cserearány romlás indította be, pontosabban az, hogy erre a változásra a magyar gazdasági és politikai vezetés nem megfelelően reagált. Jól érzékelhető, hogy 1973-tól a nem rubel relációjú külkereskedelem egyenlege gyorsan romlik. A kedvezőtlen változás oka, hogy az import értéke az árobbanás miatt jelentősen megnövekedett, amelyet az export értéke a világgazdasági konjunktúra és a cserearány romlás miatt nem tudott követni. A külkereskedelmi forgalom hiányából adódó 5,4 milliárd dollár deficitnek több, mint 70%-át a cserearány romlása okozta. A reálszféra teljesítménye ezzel egyidejűleg rosszabbodott, a nemzetgazdaságban egyensúlyzavarok keletkeztek. A felvett hitelek kamatait és a tőketörlesztést már ekkor újabb hitelekből finanszírozták. Magyarország súlyos eladósodásának folyamatát és az ezzel összefüggő bajokat lényegében ezek az évek indították el. A kialakuló külkereskedelmi mérleghiányt a gazdaságirányítás hitelfelvétellel fedezte. Szemben tehát más szocialista országok, például Románia és Lengyelország gyakorlatával, ahol az eladósodást beruházási célú hitelfelvétel váltotta ki, nálunk a hitelfelvétel a mérleghiány finanszírozását és nem fejlesztési célokat szolgál.

A kialakult helyzetben a gazdaságpolitika célszerű iránya a gazdasági növekedés és ezáltal az import növekedési ütemének csökkentése és ilyen módon az egyensúly helyreállítása lett volna, mint ahogy ez a magatartás jellemezte a fejlett tőkés országokat is. A gazdasági növekedés korábbi ütemének megtörésétől (amely az életszínvonal korábbi trendjének megtörését is jelentette volna) azonban a politikai vezetés visszariadt. A magyar közgazdász társadalom túlnyomó többsége is a növekedési ütem fenntartása, illetve a hitelfelvétel mellett foglalt állást. Egyesek azért, mert a tőkés gazdasági válságot átmenetinek tartották, mások pedig a hitelfelvételben a tőkés világgazdasági nyitást látták. Minden szakmai próbálkozás, amely ez ellen fellépett elszigetelt maradt, rosszabb esetben megintést vont maga után.

Az elkövetett gazdaságpolitikai tévedések összefüggésbe hozhatók a magyar közgazdaságtudomány helyzetével is. Mivel e tudományág erősen átpolitizált, átideologizált volt, vezető közgazdászainkkal szemben senki sem támasztotta azt a követelményt, hogy javaslataikat megalapozott számításokkal támasszák alá. A hitelfelvétel esetében sem a számításokra alapozott érvek játszották a főszerepet, hanem olyan megállapítások, hogy most olcsó a hitel, az inflációs időkben jó eladósodni, vagy mindenki hiteleket vesz föl, hitel nélkül nem tudjuk gazdaságunkat korszerűsíteni stb. Vagyis a közgazdaságilag megalapozott érveket általános igazságoknak látszó logikai érvek helyettesítették.

Utólag gyakran hangzanak el olyan érvek is, hogy nem magával a hitelfelvétellel, hanem annak rossz befektetésével követtünk el hibákat. Ugyanakkor számításokkal lehet bizonyítani, hogy csak nagyon speciális, nem automatikusan adódó feltételek (például biztos piaci értékesíthetőség) mellett lehet a kezdeti nagyarányú hitelfelvételt gyorsabb ütemű felzárkózássá változtatni.

Kétségtelen tény azonban az is, hogy az eladósodásban közrejátszott a nyugati pénzpiacot a kőolajár-robbanás miatt alááásó petrodollárok tömege. A nyugati bankárok a felhalmozódott petrodollárokkal nem tudtak mit kezdeni, és igen alacsony, negatív reálkamatlábú kölcsönkínálatukkal körbejárták az egész világot és valamennyi országot – függetlenül attól, hogy az mennyire hitelképes – igyekeztek a hitelfelvételre rábírní. Ám a nemzetközi pénzpiac hamarosan megváltozott. A kamatlábak a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején az Egyesült Államok monetarista gazdaságpolitikája miatt soha nem látott magasságokba emelkedett. Így a valamikori +4 százalékos kamatláb megközelítette a +20 százalékot. A már eladósodott országok nem voltak képesek hiteleik azonnali visszafizetésére, és mind magasabb kamatlábak mellett voltak kénytelenek hiteleiket újból és újból megújítani. A hitelfelvétel egyre inkább a korábban felvett hitelek törlesztését szolgálta, vagyis kialakult az ún. adósságcsapda. Mindez a folyamat

nagyon jól bemutatható a magyar példán. A nettó forrásbevonás 1980-ra megszűnik. 1974-79 között összesen 3,5 milliárd dollár áramlott be az országba, 1980-tól azonban megkezdődött az erőforrások kiáramlása. Közben a megnövekedett kamatlábak miatt a nettó kamat 200 millió dollárról 1000 millió dollárra növekszik. 1978-ban a nettó adósságállomány jelentősen meghaladta az 1980-ra tervezett 4,3 milliárd dollárt és veszélybe került az ország fizetőképessége. Ekkor a magyar kormány rászánta magát a radikális gazdasági restrikcióna, de ami 1974-ben még megoldás lett volna, az 1978-ban már nem volt elegendő. Az adósságnövekedés ugyan átmenetileg lelassult, de a helyzet nem stabilizálódott.

A magyar eladósodási folyamat **második szakaszát az 1979-es évtől kedve számíthatjuk 1989-ig.** Ettől az időtől kezdve folyik a küzdelem az ország fizetőképességének a megőrzéséért. A két periódust együttesen vizsgáljuk, mivel 1979-84 közötti időszak egy átmeneti periódus csupán, amely megalapozta az 1984 utáni adósságrobbanást. Ez olyan módon történik, hogy a Magyar Nemzeti Bank rövid távú előnyök, a fizetőképesség fenntartása érdekében egyre rosszabb hosszú távú feltételekkel rulírozza a felvett hiteleket, és így mintegy maga előtt görgeti a mind magasabbra növekvő adósságtömeget. A jenben felvett hitelek például a jen-dollár árfolyam drasztikus megváltozása (a jen 100 százalékos felértékelődése) miatt hatalmas mértékben megemelkednek.

Az 1984. évi külkereskedelmi mérleg egyszeri, különleges hatások következtében kedvezően alakult. Ekkor a politikai és gazdasági vezetés úgy gondolta, hogy már sikerült úrrá lenni a nehézségeken, engedve a termelő szféra sürgetésének – és az annál is szélesebb körű társadalmi nyomásnak –, a korábbi restrikción politikát feladta és megkísérelte dinamizálni a gazdaságot. A következő években azután részben a dinamizálási kísérlet, részben a jen és a dollár árfolyam-módosulása következtében, az ország adósságállománya rendkívüli mértékben növekedni kezdett, 3 év alatt gyakorlatilag megduplázódott. A kormány-

zat az eladósodási folyamat megállítását tűzte ki célul, ám az időközben a kormánypolitika rangjára emelt liberális gazdaságfilozófiai elvek és intézkedések következtében a turistaforgalomban hatalmas méretű hiány keletkezett, és ez tovább növelte az ország adósságállományát.

1970-87 között végül is az ország nettó adósságállománya 0,5 milliárd dollárról 13,2 milliárd dollárra nőtt. A 13,2 milliárd dolláros növekedésből az áruforgalmon kívüli tételek összesített egyenlege – 1,4 milliárd dollár, vagyis ennyi volt a nettó forrásbevonás. A többi a felhalmozódott kamatok (8,8 milliárd dollár) és az összesített árfolyamvesztés (3 milliárd dollár) teszik ki. Más szavakkal: **az ország eladósodása 1974-79 között a külkereskedelmi deficit finanszírozását szolgálta.** Bár az eredetileg bevont forrást már visszafizettük, a magasra szökött kamatlábak miatt az adósságállomány tovább nő.

1979 után az adósságállomány öngerjesztővé vált. Ebből az adósságnövekedésnek fő tényezője nettó kamatkiadás volt, azaz több kamat került kifizetésre, mint amennyi beáramlott az országba.

A fizetési mérleg többi tételének aktívuma arra volt elég, hogy a kamatpasszívum egy részét ellentételezze, de volt olyan periódus (1986 első fele), amikor nem is képződött aktívum. 1984-1989 között az 5,9 mrd dollár kamatpasszívum mellett 2,7 mrd dollár volt a fizetési mérleg hiánya is.

Lényegében 1984-1989 között 1 mrd dollár forrásbevonást a 9 mrd dolláros eladósodással fizettünk meg, ami 8 mrd dollár nettó forráski vonást jelentett.

Mi volt tehát a helyzet 1989-ben, a politikai hatalomváltást megelőzően?

A devizahelyzet alakulása 1984-1989 között
millió dollárban

	1984. dec. 31	1989. dec 31.	Eltérés
Bruttó tartozás	11117	20715	+9598
Követelés	4918	5683	+1065
Nettó adósság	6499	15032	+8533

Az árfolyamhatások alakították a dollártartozásunkat, mégpedig 1985-87 között a dollár gyengült, 1988-89 között erősödött. Hatására:

1985-ben 587

1986-ban 1364

1987-ben 1554 millió dollárral nőtt a dollárban kifejezett nettó adósság

1988-ban 472

1989-ben 46 millió dollárral csökkent a nettó adósság dollárban kifejezve

Az árfolyam változások hatására összesen mintegy 3 mrd dollárral növekedett tehát a bruttó adósságállomány.

A dollár elszámolású bruttó tartozás összetételét 1989-ben a 3. sz. táblázat foglalja össze.

3. sz. táblázat

A dollárelszámolású bruttó tartozás összetétele a két fő hiteltípus szerint 1989-ben

- Áruimport hitel (50%-a Világbanktól)	1832 millió dollár (97% középlejratú)
- Finanziális hitelek	17695 millió dollár (74,2% közép és hosszú lejratú)
Ebből:- kötvénykibocsátás (43% Japánban)	3380 millió dollár
- konzorciális hitel	5888 millió dollár
- IMF hitel	434 millió dollár
- Világbanki hitel	270 millió dollár
- bankközi hitelek	6525 millió dollár
- egyéb tartozás	1188 millió dollár

A folyó fizetési mérleg dollárpaszívuma öt év alatt 5420 millió dollár hiánnyal zárult:

4. sz. táblázat

A folyó fizetési mérleg alakulása 1985-1989 között

Év	Folyó fizetési mérleghiány
1985	-697
1986	-1490
1987	-1303
1988	-707
1989	-1223

A fizetési mérleg krónikussá váló hiánya ez azt jelentette, hogy az áruforgalom (export), az idegenforgalom, a bejövő kamatok és egyéb bevételek nem fedezték a kiadásokat (import, valutaellátás, kamatfizetés). Tehát további hitelfelvétel történt, mind kedvezőtlenebb feltéte-

lekkel, ami tovább növelte a nettó kamatkiadást (kamatbevétel-kamatkiadás).

5. sz. táblázat

A nettó kamatkiadás alakulása 1985-1989 között

Év	Nettó kamatkiadás (millió USD)
1985	851
1986	970
1987	978
1988	1069
1989	1399
Összesen	5267

A nettó kamatkiadást 1986-ban, 1987-ben teljes egészében, 1985, 1988 és 1989-ben döntő hányadában a felvett hitelekből finanszírozták.

A gazdaság teljesítményének csökkenése és az eladósodás növekedése miatt mindinkább rosszabbodtak a kamatfeltételek és nőtt az IMF ellenőrző-beleszóló szerepe.

Az éves átlagkamatok alakulása %-ban

Valutanem	1985	1989
USA dollár	8,5	9,1
DM	5,4	7,3
Svájci frank	5,0	7,2

A gazdasági helyzetet rontotta az is, hogy a vállalatok Ft-ban számolták el külkereskedelmi tevékenységüket, s amikor Ft leértékelés történt visszatartották a nyugati dollár exportot a későbbi nagyobb bevétel érdekében, ami további adósságnövelő hatást váltott ki.

Úgyszintén emelte az adósságállományt világútlevíl bevezetése, amely 1989-ben 346 millió dollár veszteséget eredményezett.

Az adósságterhek továbbgörgetését jelentették a közép- és hosszúlejárátú hitelek visszafizetésének esedékessége.

1989 dec. 31-én az összes dollár elszámolású tartozás esedékesség szerint millió USD-ban

Esedékesség éve	Összes esedékesség
1990	5324,6
1991	2072,0
1992	2306,5
1993	2033,3
1994	1924,9
1995	1613,1
1996	1849,4
1997	1201,2
1998	775,5
1999	776,5
2000	155,5
2001	86,6
2002	58,6
2003	45,6
2006	250,0
Lejárat nélküli	215,1
Összesen	20715,2

Tehát a hatalomváltás előtt keletkezett hitelek törlesztését 2006-ig kell a liberális gazdaságpolitika alapján magunk előtt tolnunk.

Mindehhez természetesen hozzájön az 1990 és 1994 között felvett mintegy 5 mrd dollár (1994-ig) újabb hitelösszeg, amit ha tovább görgetünk akkor az ezredfordulót követően 40 mrd dollárra is felemelkedhet a bruttó adósságállomány.

Az eladósodás mértékének gyors növekedésével Magyarország egyre inkább kiszolgáltatottá vált a nemzetközi pénzvilág, elsősorban a Nemzetközi Valutaalap politikájának. A nemzetközi pénzügyi szervezetek általában olyan gyógymódokat javasoltak, amelyek fejlett piacgazdasági viszonyok között alkalmasak bizonyos mértékű strukturális változások kikényszerítésére, a fejlődő országok gyenge piacgazdaságai (ide sorolandó Magyarország is), azonban a javasolt gyógymódokba beleroppannak, éles társadalmi konfliktusok alakulnak ki.

A nettó forráskivonás tovább növekedett 1990 után. A bruttó hazai termék %-ban mérve meghaladta a kritikus 5%-ot. (Lásd. 8.sz. táblázat)

Nettó forráskirámlás

	Millió dollár			A GDP %-ában		
	80-89 ¹	1990	1991	80-89 ²	1990	1991
Összesen³	-4116	-1781	-1735	1,8	5,5	5,2
Konvertibilis devizában ³	-2634	-1541	-1596	1,1	4,7	4,8
Konvertibilis adósság révén ⁴	-1073	-1903	-724	0,5	5,9	2,2
Emlékeztető adatok:	1979=100					
	1979	1989	1991	1979	1989	1991
Adósságállomány összesen	11,90	21,51	22,81	100	180	192
Adósságállag konvertibilis devizában	10,51	20,39	22,66	100	194	216

Forrás: MNB éves jelentés 1990. 113. o. Market letter, 1991/12.

Világbank World Debt Tables 1990-1991 192. o. és 1988-1989 178. o.

IMF: International Financial Statistics Yearbook, 1990.

Cserés Akos: Hitelek és adósságok – Tragédia három felvonásban HVG 1991. április 20.

1. Halmozva

2. Éves átlag

3. Nettó kamatfizetés-a folyó fizetési mérleg egyenlege

4. Konvertibilis adósság révén: adósságszolgálat (bruttó kamatfizetéssel) + lehívott hosszúlejáratú kölcsönök + rövidlejáratú adósság változása

Magyarország újabb, pótlólagos külföldi tőkeforrást az adósságtörlesztéssel, illetve a tartalékok teremtésére kötvénykibocsátás fokozásával igyekszik biztosítani, ami természetesen az adósság további növekedését eredményezi, anélkül, hogy a gazdaság korszerűsítésében egy lépés is történt volna..

1990 nyarán az új kormányzat ott folytatta tovább a liberális monetarista gazdaságpolitikát, ahol a Németh kormány abbahagyta. S bár csökkent a „kettős könyvelés” szerepe, azaz a publikus és titkos nyilvántartások száma, az adósság rendezésére semmiféle lépés nem történt. A kedvező politikai helyzetet nem használta ki a kormányzat az adósságcsökkentés ügyében, mégcsak nem is kezdeményezett tárgyalásokat. Ezzel az adósság növekedésének újabb útját indította el, hiszen a gazdaság teljesítményének gyors romlása a minimális forrást sem biztosította az adósságszolgálat törlesztésére.

A fizetőképesség mindenáron való fenntartásának rendelték alá a privatizációt, a nemzeti vagyon fillérekért történő elherdálását, a szociális kiadások leépítését, a belső kereslet csökkentését. Másszóval, szolgai módon követték az IMF restriktív előírásait.

Tekintsük át az 1994-es állapotokat a bruttó adósság és a kibocsátott kötvények tekintetében.

A 9. sz. táblázatban a bruttó külföldi adósságállomány folyamatos növekedése látható: 1989-hez képest több, mint 6 mrd dolláros a növekedés, ami a bruttó hazai terméknek több, mint 80%-át teszi ki.

Magyarország bruttó külföldi adóssága^{a)} (az időszak végén)

Millió US dollár

Időszak	Eredeti lejárat szerint		Típus szerint				Összesen
	rövid	közép- és hosszú	finansziális	kereskedelmi	kormányközi	egyéb ^{b)}	
	lejáratú		hitelek				
Konvertibilis devizában							
1988	3336	16239	17469	1626	-	507	19602
1989	3306	17084	18060	1763	-	567	20390
1990	2941	18329	17587	1980	472	1231	21270
1991	2177	20481	18135	1777	1512	1234	22658
1992	2286	19152	16984	3008	1446	-	21438
1993. jan	2233	19653	17255	2876	1755	-	21886
dec.	2005	22555	19990	2557	2013	-	24560
1994. jan.	2215	23484	21155	2526	2019	-	25699
febr.	2254	23824	21534	2517	2027	-	26078
Nem konvertibilis devizában^{c)}							
1988	120	463	136	-	439	8	583
1989	87	274	88	-	260	13	361
1990	80	155	71	-	140	24	235
1991	38	116	35	-	104	15	154
1992	16	190	13	3	190	-	206
1993. jan	15	192	13	3	191	-	207
dec	6	0	4	2	0	-	6
1994. jan.	6	0	3	3	0	-	6
febr.	5	0	3	2	0	-	5

a) Az adatokban kerekítés miatt eltérés lehetséges

b) 1992. december 31-től az egyéb hitelek kategória specifikálásra került.

c) 1992. december 31-től tükrözi a fizetési mérleg módszertanának változását. A régi szerkezetű adatok a korábbi publikációkban találhatóak meg.

Forrás: MNB havi jelentés 1994/4-5.

Stratégiaileg igen lényeges milyen örökséget hagynak hátra a kormányzatok az ezredforduló generációjának. A bruttó adósságállomány lejárat szerinti bontása előrevetíti a várható adósságterheket (10-11.sz. táblázat).

**Magyarország bruttó konvertibilis adósságának
lejárat szerinti megoszlása
(az időszak végén)**

Megnevezés	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993 nov.	1994. febr.
Rövid lejáratú adósság	31,9	36,3	27,1	21,6	20,7	15,8	17,2	16,2	13,8	9,6	10,7	8,3	8,6
Közép- és hosszúlejáratú adósság	68,1	63,7	72,9	78,4	79,3	84,2	82,8	83,8	86,2	90,4	89,3	91,7	91,4
Összes adósság	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: MNB havi jelentés. 1994/4-5.

Míg 1982-ben 68,1%-a volt a felvett hiteleknek közép- és hosszúlejárátú, addig 1994. februárjában 91,4% (11. sz. Táblázat), ebből 3,3 mrd dollár 2000 után fizetendő, ami összeg 1992. december 31.-i állapothoz képest (2,0 mrd. USD) 1,3 mrd dollárral emelkedett az újabb hitelfelvétel miatt. Tekintettel arra, hogy az 1994-es választások utáni kormányzat is tovább folytatja az elmúlt évtized liberális gazdaságpolitikáját, pontosabban ugyanott folytatja, ahol a 80-as évek végén abbahagyta, így az adósságállomány, benne az ezredforduló után törlesztendő rész is, várhatóan tovább emelkedik.

11. sz. táblázat

Magyarország közép- és hosszú lejáratú adósságának esedékesség szerinti bontása
(1992. december 31.)

A lejárat éve	Financiális hitelek	Kereskedelmi hitelek	Kormányközi hitelek	Összesen
1994. I. n. év	598,5	66,8	82,3	747,6
II. n. év	469,7	65,7	4,8	540,1
III. n. év	649,5	62,6	82,3	793,9
IV. n. év	493,5	85,2	5,1	583,8
1994. összesen	2211,1	280,0	174,3	2665,4
1995.	2422,9	276,8	566,4	3266,1
1996.	2700,0	272,2	363,8	3336,1
1997.	1877,5	259,7	172,5	2309,7
1988.	2396,9	246,2	299,7	2942,8
1999.	2217,2	193,0	62,3	247,4
2000.	1835,7	133,6	263,3	2232,6
Később	2851,7	367,8	110,4	3329,9
Összesen	18513,0	2029,3	2012,7	22555,0

Forrás: MNB havi jelentés. 1994/4-5.

Különösen nagy gondot jelent a kibocsátott kötvények révén keletkezett adósságállomány. Hasonló felfogás uralkodik napjainkban a Magyar Nemzeti Bankban, mint a 70-es évek végén, azzal a különbséggel, hogy akkor „ha olcsó a hitel érdemes felvenni” jelszó érvényesült, most pedig „ha veszik a kötvényt érdemes kibocsátani”. Csak ehhez hozzá kell tenni, hogy 2-4%-kal magasabb kamatlábbal kelnek el kötvényeink. Következmenyeként 10 éves lejárat után mintegy 30-40%-kal nagyobb értékű visszafizetési terhet jelentenek majd, mintha a tényleges kamatláb mellett keltek volna el a kötvények. A német bankoknál pl. a kamatkülönbség +3-3,5% a japánál +2-2,5%-os.

12. sz. táblázat

Az 1993-1994-ben kibocsátott kötvények főbb adatai

Sorszám	Fő szervező	Összeg	Kamat %	Kibocsátási ár %	Lejárat	Fizetési időpont
1.	Daiwa Securities	30 milliárd japán jen	6,80	100,00	1993-1998	január 6.
2.	Bayerische Landesbank	600 millió német márka	10,00	102,00	1993-2000	január 7.
3.	Daiwa Securities	40 milliárd japán jen	6,50	100,00	1993-1998	február 10.
4.	Deutsche Bank	1000 millió német márka	9,25	101,00	1993-2000	március 17.
5.	Daiwa Securities	50 milliárd japán jen	6,45	100,00	1993-2000	április 5.
6.	Schweizerische Volksbank	100 millió svájci frank	7,25	100,75	1993-2000	június 7.
7.	Bankers Trust International	150 millió US dollár	8,00	99,50	1993-1998	június 10.
8.	Daiwa Securities	50 milliárd japán jen	6,45	100,00	1993-1999	július 23.
9.	J. P. Morgan	100 millió angol font	10,0	97,66	1993-2003	augusztus 5.
10.	Deutsche Bank	1000 millió német márka	8,75	101,50	1993-2003	szeptember 8.
11.	Girocredit	1000 millió osztrák schilling	8,5	100,25	1993-2000	október 19.
12.	Union Bank of Switzerland	200 millió svájci frank	6,75	102,00	1993-1999	december 3.
13.	Credit Lyonnais	1000 millió francia frank	8,0	100,00	1993-1999	november 12.
14.	Bankers Trust International	50 millió US dollár	8,0	102,97	1993-1998	október 20.
15.	Salomon Brothers	200 millió US dollár	7,95	99,843	1993-2003	november 2.
16.	Morgan Stanley	200 millió US dollár	8,875	100,00	1993-2013	november 10.
17.	Commerz Bank	1000 millió német márka	8,00	101,80	1994-2004	január 13.*
18.	Banesto Bank of Spain	10 milliárd peseta	10,30	100,0	1994-1999	január 10.*
19.	Daiwa Securities	50 milliárd japán jen	5,45	100,00	1994-2004	január 6.*
20.	Banque et Caisse d'Epargne de l'Etat és a Dresdner Bank Luxembourg S. A.	2500 millió luxemburgi frank ^{a)}	8,875	101,90	1994-2004	április 12.
21.	Creditanstalt Bankverein	1250 millió osztrák schilling ^{b)}	9,0	100,375	1994-2001	június 15.

* 1994 évi befolyás

a.) A kibocsátást követően 500 millió frankkal megemelték az összeget

b.) A kibocsátást követően 250 millió osztrák schillinggel megemelték az összeget

Forrás: MNB havi jelentés. 1994/4-5.

A táblázatból kiszámítható, hogy például 1000 millió német márkából 8,75%-os kamattal 10 éves tartam után több mint kétszeres összegű német márka visszafizetés lesz aktuális. Ki és miből fogja ezt biztosítani?

Fontos mutató annak számbavétele, hogy a felvett kemény valuta kölcsönök meghaladják-e vagy sem azt az összeget, amely adósságszolgálat címén kiáramlik. Az adósságszolgálat az elmúlt két évben 2,6 milliárd dollárral, az elmúlt 12 évben pedig 3,7 milliárd dollárral haladta meg a felvett kölcsönök összegét. Az 1979 óta eltelt 12 év során 7,5 milliárd dollár áramlott ki az országból, mialatt az adósságállag 12 milliárd dollárral nőtt anélkül, hogy a növekedésből akárcsak egyetlen dollár is befolyt volna a magyar gazdaságba. Nyilvánvaló tehát a következő: gazdaságpolitikánk fő célja az adósságszolgálat teljesítése, hogy ezáltal megőrizzük hitelképességünket, amire azért van szükség, hogy kölcsönöket tudjunk felvenni az adósságszolgálat teljesítésére.

Ez az önmagába visszatérő okoskodás a rációja annak a politikának, amely keresletvisszafogással, forint-felértékeléssel és forráskihelyezéssel növeli azt az amúgyis súlyos gazdasági visszaesést, amelyet a piacgazdaságban életképtelen vállalatok, sőt egész iparágak felszámolása, a keleti piacok összeomlása, valamint a jelentős cserearányromlás eredményez. A kérdést más oldalról közelítve: ha egy gazdaságot ilyen erős deflációs hatások érnek, akkor annak kormánya ezt keresletélénkítéssel igyekszik ellensúlyozni. A magyarországi kormányzat keresletvisszafogással és forintfelértékeléssel súlyosbítja őket.

Az adósságkezelési technikák tapasztalatai

Az eddig alkalmazott adósságkezelő technikák és megoldási javaslatok (Baker, Brady stb. tervek, az IMF és a Világbank elképzelései) nem hoztak megoldást, csak a nemzetközi pénzügyi rendszer összeomlásának elhárítására voltak alkalmasak. Az eredménytelenségre jó pél-

da a sokoldalúan támogatott Mexikó, ahol az 1982-ben elfogadott program 1984-re a gazdaság 3 százalékos növekedését, 1985-re pedig a növekedés megduplázódását ígérte. A tények: a gazdasági növekedés helyett 1983-ra 7 százalékos, 1985-re újabb 5 százalékos csökkenés. 1988-ra az 1 főre jutó GDP – változatlan áron – 16 százalékkal volt kisebb, mint 1982-ben. Ugyanezen időszak alatt az iparban a reálbérek mintegy felére csökkentek. A fizetési mérleg sem alakult az előzetes elképzelések szerint. Miközben az infláció is kezelhetetlenné vált: 1988-ig az árak minden három hónapban megduplázódtak. Hasonló a helyzet Braziliában is, ahol az inflációs ráta 1988-ra elérte az 1000 százalékot. mindkét országban a 90-es évek elejére azonban megfordul a fejlődési irány és megindult a gazdaság stabilizálódása.

Kedvezőbb a helyzet távol-keleti „kis tigris” országokban, azaz Dél-Koreában, Tajvanban, Szingapúrban, Malaysiában, ám itt a feltételek egészen mások, mint Latin-Amerikában, vagy más eladósodott térségben.

Az eddigi tapasztalatokat összegezve azt kell mondanunk, hogy az adósságprobléma megoldatlansága nem az egyes eladósodott országok szándékának vagy vezetőik szakértelmének hiányára, hanem objektív okokra vezethető vissza. Az IMF által irányított stabilizációs és kibontakozási program ugyanis csak akkor lenne alkalmas az adósságcsapdából való kitörésre, ha az egyes országok egyszerre tudnák megvalósítani a fizetési mérleg javítását, vagyis az adósságállomány csökkentését, valamint a gazdaság szerkezetének átalakítását. Az elmúlt időszak azonban mindenütt azt bizonyítja, hogy e ketős feladatnak egyetlen nemzetgazdaság sem tudott eleget tenni – mert nem is lehet. Azok az országok, amelyek átmenetileg javították fizetési mérlegüket, egyre inkább konzerváltak egy elavult gazdasági strukturát, tehát rontották hosszú távú alkalmazkodási lehetőségeiket.

De még ha valamilyen csoda folytán az egyes országoknak sikerülne is a fizetési mérleg javításával együttjáró jelentős tőkekivonás ellenére korszerűsíteni gazdaságukat, beleütköznek egy következő korlát-

ba, ami igaz egy vagy néhány országra, az nem biztos, hogy igaz az országok összességére is. Egy-egy ország esetében mindig elképzelhető például a kamatfizetéshez, esetleg tőketörlesztéshez szükséges kereskedelmi aktívum elérése. Az összes ország esetében azonban a külkereskedelem egy nulla összegű játék: amennyivel az egyik országcsoporthoz többet exportál, a másiknak ugyanannyival többet kell importálnia. Jelenleg nagy nettó importőr egyedül csak az Egyesült Államok, de az így keletkezett hiányt Japán és az Németország nagymértékű aktívuma fedezi. A többi ország kínosan ügyel arra, hogy ne alakuljon ki nagyobb mértékű hiány külkereskedelmében. Így, bár egy-egy ország néhány milliárdos aktívumát mindig lehet realizálni, az eladósodott országok összességének évi százmilliárd dollárra rúgó kamatkötelezettsége exporttöbblettel egyszerűen nem realizálható.

Az adósságprobléma mielőbbi nemzetközi rendezése azért is fontos lenne, mert a Nemzetközi Valutaalap által javasolt restriktív intézkedések nem csak az adós országokat, hanem a hitelezőket is sújtják. A kereskedelem/foglalkoztatás koefficiens számítások szerint például Nagy-Britanniában a fejlődő országokba irányuló export visszaesése miatt kb. 200 ezer fő veszítette el munkahelyét, a közvetett hatásokat is figyelembe véve pedig akár negyed millió.

Bár a nemzetközi pénzügyi szervezetek igyekeztek az adós országok összefogását megakadályozni, és ez a törekvésük sikerrel is járt, ha az adós országok helyzete tovább romlik, nem lehet kizárni egy általános fizetésmegtagadást sem. Egy ilyen akció a nemzetközi pénzügyi rendszer összeomlásával járna és nehéz helyzetbe hozná a fejlett ipari országokat is.

Mindezek a felismerések – bár még távolról sem váltak általánossá – egyre inkább jelentkeznek a különböző nemzetközi fórumokon (ENSZ, Európai Parlament). A külső eladósodottság – amely a gazdasági fejlettség bizonyos fokának természetes velejárója – felgyorsította a világ polarizálódását, a fejlettebb és kevésbé fejlett országok közötti szakadék bővülését, s következésképpen a világ gazdasági, társadalmi és politikai instabilitásának jelentős forrásává vált. Az adósságválság

tartós megoldására csak az érdekeltek közös felelősségén alapuló átfogó stratégia alkalmazásával nyílik lehetőség. Az utóbbi időben ugyan erősödött a probléma súlyosságának felismerése a fejlettebb országok részéről is, az átfogó rendezés szükségességének elismerése azonban gyenge, aminek a következménye az adósságproblémák változatlanul eseti kezelése.

Az adósságprobléma nemzetközi szintű rendezése úgy tűnik még hosszú időt igényel. A nagymértékben eladósodott országok, köztük Magyarország, gazdasági megújítása azonban azonnali, adósságkőnyítói beavatkozást igényel. Ennek számtalan módja van, az adósságelengedéstől az adósságcsereig és más pénzügytechnikai megoldásig. Kormányzati felelősségtől függ, mennyire élnek ezekkel a lehetőségekkel. Amennyiben erre továbbra sem kerül sor, úgy lehetetlenné válik a gazdasági és szociális bajok felszámolása is.

Dr. Sárkány Pál

A mai magyar agrártársadalom polgárosodásának körülményei

1. A rendszerváltás és az örökség

A rendszerváltás egyik fő politikai célja az agrártársadalom polgárosodásának segítése. Tudvalévően ez, nevezetesen az agrártársadalom polgárosodásának az ügye meglehetősen lassú folyamat, sőt évtizedek következetes munkájának lehet az eredménye. Szinte valamennyi párt által deklarált polgárosodás ma távolabb van a megvalósulástól, mint valaha. Ma az agrártermelés, vagy az agrártársadalom fogalomrendszere a tudatokban a válság és a kilátástalanság fogalmával egyezik meg. Az agrártársadalom épp úgy mint a városi lakosság érzékeli a bajokat, noha más források táplálják a közvéleményt. Az agrártársadalom ugyanis személyes sorsa alakulásán keresztül érzékeli a bajokat, a városi lakosság pedig főleg az élelmiszerárak radikális emelése során értesül arról, hogy valami nincs rendben a mezőgazdaságban.

Az agrárválság megítélését négy, egymástól elkülöníthető véleménycsoportba sorolják az egyes szakértők:

1. Az agrárágazat helyzete rendkívül súlyos, válságos.
2. Az agrárágazatban a rendszerváltást nem lehetett másképpen végrehajtani.
3. Nem ment végbe még igazán a rendszerváltás az ágazatban és ezért erőteljesebben kell folytatni a régi rendszer szétverését.
4. A válság oka a kialakult helyzet, az áttérés a piacgazdaságra áldozatokkal jár.

Véleményem szerint az agrárágazatban általános válság bontakozott ki, amely egyaránt kiterjedt a gazdasági, politikai és a társadalmi területre. A gazdasági válság jelei rendkívül súlyos pénzügyi helyzetben,

értékesítési nehézségekben, termelés-visszaesésben, vagyon felélésben, strukturális gondokban mutatkoznak. A politikai válság jeleit mutatja az agrártársadalom különböző rétegeinek szembekerülése, nem egyszer éles összeütközése, továbbá a saját sorsuk és az ágazatuk jövőbe vetett bizalom megingása.

A társadalmi válság jele a nagyarányú agrár-munkanélküliség, az agrár lakosság szociális helyzetének az átlagosnál nagyobb mértékű romlása és a széleskörű elszegényedés.

Az agrárágazat helyzetének sok irányba jelentkező és jelentős mértékű romlása különösen azért szembeötlő, mert ez az ágazat korábban sikerágazat volt, amely nemcsak az ország lakosságát látta el magas színvonalon élelmiszerekkel, hanem termékeink harmadát exportálta is. Ebből az exportból jelentős devizatöbblet származott. A visszaesés súlyosságát csak részben fedi az, hogy az agrárexport közben nemcsak szinten maradt, hanem nőtt, és a keleti piacvesztést a más térségekbe irányuló export-növekedés nagyobb részben egyensúlyozta. A növekvő exportot azonban a harminc százalékot meghaladó belföldi piacvesztés és a nagyarányú vagyon felélés tette lehetővé.

1.1 A mezőgazdasági válság okairól

A mezőgazdasági válság okairól szintén több vélemény alakult ki. Az egyik vélemény azt hangoztatja, hogy mindezen jelenségek elsősorban a keleti piacok összeomlására vezethető vissza. Ennek az állításnak azonban ellentmond több tényező. Közülük az egyik: mivel sikerült a keleti piacvesztést export átcsoportosítással ellensúlyozni, a bajoknak már régen meg kellett volna szünniük.

Másrészt a keleti piacok átmeneti kiesése nem járhatott az agrárágazat általános válságával, hiszen a termelésnek alig több mint 10-15%-át érintette csak. A termékek 70%-át belföldön értékesítették, 30%-át exportálták. S ennek is csak egy része, mintegy 10%-nyi volument je-

lentett rubel-elszámolású piacok exportja. A keleti piacvesztés egyébként sem az agrárágazat egészét érintette erőteljesen.

A másik vélemény az okokat illetően, hogy a jelenlegi bajok a múltban gyökereznek, hiszen egy működésképtelen mezőgazdaságot örököltünk. Tárgyilagosan megvizsgálva azonban ezt az érv sem teljesen helytálló. Ez az ágazat - minden fogyatékosága és súlyosbodó helyzete ellenére - működött, méghozzá sokkal több piacgazdasági vonással, mint a gazdasági szféra más területei. Ezt mutatja a már említett tény, hogy nemcsak a belső élelmiszerigényt elégítette ki magas színvonalon termékeivel, de még 1989-ben is bruttó termelésének 32,2%-a exportra jutott. Termelésének 60%-át a nagyüzemi szektor, 40,0%-a kisüzemek nettó termelés 42%-át a nagyüzemek és 58%-át a kisüzemek állították elő. Közöttük ismeretes módon rendkívül jól működő kooperációs kapcsolat létesült, amely egészségesen választotta szét a nagyüzemileg előnyösebben végezhető tevékenységet a kisüzemekben kedvezőbben végezhetőktől.

Nagy jelentősége volt a rendszer működőképessége szempontjából a szélesesen érvényesülő belső kooperációs és integrációs rendszereknek, amely a termelést, feldolgozást és a forgalmazást összekapcsolta.

Ugyanakkor meg kell mondani, hogy a magyar agrárágazatnak komoly bajai voltak a rendszerváltás előtt is. Sok tekintetben a működőképessége határán volt a magyar mezőgazdaság. A legnagyobb problémája az alkalmazott gazdaságpolitika (alacsonyan tartott az élelmiszer fogyasztói árak és ennek feltételeként leszorított termelői árszint, valamint különösen az 1980-as évek elejétől a fokozódó mértékű jövedelem elvonás) következményeképpen a súlyosbodó jövedelemvesztés volt, amelyet mind kevésbé tudott kivédeni. Az ágazat szerkezeti problémái is feszítőek voltak, közöttük a nagyüzemeknél a tulajdonosi érdekeltség hiányában jelentkező rugalmatlanság, valamint a túlfoglalkoztatottság. Jellemző volt, hogy az ágazat sikereit elsősorban a bruttó termelés növekedésben érte el, míg a minőségi muta-

tóknál mint pl. a felhasznált erőforrások hatékonysága, a termelési szerkezet piacorientsáltsága, stb. jelentős problémák mutatkoztak. A nemzetközi versenyben nem annyira a termelési költség ráfordításban, mint inkább a termék minőség, a feldolgozottság, a csomagolás, a marketing-tevékenység tekintetében voltunk hátrányban. Az állami élelmiszeripar monopol helyzete együttjárt az elszakadásával a mezőgazdasági termelőkötől, illetve azok kiszolgáltatottságával. Mindez az ágazatot válságközeli helyzetbe hozta, igen védtelenné, sebezhetővé tette.

A magyar agrárágazat mint "örökség" a rendszerváltáshoz működőképes állapotban, sok pozitív vonással, piacgazdasági adottságokkal érkezett. Ugyanakkor súlyos fogyatékoságok is jellemezték, sok tekintetben működőképessége határán volt. Adottságai azonban olyanok voltak, hogy a változásokat a piacgazdaságra való áttérés nagyobb megrázkódtatások nélkül, a pozitív elemek megőrzésével, kiegészítésével, a negatív vonások értelmes program szerinti felszámolásával lehetett volna megvalósítani.

A rendszerváltás tulajdonképpen átgondolt agrárpolitikai koncepció nélkül történt. (Keserű János 1993) A nyomában kialakult válság három fő okra vezethető vissza.

1. A tulajdonváltást és a kárpótlást súlyos hiba volt összekapcsolni.
2. Tévedés volt a mezőgazdaság nagyüzemi szerkezetét, mint a szerves fejlődés kiindulópontját figyelmen kívül hagyni, a szövetkezetek szétverésére törekedni, a vegyes gazdaság helyett a szinte kizárólagosan az egyéni gazdálkodáson alapuló agrárgazdaságot célként megjelölni.
3. Rendkívül káros volt, hogy a politika ahelyett, hogy a korábbi agrárpolitikának az agrárágazat kifosztására irányuló törekvését megszüntette volna, tovább növelte a mezőgazdaság terheit.

E három durva hiba negatív következményei súlyosabbak mint a keleti piac összeomlásának hatása és a örökölt agrárgazdasági bajaink együttvéve. Érdemes ezeket közelebbről megvizsgálni.

A tulajdonváltást a kapitalista piacgazdaságra való áttérés alapvető feltételeként mindenki, aki a rendszerváltás álláspontjára helyezkedett szükséges lépésnek fogadta el. A mezőgazdaságban ennek racionális útjaként a termelők tulajdonossá tétele kínálkozott. Ez lett volna a módja a munka-típusú termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok egyik legfőbb hibája, a tulajdonosi érdekeltség megszüntetésének. Ez szerepelt is a különböző pártprogramokban. Meg kell jegyezni, hogy már 1989 előtt megkezdődött ily módon a tulajdonváltás. Több termelőszövetkezetben nevesítették, a tagok és az alkalmazottak tulajdonába adták a közös tulajdonban lévő földeket és a vagyontárgyakat. Ez a megkezdett folyamat a tulajdonváltás szerves fejlődés útján való megvalósításának lehetőségét mutatta. Egy ilyen jellegű törvény megalkotásával a tulajdonváltás egyszerűen, néhány hónap alatt megvalósítható lett volna, s a tulajdonossá vált termelőszövetkezeti tagok, alkalmazottak stb. szabad döntése alapján minden külső beavatkozás nélkül elindult volna a vállalakozási típusú, társas, illetve egyéni gazdaságok kialakulása. Ez a megoldás gyors, konfliktusmentes lett volna és azokat juttatta volna tulajdonosi pozícióba, akik a mezőgazdaságból élnek, a modern technika, technológia ismerői, alkalmazói és ennek a segítségével kimagasló termelési sikerek elérői.

A tulajdonváltás e racionális útja helyett a mezőgazdaságban az érzelmi alapú, kárpótlással egybekötött tulajdonváltás útját választották. (Más területeken ettől eltérő megoldásokat alkalmaztak: pénzbeli kárpótlást). Mindez a tulajdonváltást rendkívül bonyolulttá, hosszan elhúzódóvá, társadalmi feszültségektől terhessé tette, s a bizonytalanság előidézésével jelentős mértékben hozzájárult a termelés visszaeséséhez is. Erről egy példa csupán: a parlagon maradt termőföld 1989 évi 93.000-ről 1992-re 400.000 hektárra nőtt, s 1993 évben pedig további

növekedés volt. A kollektivizálás során sérelmet szenvedettek megnyerése kárpótlás útján - a rendszerváltás tömegbázisának kiszélesítése céljából - érthető lépés volt. Az által vált hibává, hogy a koalíció a mezőgazdaságban a természetbeni kárpótlás formájában valósította meg az egyéb területeken alkalmazott pénzbeli kárpótlás helyett. Az által a nagyüzemi szerkezet szétverésének és a mezőgazdasági lakosság létszám növelésének az eszközévé vált. A pénzbeli kártalanítás e területen is alkalmasabb eszköz lett volna, hiszen a kapott pénzzel azok, akik mezőgazdasági termelést kívánnak folytatni földet, felszerelést vásárolhattak volna, illetve, akik ezt választják egyéb vállalkozásba fektethették volna, vagy más célra pl. nyugdíj-kiegészítésre használhatták volna.

1.2 A modern paraszt-polgár

Az agrártársadalom polgárosodásának a segítése szempontjából a volt tulajdonosok földhöz juttatása kárpótlás útján, nem ítéltető meg pozitíven. A polgári fejlődés útján elindulni ugyanis az a társadalmi réteg tud, amely megfelelő korszerű tudással, piacismerettel rendelkezik, aki aktív életkorú és kellő anyagi alaphoz jut. Ebből a szempontból vizsgálva a kárpótlással egybekötött tulajdonváltást azt kell megállapítani, hogy vagyonhoz ezen az úton nagyrészt nem az a réteg jutott, amelyik korszerű ismeretei, aktív életkora révén erre a legalkalmasabb. A kárpótlásban részesülő réteg összetételét figyelembevéve többségében a mai, modern mezőgazdasági termelés korszerű ismereteivel kevésbé rendelkező, nagy hányadukban a mezőgazdaságtól elszakadt időskorúak, akik minden bizonnyal kis része válhat "modern paraszt polgárrá". Kialakult viszont egy kevésbé kívánatos forma, a bérleti mezőgazdaság. Mivel a kárpótoltak nagy hányada a kapott földjét bérleti úton kívánja hasznosítani. A bérleti díj - a termelési költségként - az élelmiszertermelést tovább drágítja.

Összességében jelenleg az agrárágazat üzemszerkezete az erőteljes átalakulás, átformálódás állapotában van, amely sok sajátosságot mu-

tat, és egyáltalán nem hasonlítható sem a régi, a háború előtti, sem a rendszerváltás előtti Magyarország agrárstruktúrájához, sem pedig a nyugati kapitalista piacgazdaságban kialakult agrárstruktúrákhoz. Sajátos agrárszerkezet van kialakulóban, amelyre egyaránt jellemző a bizonytalanság és az is, hogy az agrártársadalom életképes és ellenáll az érdekeit nem szolgáló külső törekvéseknek.

Fontos jellegzetessége ennek az átalakulásnak az agrárértelmiség meghatározó szerepe. Ezt a réteget sokszor és sokan megsértették. Ez súlyos hiba volt, mert ez az értelmiségi csoport az utóbbi évtizedekben az agrártársadalom meghatározó, vezető erejévé vált. Korszerű szakmai tudása, vezetői jártassága, modern szemlélete miatt hallgat rájuk a falu népe, s így fontos szerepük van abban, hogy az agrárágazat a modern nagyüzemi gazdaságok előnyeit is magába foglaló vegyes struktúrájú gazdaság kialakulása irányába változzon. Gyakran éri manapság az agrárértelmiséget a nagyüzemhez való ragaszkodás miatt a konzervativizmus vádja. Ez azonban csak akkor lenne igaz, ha az agrár szakemberek egyúttal nem szorgalmaznák a nagyüzemek piacgazdasági korszerűsítését és a nagyüzemek mellett kis- és középüzemek széles körű térnyerését. Sajnálatos, hogy a különböző támadások hatására a rendszerváltás ellentmondásos légköre miatt ez a társadalmi csoport is a korábbinál megosztottabbá vált. Jelentős számban vannak, akik eltávoztak a soraikból, a mezőgazdaságból és más területen kamatoztatják a tehetségüket. Az agrárértelmiség többsége azonban megmaradt az eddigi kollektívánál és közös boldogulásuk érdekében végzi munkáját.

2. A saját régióink kölcsönhatásai

2.1 A privatizálás és a piacgazdaság Kelet-Közép-Európában

Az árfelszabadítás, a pénzügyi és költségvetési restrikciónak, vagy a külső nyitás, a privatizálás a radikálisok és konzervatívok közötti ellentét egyik fő terepe. A radikálisok azt szeretnék, ha a privatizálás a

lehető leggyorsabban menne végbe; a vállalatok helyrehozása elég, ha majd azután történik meg. Ez részben dogmatikus álláspontjukból következik, részben pedig szükségszerűen van így, mert ha felszabadítják az árakat, s azt egy szigorú pénzügyi megszigorítás követi, ami pedig ahhoz a helyzethez vezet, hogy a még mindig alacsony költségérzékenységű állami vállalatokat a tömeges csőd fenyegeti (és nagyrészt tönkre is mennek), a privatizálás igen sürgőssé válik.

A fokozatosság hívei ellenkező módszereket javasolnak: az állami vállalatokat először piacosítsák, majd alakuljanak részvénytársaságokká, ha lehetséges, tevékenységüket racionalizálják, váljanak versenyképesé, s csak azután következhetne magánkézbe adásuk.

Brabant a fokozatos privatizálás részletes receptjét dolgozta ki. (A Poznanski szerkesztette 1992-es kiadású könyvben.) Először is azt javasolja, hogy "minden állami tulajdont újra kell államosítani, hogy tiszta tulajdonosi viszonyok alakuljanak ki. A nagy konglomerátumokat és monopóliumokat pedig gyorsan szét kell bontani kisebb, de még életképes önálló egységekké". Ezt követően az állami vállalatoknak részvénytársaságokká kell alakulniuk. A következő lépcsőben "olyan szabályozó környezetet és ösztönző intézkedéseket szükséges kidolgozni", melyek kikényszerítik a komparatív magatartást. Majd "az eszközöket versenytárgyalások révén fokozatosan meg kell nyitni a franchise, bérlés vagy menedzseri szerződések számára". A magántulajdonba adás csak akkor kezdődhet el, amikor már "a korábbi állami vállalatok versenyképes cégek mintájára kezdenek el működni".

Holzman (1991) azt írja, hogy a "Szovjetunióban az elhalasztott csődök óriási tömegével kell számolnunk. Valószínű, hogy egyes vállalatok még megmenthetők. De igen sok közülük nem az! Van hát egyáltalán értelme annak, hogy ilyen körülmények között sokterápiászerűen privatizálják az összes közepes és nagyvállalatot, amikor oly sok tönkre fog menni közülük a közeljövőben? A válasz nemleges. És nem kellene egy - gyomlálási - szakaszt közbeiktatni még azt megelőzően, hogy az egyes vállalatokat privatizálják? Nyilvánvalóan

igen." Holzman arra a következtetésre jut, hogy az átalakulás időszakát a gazdaság termelési szerkezetének a rekonstrukciója kell kövesse, mivel a (korábbi) szovjet nehézipar túlméretezett volt, a szolgáltatások pedig fejletlenek.

"Piacosítás alatt azt kell érteni, amikor olyan új intézkedéseket foganatosítanak, amelyek sokkal ösztönzőbbé és igényesebbé teszik a vállalatok működését megszabó gazdasági környezetet, vagy azok belső szervezetét, működési rendjét és irányítási struktúráját". A feltételezések szerint a fokozott vállalati önállóság és a jobb vezetői ösztönző módszerek a vállalatok működését lényegesen megjavíthatják. Az "inkorporációs" folyamat során az állami vállalatok részvénytársasággá alakulnak át, egymás tulajdonosaivá válva.

A kis- és középvállalatok eladásáról vagy bérbeadásáról nem folyik vita. A nézeteltérések a nagyvállalatok átalakítását és privatizálását érintik. A gyors privatizálásnak sok kedvezőtlen következménye van, melyek már most is láthatók a gyakorlatból.

A privatizálás felgyorsítása érdekében a kormányok gyakorta folyamodnak az állami tulajdon vagyongjegyek formájában történő szétosztáshoz. Ennek ingyenesnek kell lennie, s így a költségvetésnek abból nincs haszna. Az olyan országok számára, melyeknek nagy a külföldi adósságuk - mint amilyen Magyarország is - ez a megoldás elfogadhatatlan, mivel az állami tulajdon a külső adósság jelzője.

A vagyongjeggyel folyó privatizáció eredményét lehetetlen előre látni. Amiben egészen biztosak lehetünk, az az, hogy ebből nem lesz népi kapitalizmus, sem a kistulajdonosoknak egy széles rétege nem fog kialakulni; legalábbis nem lesz szélesebb annál, ami a nyugati országokban létrejött (melyek lényegében igencsak vékonyka kis rétegek). Az ellenőrzést biztosító részvénytársaságok olyan személyek vagy csoportok birtokába kerülhetnek, melyek nem rendelkeznek megfelelő tudással és információval az adott vállalat irányításához. A befektetési alapok (mutual or investment funds), melyek jelenleg a va-

gyonjegyek döntő többségét birtokolják Csehországban, Szlovákiában, Lengyelországban és Romániában is, nem képesek arra, hogy a vállalati vezetés fölött hathatós ellenőrzést gyakoroljanak, vagy olyan testületként működjenek, mely a stratégiai döntéseket irányítja. Az értékpapírpiacok és a tőzsdék még nem annyira fejlettek, hogy képesek legyenek betölteni azokat a vállalatirányítási feladatokat, melyeket a nyugati piacgazdaságokban ellátnak.

A befektetési alapok pénzügyi stabilitása súlyosan megrendülhet, ha - a privatizáció befejeződésével - a kisbefektetők nagy számban egyszerre akarnak hozzájutni ahhoz a nyereséghez, melyet a vagyonjegyek nominálértéke felett ígért számukra a befektetési alap. Csehországban és Szlovákiában e vagyonkezelő alapok tucatjai is tönkremehetnek.

A kapcsolódás növeli annak veszélyét, hogy a vállalatokat a rossz szándékú befektetők veszik meg, azzal a céllal, hogy hozzájussanak piaci részesedésükhöz és leépítsék termelésüket. Az MTA Világgazdasági Kutató Intézetének egy tanulmánya (MTA VKI 1993) kifejti, hogy Magyarországon, Lengyelországban, Csehországban, Szlovákiában és Romániában is gyakran megtörténik, hogy a nyugati cégek a megvásárolt vállalatok profilját alkatrészek gyártására és kiegészítő tevékenységekre korlátozzák, még ha korábban e vállalatok jóval bonyolultabb feladatokat is végeztek. Az új tulajdonosok a megvásárolt vállalatokat saját érdekeiknek rendelik alá, és esetenként még a korábban jövedelmező tevékenységet is megszüntetik.

Az egyik ilyen eset a magyarországi Lehel cégé. Néhány évvel ezelőtt a magyar hűtőszekrények még hiánycikknek számítottak a hazai piacon, mert a Lehelnek túl sok nyugati exportmegrendelése volt. Miután azonban a svéd Elektrolux megvette a Lehelt, a hűtőszekrénygyártást leépítik; az Elektrolux nyilvánvalóan a Lehel piacának megszerzésében volt érdekelt. (IKARUS, Rába, Növényolajipar, Dohánygyár stb.)

Mivel a hazai felhalmozás igen szerény, minél gyorsabb a privatizálás, annál nagyobb szerephez jut benne a külföldi tőke. Ez további kockázatokkal jár. Magyarországon pl. az egyik legnagyobb élelmiszerkereskedelmi hálózatot megvette az osztrák Julius Meinl. Magyarország általában nagy felesleggel rendelkezik élelmiszerekből és mezőgazdasági termékekből. A korábbi szovjet piac összeomlása után viszont a magyar mezőgazdaság súlyosan visszaesett. Ebben a helyzetben még kritikusabb, hogy az állami élelmiszer-kereskedelem privatizálása után az új tulajdonos jelentékenyen növelte az élelmiszerek behozatalát. Az élelmiszer kereskedelem soha sem volt veszteséges Magyarországon, és ez nem az a terület, ahol a nyugati fejlett technológia fontos szerepet játszhatna. Az ilyen fajta privatizálást tehát megalapozatlannak kell tekintenünk.

Az egyik legnagyobb magyarországi állami ruházati kereskedelmi hálózat, a Ruházati Boltok eladása az osztrák Kleider Bauernak hasonló eredményekkel járt.

A nemzeti középosztály kialakítása a térség országaiban elsőrendű fontosságú. (Parasztpolgár!) A gyors privatizálás azonban ezt nem teszi lehetővé! Kétségtelen, hogy ha a nemzeti középosztályt vagyonjegyek kiosztásával szándékoznak létrehozni, az esélyek jobbak, de ez esetben a külföldi tőkét lényegesen korlátozni kell, hogy ne vásárolhassa fel a vagyonjegyeket és részvényeket.

Végül megemlítendő, hogy a gyors privatizálás egyik legkárosabb hatása az, amit a folyamat a még nem államosított cégekre gyakorol. Bizonytalanság, reménytelenség és ernyedtség lesz rajtuk úrrá. A perspektivikus gondolkodás megszűnik, a rövid távú megközelítés válik uralkodóvá, az irányítás színvonala mélyre süllyed. Ez a fajta "lelkiállapot" gyorsítja a hanyatlás és csőd felé vezető utat. Hogy mindezt elkerülhessük, a privatizációnak sokkal szervezettebbnek, lassúbbnak és ideológiától mentesebbnek kellene lennie.

Magyarországon ez a jelenség tömeges elégedetlenséget és nyugtalanságot okoz. Gyakorta történik meg ugyanez mezőgazdasági termelészövetkezetekkel és állami gazdaságokkal: a föld egy része még azt megelőzően magánkézbe kerül, hogy a tényleges korábbi tulajdonosok számára a kártérítés elkezdődne, és a szövetségi-vállalati átalakulás beindulhatna.

A vagyonfelélés főképpen a pénzügyi restrikciónak következménye; ha a liberalizálás üteme lassabb lenne, a pénzügyi megszorítás is lazulhatna, s így e jelenség káros volta is mérséklődne. A vagyonfelélés azonban a privatizációt megelőző szakasz teljes ideje alatt jelenlévő állandósult veszély (hacsak nem sikerül hatásos, azzal szemben menedzseri ellenérdekeltséget teremtő ösztönzőket bevezetni), így ez a gyors privatizálás mellett szóló érv. Azt is el kell ismerni, hogy a társasággá alakulás során jelentkező visszasságok igen súlyosak. Mégis, ha mérleget vonunk, a gyors privatizálásból eredő veszélyeket nagyobbak kell tartanunk.

Mindazonáltal a szorosabb gazdasági együttműködés iránt igen jelentősek a fenntartások a térségben. Ezt részben a történelmi előzmények okozzák, részben pedig ezen országok gazdasági struktúrájának sajátosságai és hasonlóságai. A gazdaságtörténelmi elemzés megállapította, hogy - a kései középkort leszámítva - a Közép-Európa történelmi magvát alkotó lengyel, cseh és magyar királyságok között sem léteztek önelvű gazdasági kapcsolatok; gazdasági kapcsolataik csupán melléktermékei voltak hol az egyik, hol a másik nagyhatalomhoz fűződő viszonyuknak. (Kiss, 1992.) Emellett a térség gazdaságainak ágazati szerkezete inkább kompetitív, semmint egymást kiegészítő. Mindnyájan híján vannak az olajnak, a gáznak, a fejlett technológiának, a nyugati közvetlen befektetéseknek és a konvertibilis valutának. Attól tartanak, hogy ha együttműködésüket fejlesztenék, az hosszú távon is tartósítaná műszaki elmaradottságukat, és visszaállna gazdaságaik korábban jól ismert megosztottsága: a nyugati és keleti piacokra termelő

szektorok elkülönülése révén. Így az az uralkodó álláspont alakult ki, hogy egymásközi kapcsolataik köre és jellege csak korlátozott lehet.

A térség országainak vezető politikusai emellett még úgy tekintenek az együttműködést finanszírozó javaslatokra, mint amelyek a regionális autarchiát és a világpiactól történő önkéntes elszakadást eredményeznék. Ezzel párhuzamosan valahány ország túlzott reményeket táplál a közös piaci csatlakozás iránt. Ugyanis, ha kialakulnának az egymásközi kereskedelmet elősegítő pénzügyi-elszámolási keretek, az egyenlő lenne annak beismerésével - vélik -, hogy lemondanak egy korai közös piaci csatlakozás lehetőségéről, sőt mi több, azt is jelentené, hogy a kelet-európai együttműködés helyettesítheti a közös piaci tagságot. A visegrádi hármak/négyek esete ezt jól példázza.

Felhasznált irodalom

1. **Andorka Rudolf, Harcsa, I.:** The income of the population
In: Andorka, Kolosi, Vukovich, op. cit, 67-8.p. 1992.
2. **Élelem hatmilliárd ember számára.** (Szerk. **Sándor Péter**). A Római Klub budapesti konf. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest, 1985.
3. **Erdei F.:** Agrár-közgazdasági tanulmányok.
Akadémia Kiadó. Budapest. 1978.
4. **Európai Közösség Bizottsága:** Vingt and d`agriculture européenne.
L`Europe Verte, No 216 Brüssel. 1993.
5. **Fecske M.:** A magyar mezőgazdaság,
Gazdaság és Társadalom 1994/2-3.
6. **Fecske M.:** Növekedési pályák a mezőgazdaságban.
Mezőgazdasági Kiadó. Budapest, 1987.
7. **Sárkány P.:** (szerk.): Agrártermelésünk 2000-ben.
Mezőgazdasági Kiadó. Budapest. 1982.
8. **Sárkány P.:** A világelelmezési válság. A prognózisok dilemmái.
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1979.
9. **Sárkány P.:** Biológiai ipar - a jövő mezőgazdasága.
Mezőgazdasági Kiadó. Budapest. 1974.

Dr. Romány Pál

Szociálpolitika, jövedelempolitika – agrárirányítás

„Csak remélhető, hogy a kormányok elkerülik a szociálpolitikai indíttatású agrárpolitikai döntések csapdáit, és országaik, illetve falusi községeik szociális gondjait a szociál- és nem az agrárpolitika eszközével kívánják megoldani.”

Csáki Csaba 1994

Merre tart Közép-Kelet-Európa mezőgazdasága? – tette fel a kérdést akadémiai székfoglaló előadásában a Világbank vezető agrárpolitikai tanácsadója 1994 tavaszán. Egyik, aggodalmat sejtető következtetése a mottóban idézett kijelentés. (Magyar Tudomány 1994. 6. 659-668. old.)

A finanszírozást tekintve természetesen nem közömbös, hogy a jövedelmező agrártevékenység, vagy „csak” a fogyasztást szolgáló, az élet-színvonalat támogató bankműveletek ügyéhez szükséges az adott döntés. A politikai konzekvenciák így is, úgy is a kormányokat érintik, ezért is indokolt a csapdákra való utalás és – érthetően – a falu kérdésében az agrárpolitika és a szociálpolitika összefonódása. A helyi közösségek szintjén, a társadalom alapsejtjeiben egyébként szükségképpen egybefonódik a különböző irányú intézkedések hatása.

Nem választható szét országos horizonton sem a gazdaságpolitika és a szociálpolitika, hiszen az egyik táplálja a másikat. A második rendezettség segíti az elsőnek, a gazdaságpolitikai céloknak a következetes szolgáltatást, elérését. Ahogyan mondják: a legjobb szociálpolitika – az eredményes gazdaságpolitika.

Az agrárpolitikának különösen sok – történelmileg formálódó – szociológiai, szociálpolitikai vonatkozása vehető számba. A földbirtokpolitika, a földöröklés rendje, a mezőgazdasági adórendszer, a földműve-

észek katonai mentesítése szezonmunkák idején, a részesmunka feltételeinek szabályozása stb., mind agrár- és szociálpolitikai kérdés egyidejűleg. Nem véletlen, hogy az ún. agrárszocialista mozgalmak együttes harci programnak tekintették a fentiekben említett, s más, hasonló kérdéseket, már egy évszázaddal ezelőtt.

Történelmileg tény az is, hogy a mezőgazdasági tárca mindenkori vezetőjének elsőrendű ügyévé vált a falu szociális helyzete, ha akarta, ha nem. A legelső földreformkísérletektől, Darányi Ignác több, mint ötven mezőgazdasági törvényjavaslatán át, egészen a háztáji ügyek szabályozásáig (szabaddá tételéig), nyomon követhető ez a lecke. Számos szociálpolitikai lépés pedig azért látszik – válik – agrárpolitikai intézkedéssé, mert kiindulása, eredményessége az agrárgazdasághoz, vagy a mezőgazdasági termeléssel való kooperációhoz kötődik. Jellemző esete ennek az a szabályozás, amely lehetővé tette a társadalombiztosítási jogok megszerzését a szövetkezeti szervezésben végzett magán (kistermelői) munka, illetve árutermeletés által. (A „magyar modell” részeként.)

Franciaországban 1961-ben hozták létre azokat a birtokrendezési társulásokat, amelyek életjáradék, nyugdíj fejében az idős gazdák üzemeit értékesítésre (birtokegyesítésre) átvették. Más országokban ahhoz adnak költségvetési támogatást, hogy az agrártermelést a kedvezőtlen körülmények közepette (pl. alpesi viszonyok) is fenntartsák, s így – adott esetekben a helyi szórványokban, vagy a szigeteken – az ember jelenlétét megőrizték. Kimondottan kereskedelempolitikai eljárásnak tetszik – valójában agrárpolitikai és szociálpolitikai is – az a svájci exportunk fogadása ellenében bizonyos mennyiségű svájci tenyészmарhát vásároljunk.

Az agrártermeléssel és a falu ügyével való társadalompolitikai foglalkozás terepe roppant széles. Az eszközök és módszerek nem csupán országok, hanem vidékek, tájak szerint is – az agrárcivilizáció adott színvonalának és egyéb feltételeknek megfelelően – nagyon változatosak. Magyarország már jó ideje követi azt a felismerést, amit J. Pisani francia mezőgazdasági miniszter a nemzetgyűlés 1963. július 5.-i ülésén úgy fogalmazott meg, hogy „elmúlt az az idő, amikor mezőgazdának lenni annyit jelentett, hogy termelünk és szállítunk. Ma ez annyit jelent, hogy

termelünk és szervezünk.” Vagyis: társaságokat, önszegélyező egyesületeket, kereskedelmi hálózatokat alakítunk, szociálpolitikai hálót, szövetségi szövetségeket stb. szervezünk. Az utóbbi években ez a követelmény hazai gyakorlatban háttérbeszorult, részben pedig deformálódott. Nyugaton pedig a tervezésnek is bevezették egy sajátos alakzatát: kvótának nevezik.

Alapkérdés az agrártermelés jövedelemtermelő képessége és ezzel együtt: az agrár népsűrűség alakulása. Ehhez tartozóan: az árutermelés, vagyis a kereskedelmi forgalom minimális szervezettségének helyreállítása, azaz a programozott piacra (rendelésre) való termelés elérése. Azokkal a lehetőségekkel, amelyek a termelési struktúra (állattenyésztés, kertészet stb.), valamint a munkaintenzív (és jövedelmező!) kultúrák esetében feltárhatók, más keretben kell foglalkozni. A továbbiakban csak a szociálpolitikai irányultságú, a jövedelemparitást elősegítő témaköröket vesszük számba. Háromféle forrás szerint csoportosítva és vázlatosan:

- I. Mezőgazdaságon belüli, nem mezőgazdasági tevékenységből növelt jövedelem:
- II. Területfejlesztés (regionális gazdaságpolitika) által:
- III. Közvetlen szociális támogatás útján.

I. A közvetlen mezőgazdasági tevékenységet meghaladva:

- 1.) A mezőgazdasági készáru, a feldolgozottsági fok növelésének elősegítése, nagyfogyasztók, áruház láncok ilyen rendelkezéseinek ösztönzése;
- 2.) Agráripari szolgáltatások (gépimunka, szerviz, „vándorbrigád” stb.) és agrárkereskedelmi vállalkozások jogszabályi rendezése, koordinációs kötelezettség stb. elősegítése;
- 3.) Kisegítő jellegű vendéglátás (falusi idegenforgalom) egész éves lehetőség esetén főfoglalkozású sport, üdültetés stb.;
- 4.) Háziiipar, népművészeti munka, kisipari tevékenység engedélyezése és támogatása.

II. A regionális gazdaságpolitikában az agrárpolitika képviselheti:

- 1.) A természeti környezet megőrzésének, védelmének honorálását, meghatározott lakóhelyen élő gazdálkodóknak – a gátörökhöz hasonló – támogatás nyújtását;

- 2.) Az ország erdőállományának növelését, a telepítésekhez (megrendeléshez) kapcsolt adókedvezmények stb. adását;
 - 3.) A rurális (mezei, falusi) térségek **infrastruktúrájának** programozott bővítését, beleértve a tudományos, oktatási feltételek fejlesztésének folytatását is;
 - 4.) Az **ipari létesítmények** településének előmozdítását, élelmiszeripari, agrárháttéripari, továbbá **egyéb ipari** termelésre;
 - 5.) Az **agrártermelés korlátozó tényezőinek** kiegyensúlyozását (talajjavítás, öntözés, közraktár, bővítés stb.).
- III. A **szociális (szociálpolitikai)** támogatás körében különbséget kell tenni:
- a.) A közvetlen költségvetési- **állami segélyezés**, kedvezmények;
 - b.) a **karitatív** (társadalmi, egyházi stb.) szervezetek különféle segítségével és
 - c.) az **önsegély** szervezetek, egyesületek, nonprofit állampolgári szervezetek által nyújtott támogatásokban.

A különböző eredetű, formájú intézkedések kölcsönös tájékozottsággal kell, hogy rendelkezzenek egymásról, követett gyakorlatukról.

Az új agrárpolitikának, adott viszonyaink között, kiemelten indokolt kezelnie a következő három, döntően szociálpolitikai kérdéscsoportot:

- a **falusi öregek ügyét;**
- a **falusi gyerekek** továbbtanulását;
- a falusi emberek **képzettségének, civilizációs feltételei** alakulásának ügyét.

Részletesebben:

- 1.) Az agrárvidék legelesettebb emberei a **tanyai öregek** voltak. A falvak belterületén őket – érthetően – több közösségi figyelem, szövetkezeti támogatás (idősek klubja, étkeztetés stb.), rokoni segítség övezte. Ma már megszűntnek tekinthetők a különbségek. A termelőszövetkezeti szociális kötelezettségből ritkán maradt valami, a háztáji, a földjáradék, majd a kárpótlási jegy megszűnése, illetve felélése után a rokoni figyelem is megcsappan. A fiatalokból sokan

városiak lettek, marad a magány. A szövetkezeti tagoknak és a magángazdáknak is.

- a.) Indokolt egy olyan **mezőgazdasági betegségsegélyezési, biztosítási rendszer** kidolgozásának kezdeményezése, amely figyelembe veszi az agrár sajátosságokat. Az Országos Gazdasági Munkáspénztár, az OTI, valamint más régi és mai tapasztalatok hasznosításából a jelenleginél előnyösebb (választható) megoldásokat szükséges kidolgozni. Ennek, az agráradottságokhoz igazodó rendszer vizsgálatának és kidolgozásának **bejelentése** és a munka elvégzése fontos lenne a jövő szempontjából is.
- b.) A jelenlegi orvosi ellátást, **egészségügyi szolgálatot**, alapgyógyászerekből való ellátást szintén felül kell vizsgálni. Az egykori zöldkeresztes házak mai változatát, vagy hasonló megoldást kidolgozni az egészségügyi kormányzatnak, az önkormányzatoknak, valamint az agrár érdekképviselőknek lehet a feladata. Mindenesetre nem csupán külföldön volna dolga a Máltai Szeretetszolgálatnak és hasonló szervezeteknek. Lehetne indulni – tapasztalatszerzés végett – mintamegyékkel, új rendszerű körzetekkel is, valamint néhány korábbi „tanácsi módszer” felújításával.
- c.) Néhány vállalkozó, 1-2 egyházi szervezet már üzletet lát abban, hogy **eltartási (gondoskodási) szerződést** köt olyan falusi öregekkel, akiktől – ennek fejében – házat, földet, vagy más vagyont örököl.

Új „**paraszti önsegély**” szervezetek, biztosítási intézmények alakulásának elősegítésével meg lehetne akadályozni az élősdi formációk elburjánzását. Házi betegápolás, panziós házak stb. szervezett kiépítésével – szintén gazdasági előnyökért – modern és méltó megoldást lehetne találni (több külföldi farmerszövetség példáját is adaptálva) a munkában megrokkant és elárvult falusi öregek súlyos problémájának megoldására.

- 2.) A **falusi gyerekek továbbtanulásának mecénásai** elfogytak, a tanulás költségei emelkedtek (tankönyv, menza, utazás, tandíj stb.) a családok lehetőségei beszűkültek. A **társadalmi mobilitás a Horthy-korszak alatt érvényesültnél is rosszabb lehet**, mert akkor legalább az anyagilag erős egyházak, majd az állam – az

„östehetség mentés” keretében – ösztöndíjakat, tandíj kedvezményt (mentességet) és konviktust nyújtott egy „szerencsés” – szegénységi bizonyítvánnyal rendelkező – rétegnek. Mindenekelőtt biztosítani kell az ilyen céllal létrejött **alapítványok** elszámolását, pályázataik – ha egyáltalán vannak ilyenek – lehető legszélesebb nyilvánosságát.

A középiskolai végzettség esélyének javítását utazási kedvezményrel, **iskolabuszok** beállításával lehet elősegíteni. Indokolt feltámasztani az **állami (népi) kollégiumok** 1949-ben megszüntetett rendszerét. Mindezekhez mezőgazdasági épületekkel, lehetőségekkel is hozzájárulhat a tárca, ám célszerű volna – kellő kidolgozottságú – **kormányzati programmal fellépni**. Nevezetesen meghirdetni:

- **1000 új iskolabuszt**, illetve iskolajáratot indítani 1996-ig, valamint
- **100 új kollégiumot** megnyitni közép- és főiskolás vidéki fiataloknak.

Ezzel emlékezzék 1996-ban az ország a honfoglalás 1100 éves évfordulójára.

Érdemes a figyelemre: az iskolákkal való foglalkozás egyidejűleg három nemzedék ügye. Azonkívül, hogy a jövőnek szóló **gazdasági befektetés**, a programalkotónak a szülők és a nagyszülők érzelmi szövetségét is jelenti. Erre is tekintettel indokolt volna jelentős számú **mezőgazdasági miniszteri ösztöndíjat** is adományozni, erre **alapítványt** tenni. Akár átcsoportosításból, pénzmaradványból.

- 3.) Magyarország **felnőtt falusi lakossága** képzettségének, **kulturáltságának**, az **agrár-civilizációnak** a színvonala **feltűnően heterogén**. Nagyok a különbségek az ország egyes vidékei, az agrártermelési ágazatok művelői között, valamint az etnikai, nemzetiségi csoportok, a hagyományok szerint is. A **munkanélküliség** számottevő **csökkentésének** is előfeltétele a **szakismeret**, a **kulturális színvonal** és az **életmód** számos területén való **határozott és viszonylag gyorsan megteendő előrelépés**.

Szomorú, hogy évek teltek el anélkül, hogy az új igényeknek megfelelő új „felnőtt oktatás” kiépült volna, miközben a régi szétesett. Nem indultak új, téli mezőgazdasági akadémiák, de még csak az egykori ezüstkalászos tanfolyamok sem születtek újjá, amelyek akkor is fontos hivatást teljesítettek, amikor még apáról fiúra szállt – szinte változtatás nélkül – a gazdálkodás tudománya. A TIT kezdeményezése (Bálint György) nemes, de kevés.

A szervezett tömegoktatás és gazdasági praktikumok széleskörű elterjesztése előtt -amihet felkészülni időre van szükség – máris beindítható:

- a.) A közszolgálati elektronika és írásos sajtóban a **szakismeret, a hasznos információk** intenzív terjesztése. A gyűlölködés eddigi gerjesztői adják át helyüket azoknak, akik nem a szakemberek, a vezetők elleni lázítás mesterei, hanem a szaktudás, az állategészségügy és növényvédelem, az általános higiénia és a jó műszaki megoldások, a hasznos anyagismeret, valamint a művelt országokban bevált kereskedelmi gyakorlat célszerű terjesztésének mesterei lehetnek a rádióban, a TV-ben, a szaklapokban. A mezőgazdasági termelésbe bekapcsolható **cigánylakosság** részére – érdekképviselőitek bevonásával – külön oktatási programot szükséges kidolgozni.
- b.) Már ez év őszén, majd rendszeresen rendezni szükséges mezőgazdasági és élelmiszeripari **bemutatókat** (és vásárokat), ahol nem a lacikonyhák bevétele a fő cél, hanem – mint szerte Európában – a termelők (és kistermelők) **találkozása, tapasztalatcseréje, igényeinek felkeltése**. Vissza kell térni – más államokhoz hasonlóan – az **országos mezőgazdasági és élelmiszeripari kiállítások** gyakrabban – idővel ismét évenként – való megrendezésére, amit a nagyüzemi rendszer általánossá válása után ritkítottak ötvenkéntire. A kiállítás állandó területét **Gödöllőn** – a korábbi döntés szerint – indokolt, vállalati befektetésekből, fokozatosan kiépíteni. (Az 1996-os megrendezés rendkívüli intézkedéseket kíván).
- c.) A mezőgazdasági **szakkönyv és szakfolyóirat** kiadást, valamint terjesztést – állami támogatással – újjá kell szervezni. Gondoskodni szükséges arról – megfelelő kedvezményekkel – hogy az olcsó, praktikus ismereteket hordozó szakkönyv, szak-

lap eljusson a falusi otthonokba. A fogyasztási szövetkezetek – más kérdésekben is – nagy lehetőségekkel rendelkeznek.

- d.) A mezőgazdasági tárca kérje fel a mezőgazdasági, élelmiszeripari, földügyi – egy szóval az érdekkörébe tartozó – érdekképviselői szervezeteket, kamarákat, gazdasági egyesületeket és szakszervezeteket, hogy elgondolásaikat fejtsék ki a fenti törekvésekkel kapcsolatban és juttassák el azokat a minisztériumhoz. A tárca juttassa kifejezésre: arra törekszik, hogy valamennyi, az agrártermelésből élő, azzal foglalkozó magyar állampolgár jogbiztonsága, életfeltétele javuljon. Az ágazat egésze járuljon eredményesen hozzá az ország társadalmi és gazdasági haladásiához.
- e.) A mezőgazdasági tárca – szociálpolitikai okokból is – legfontosabb állásfoglalásait, népszerűsítő kiadványait jelentesse meg a hazai nemzetiségek nyelvén is. Az ilyen kiadványok cserepéldányokká is válhatnak a szomszédos országokkal, amelyekkel – áruforgalmi, de állat- és növény-egészségügyi okok miatt is – érdemben szükséges a kapcsolatokat javítani.
- f.) Az agrároktatási intézményekben – az egyetemeken és főiskolákon mindenekelőtt – a szociálpolitika oktatását indokolt bevezetni, illetve ahol szerepel, ott az új körülményekhez és feladatokhoz alakítani.
- g.) A minisztérium kapcsolatát az agrártermelés résztvevőivel alapvetően javítani szükséges. A központi és a megyei hivatalokban szervezeti keretet kell teremteni arra, hogy a kérelmezők, panaszosok személyesen is eljárhassanak, s ügyük intézésének alakulása nyomonkövethető, általános tapasztalataik pedig összegeezhetők legyenek.

Az agrár szociálpolitika olyan területeire igyekeztem rámutatni, amelyek viszonylag csekély költségvetési, de jelentős szervezési érdekképviselői feladatokat képeznek. Az adott helyzetben ez látszik célszerűnek. A minisztérium szervezetében is indokolt e célból néhány módosítást elvégezni.

Dr. Szira Tamás

Az ezredvég uralkodó eszméinek hatása a gazdaságpolitikára¹

Edolgozat alapvető kérdésfeltevése: a gazdasági folyamatokat és mozgásformákat kizárólag gazdasági mozgásformák regulálják-e?

Előre kell rögtön bocsátanom, hogy a szerző véleménye szerint az emberi lét egyidejűleg különböző szférákban mozogva valósul meg, megy végbe, a születéstől a halálig. A lét különböző szférái egymással dialektikus összefüggésrendszert alkotnak, szüntelen interakciókban egymással. Ha ez így van, akkor a közgazdaság tudománya sem nézheti a gazdaságot összefüggéseiből kiragadva, absztraktnan, elszigetelten. Törvényszerűségeit nemcsak az idő függvényében kell relativizálnia, hanem a társadalom, a politika stb. mozgásformáival egyidejű kölcsönhatásban. Hatókörét ezektől behatároltan, kölcsönhatások szövevényét tekintetbe véve kell kezelnie, azok érvényességi és mozgásterét olyan rendszernek felfogva, melynek a gazdaság csak egyik alrendszere, bármilyen fontos is egyébként.

A társadalomtudományok feladata, hogy feltárják a társadalmi mozgásformák törvényszerűségeit; diszciplinárisan is – azaz saját tudományáguk keretei között maradván – és interdiszciplinárisan is, azaz mindazokra az összefüggésekre tekintettel, melyek a társadalmi lét komplexitásából, dialektikus kölcsön kapcsolatrendszeréből, interakcióiból adódnak. Mindezt pedig úgy, hogy explicit vagy implicit módon tudomásul veszik a társadalmi mozgásformák történelmi kategória jellegét.

¹ A Berend Iván által vezetett „A társadalmi-gazdasági növekedési pálya feltételrendszere” OTKA/3. sz. kutatás keretében készült tanulmány elméleti vonatkozásokat tárgyaló fejezeteinek rövidített változata.

Úgy tűnik, a fenti követelmények, – a „cross-over” a társadalomtudományok legtöbb diszciplínája illetőleg kutatója számára magától értetődőek. Tapasztalatom szerint –azonban más a helyzet a közgazdaságtudományban, legalábbis hazánkban, – ahol az utóbbi évtizedekben a többi társadalomtudományi ághoz való kapcsolódás elhalványult.

1. Érdekről – értékről – értékrendről

111. A szokásos felosztás szerint a filozófia három ága: az ismeretelmélet (episztemológia), a metafizika (ontológia) és az értékelmélet (axiológia). Jelen tanulmány tárgyához csupán az utóbbi rövid áttekintése tartozik. Főbb tézisek:

Minden érték az elismerés igényével lép elénk, egyfajta viselkedést követel tőlünk; – az érték szubsztanciája a normativitás. A kérdéses mozgásformák megismerése és elemzése az etika tárgya. Pontosabban: az etika az embernek, mint egyénnek értékrendjével, illetőleg annak érvényesülésével foglalkozik. Az embernek, mint társadalmi lénynek értékproblémáival a szociológia, közelebről az attól mind jobban függetlenedő politológia foglalkozik.

112. Az alábbi, általánosságban mozgó megállapítások egyaránt érvényesek az egyéni és a társadalmi – etikai és politológiai – vonatkozásokra:

- Az érték olyan mozgásforma, mely az emberek valamely – kisebb vagy nagyobb – csoportja számára objektív jelentőséggel bír: megvalósítását szükségesnek, olykor elengedhetetlennek vélik-érik.
- A Természet önmagában nem „érték”, se nem „jó”, se nem „rossz”, érték rangjára mozgásformáit az Ember emeli.
- Az értékek hordozói zömmel a javak (és a szolgáltatások). Erre azért fontos rámutatni, mert sokan vélik úgy, hogy a javak megszerzésére irányuló vágy-motívum érdek és nem érték. A fenti felismerés elfogadása azonban világossá te-

szi, hogy az érdek nem külön – alsóbbrendű – kategória, abban is egyfajta sajátos értékrend jut kifejezésre. Más szavakkal: az érdek szublimált formája érték; – a különbség formái, nem tartalmi.

- Az érték hordozói azonban nemcsak javak és szolgáltatások lehetnek, hanem sokféle társadalmi viszonylat is, mint az ember társadalmi léte struktúrájának egyik mozzanata. Tudatosodásuk, artikulációjuk érvényre juttatásuk elengedhetetlen feltétele; – s ez még akkor is igaz, ha e tudatosulás nem valódi, hanem vélt (hamis) értékek köré jegecesedik.
- Örök vita – mi volt előbb, a tyúk vagy a tojás? – hogy az értékvilág területén az emocionális mozzanatok megelőzik-e a kognitív jellegűeket. Sem a vita eldöntésére, sem annak új érvekkel-szemponatokkal való gazdagítására nem érzem magam hivatottnak. Annyit azonban talán megkockáztathatok, hogy csak e két mozzanat együttesen, együtt járva, – szétválaszthatatlanul összeötvöződve: indivisibiliter ac inseparabiliter – juttathatja érvényre az értéket.
- A szenvedélyek és a belátás konfliktusa is „örökzöld” téma. Meg kell-e zabolázni a szenvedélyeket (pl. Szt. Ágoston és Calvin), igába kell-e fogni (pl. Pascal) vagy éppen szublimálni (pl. Freud); – hogy csak a legjellegzetesebb nézetkülönbségeket említsem.

Az érzelem és értelem konfliktusában, – de az egyes szférákon belül is – fontos mozzanat a „quid pro quo” mérlegelése; – legyen szó akár egyéni, akár társadalmi döntésekről. A „valamit-valamiért” mérlegelése minden döntésünk, magatartásformánk mélyén ott rejlik, hiszen Vörösmartyval szólva – „egész világ nem a mi birtokunk”.

121. Világosan kell látnunk, hogy nem az értékmonizmus, hanem az értékpluralizmus el- és felismerése a helyes álláspont: nem egy meghatározott érték létezik és törekszik hatni, hanem az értékek sokasága. Amiből következik az értékrendszerek konfigurációs lehetőségeinek nagy számossága. Ehhez hozzá kell tenni, hogy még azonos ér-

tékhalmaz elismerése esetén is jelentős lehet a konfigurációk eltérése: attól függően, hogy milyen prioritási viszonyok állnak fenn a különböző, érvényesülésre törő értékek között. A rangsor az értékrendszerek benső, sui generis tulajdonsága, ami rendszerré teszi őket. Más oldalról közelítve: nemcsak különböző értékek együttese adhat eltérő konfigurációt, hanem azonosaké is, ha azon belül más-más értékeket tartunk többre vagy becsülünk kevesebbre. Mint ahogyan a zenében is másként szól a hangok azonos sorrendje, ha más a ritmus.

Továbbá: a sokféle érték között különbséget lehet tenni aszerint, hogy valami önmagában is érték-e, vagy csupán egy más értékhez fűződő viszonya teszi-e azzá. E kritérium szerint különböztethetők meg önértékek és eszközértékek. Rögtön hozzá kell azonban ehhez tennünk azt, hogy ez az osztályozás maga is viszonylagos: valamely érték egy bizonyos konfigurációban önértékként szerepelhet, míg egy másikban eszközérték; – azaz „csupán” lehetővé teszi egy másik (ön)érték érvényesülését.

122. Az értékrend sűrűsödési pontja az emberi élet értelmének fel fogása; – ebből vezethető le az a kritériumrendszer, melynek elemei az értékrendet alkotják, s amelyhez a „sikermutatók” igazodnak. Az, hogy „boldogok” vagyunk és leszünk-e, attól függ, milyen mértékben vagyunk képesek értékrendünket a valósággal való mindennapos küzdelemben érvényre juttatni: lelkiismeretünk elégedettséget érzékel-e s ezt milyen realizált tényekre alapozza. Az elégedettség érzete nem lehet más, csak egyfajta egyenleg: sikerek és kudarcok mérlege.

Az ember szubsztanciája – egyénként is, társadalmi lényként is – a maga sajátos értékrendjének megvalósítására irányuló akarata. Az értékek realizálódása ugyan a cselekvés révén valósul meg, azonban a „jó” vagy a „rossz” oldaláról megítélni mégsem a tényleges, hanem a szándékolt eredmények alapján lehet. A cselekvés három – gyakran infinitezimális időközben, máskor jelentős időkülönbséggel jelentkező – mozzanata: valamely érték(rend) ismerete és átérzése; az értékkel kapcsolatos állásfoglalás, azaz a szoros értelemben vett akarati elhatá-

rozás; végül maga a tett, a realizáció. Ez utóbbi mozzanat azonban akkor és csak akkor valósulhat meg, ha azt elháríthatatlan akadály nem gátolja. Ha ilyen felmerül – legyen az anyagi vagy más természetű – akkor a cselekvés kísérlet marad, azaz célhoz nem ér, vagy az akadályok elháríthatatlan voltának felismerése a kérdéses harmadik mozzanatot legfeljebb gondolatban indítja el; – az tehát a maga valóságában meg nem ragadható. De ugyanígy nem ítélné meg egy érték megvalósulása erkölcsi oldalról akkor sem, ha nincsenek alternatívák, a cselekvés kényszerpályán mozog.

Az erkölcsi élet folyamata erről az oldalról nézve állandó összehasonlítás: a konkrétan felmerülő döntési alternatívák összevetése az értékrenddel.

A lelkiismeret nem egyszerűen az értékrend tudata, hanem azt személyes vonatkozásba hozva, normativitást, kötelességtudatot közvetít. E tudat formálásában a nevelés és a megszokás közvetítő szerepe is megragadható; – de ezekből csak annyi rögzül, amennyit az értékrendet formáló tényezők a „memóriába kódolni” engednek.

A lelkiismeret fenti felfogása egyúttal immanensen az akarat szabadságát is elismeri. Ha nem az egyetemes okság kivételt nem ismerő mozgásformái az uralkodók, akkor mindenki maga felelős értékrendjéért és annak normatív megvalósulásáért: tetteiért (Pontosabban: szándékaiért; mivel a konkrét körülmények megvalósításuk elé áthághatatlan akadályt képezhetnek, vis maior-ként). Ez alól végső soron nem ment fel semmiféle tekintélyre való hivatkozás és/vagy hagyatkozás. Az ember mindig tesz valamit, nem történések, „sodródások” alanya. Szándékait a maga sajátos értékrend-konfigurációja alakítja, a valósággal szembesülve. A mérlegelésnek, hogy a szándékból tett lesz-e, fontos tényezője az egyéni és kollektív tapasztalat; – ez utóbbit közvetíti a nevelés-képzés, illetőleg a szokásrend „vérükké válása”. Mindezeket nemcsak az etika filozófiai tanítása, de lélektani megfigyelések is igazolják.

123. Az értékrendben az egyéni, különös és általános mozzanatok sajátos ötvözte ölt testet: amiből következik, hogy olyan mozzanatok is jelen vannak és hatnak, melyek történelmi kategóriaként jellemezhetőek.

124. A tapasztalat szerepe nyilván a szándék megvalósíthatatlanságának be- és átlátásában van (Igaz, ehhez G.B. Shaw hozzáteszi, hogy a megvalósulás is okozhat csalódást, az is része a tapasztalatnak – idézi Hirschman). A megismert kockázat és a meg nem ismert, a bizonytalanság is fontos szerepet kap az értékrend belső szerkezetének formálásában, mint ahogyan a kielégülés (saturatio) mértéke is.

A tapasztalat átstrukturálja az értékrendet, a hagyományos, a megszokott meghaladására készlet; – persze megőrizve a bevált elemeket, viszonylat- (al)rendszereket.

A tapasztalat szerepét azonban elbizonytalanítja, leértékeli az információhiány (V.ö. példázat a „fogoly dilemmájáról”).

125. Az egyéni és a kollektív értékrend dialektikus kölcsönkapcsolat illetőleg kölcsönhatásrendszere vitathatatlan. Mégis világosan láthatjuk a két szféra elkülönülését, ha – a teljesség igénye nélkül – felsorolunk néhány olyan „erényt”, mely az egyik vagy a másik értékrend vitális eleme. Ennek alapján válik prima vista (első rátekintésre) nyilvánvalóvá, miért foglalkozik az előbbivel illetőleg az utóbbival más tudományág: az etika, illetőleg a szociológia, politológia.

Egyéni erények közé sorolható például az önuralom, a mérséklet, a mértékletesség, a szeretet, a következetesség, a becsület és tisztelet mások iránt, az őszinteség, a mások helyzetének átérzése (empátia) stb. A társadalmi-politikai erények közé olyanok sorolhatók, mint a szabadság tisztelete, a tolerancia, az egyenlőség, a szolidaritás, a demokrácia követelményének elismerése stb.

Fonákjáról mutatja az egyéni erényeket a „hét főbűn”: a kevélység, irigység, harag, jóra való restség, fősvénység, torkosság, bujaság. Ugyanígy megfogalmazhatóak lehetnének „kollektív főbűnök” is: a személyi kultusz, a despotizmus, sovinizmus, fundamentalizmus stb.

126. Miből származik különböző értékrendek közötti hasonlóság? Eddig erre lényegében négyféle magyarázatot adtak: a) a metafizikai-természetjogit; b) történetit, ideértve az eszmeecserét a diffúzió és érintkezés következtében azaz a tanult viselkedés imitálását is; c) ökológiait, vagyis a környezeti feltételekhez, illetve infrastruktúrákhoz való alkalmazkodást azaz a közös tapasztalás útján elsajátított viselkedésmódokat is. Újabb magyarázat: d) vészületett-öszönös viselkedésmódra vezethető vissza (Freud!?!); Vagyis: botorság lenne azt hinni, hogy nincsenek az emberi értékrendeknek közös elemei. A goethei „Dauer in: Wechsel”-t – megítélésem szerint – több mozzanat is biztosítja. Először is – s ez a leginkább általános tényező – az ember nembelisége; az, hogy a „homo sapiens” fajhoz tartozik; – integrálva annak „törzsfjlődési” tapasztalatait, eredendő és feltételes reflexeit. Másodsor – ez már időben és térben változhat, tehát parciális tényező – az uralkodó termelési mód, a munkakultúra, a szokásrend. Kisebbségben még lehetnek az értékrendnek más közös elemei, helyi tényezők befolyásától, elfogadottságától függően.

Azonban végső soron, a közös elemek és prioritások ellenére: „Ilyen az ember. Egyedüli példány. /Nem élt belőle és most sem él,/ s mint fán se nő egyforma két levél,/ a nagy időn se lesz hozzá hasonló.” – mint Kosztolányi Dezső írta „Halotti beszéd”-ében, Czóbel Minka tétova gondolatait veretes-végleges formába öntve.

127. Végül: az értékrendek kutatása, hatásmechanizmusuk feltárása maga sem lehet értékmentes, Max Weber kifejezésével: „wertfrei”. Hiszen nem természeti törvényeket tesz vizsgálódása tárgyává, ahol két vagy több jelenség állandó, mennyiségileg is meghatározott (oksági) viszonyának feltárásáról van szó. Egyfelől az értékrend mindig a tudatosan és érzelemtől fűtötten valamit megvalósítani akaró alany és aka-

ratának tárgya közötti viszonyt fejezi ki; – vagyis a kapcsolat nem természet –, hanem társadalomtudományos jellegű, ahol a változó-múló, „történelmi” időnek meghatározó a szerepe. Másfelől: követelmények és lehetőségek egymásra vonatkoztatását vizsgálja, ami a „Sollen” és nem a „Sein” szférája.

128. Summázva az eddigieket: az emberi magatartást a maga sajátos értékrendje határozza meg; – egyénként is, társadalmi lényként is. A kérdéses értékrendnek a gazdasági érdek csupán egyetlen (szublimált) eleme, mely a többivel dialektikus kölcsönkapcsolatban hat.

Vagyis: az etika és/vagy a szociológia-politológia értékluralizmusa „hatályon kívül helyezi” a homo oeconomicus fikcióját; – pontosabban: korlátozza annak érvényességét. Elkiálthatjuk magunkat az Andersen-i kisinas példájára: „A király meztelen”.

2. A közjóról

Az erkölcs fő antinómiája – tárgyalt témánk szempontjából – az egyéni és társadalmi értékrend potenciális ellentmondása. S ha már adódik ilyen ellentét, melyiké a prioritás? Létezik-e valamiféle „láthatatlan kéz”, mely az ellentéteket feloldja s ha van, mi annak rendező elve? Ha nincs, jogosult-e a vélt vagy valóságos közjó nevében bárkit életvitelében korlátozni, bizonyos magatartáshoz való igazodásra készíteni-kényszeríteni? Megismerhető-e egyáltalán a közjó? E pont a fenti kérdésekre törekszik választ adni.

211. Azt, hogy meg kell haladni az anyagi érdekeket s az emberi élet különböző szféráiban az értékrend más „magasabbrendű” elemeinek is helye van, közhelyszámba megy. Cselekedeteinket – nemcsak a gazdaság vonatkozásában – ez utóbbiaknak is vezérelniük kell; – különben „osztályt kell ismételnünk történelemből”, idézi Santayana tételét A. Hirschman. S ez az egyénre éppúgy vonatkozik, mint a társadalomra.

Vajon az egyéni „jók” összetevőiből adódó eredő szükségképpen a közjó irányába mutat? Úgy vélem, akkor és csak akkor igaz ez, ha az érdekeket is integráló értékrend adekvát, helyesen van artikulálva és kellő mozgósító erővel, meggyőzően „tudatosítva”. És még akkor is győzni kell a valóság, az adottságok akadályversenyében. Ez kényes feltételrendszer, ha „valahol homokszemcse kerül a gépezetbe”, meg hiúsulhat a folyamat eredménye. Hátha még tudatos manipuláció és/vagy félrevezetés, félreinformálás visz zsákutcába.

A lényeg azonban nem vitatható, a kollektív értékrend érvényesítése „látható kezét”, tudatos cselekvést tételez; – a „láthatatlan kéz” mindent elrendező hatalmában bízni illúzió.

S itt ismét utalni kell arra, hogy az értékrend a maga prioritáshierarchiájával nem egyszerűen az égi Jót és az Igazat tükrözi. Az a tény, hogy az értékek is értékke szublimálódnak, közel hozza az értékrendet a földi, evilági Jó, Boldogság és Igazság kategóriáihoz.

212. A közjó a kollektív értékek prioritásokkal rendezett halmaza, mely a közakaratban revelálódik, artikulálódás után. Megvalósulása politikai cselekvés, mely annak – mint módszernek, – szabályai szerint bonyolódik le.

„Objektív közjó” vagy másképpen: „általános közjó” csak absztrakciókban létezik. Közvetlenül csak a parciális, különböző szerveződések elitje által artikulált közjó létezik; – pontosabban ragadható meg. Ez nyilvánvalóan a közjónak, – „mint olyannak”, – csak azon elemeit tartalmazza, melyek egybeesnek a kérdéses csoportosulás sajátos, parciális értékrendjével, – orientációjával. Ha e nézetrendszer többséget kap egy régió, egy ország stb. lakossága oldaláról, akkor tekinthető „valódi” közjónak. Ami nem szükségképpen esik egybe az „objektív közjóval”, annak jószerivel egyfajta szubjektumokon átszűrt változata, mely hamis tudaton, tévedéseken is alapulhat akár. A gyakorlatban azonban ezzel a „többségi” közjóval kell számolnunk, az „objektív közjó” csupán tudományos gondolat kísérletekben működik.

213. A tapasztalat az értékrend átstrukturálására készíthet: „magánérdekből” „közérdeket” formálhat; – és fordítva. E folyamat napjainkban is jól megfigyelhető; – talán elegendő, ha a szociálpolitika liberális és szocialista felfogása közötti különbségre és az annak be-tudható arányváltozásokra utalok. Egy másik példa, mely arra mutat, hogy a folyamat korántsem új: az Egyház a papi nőtlenség bevezetésével kísérlete meg elejét venni annak a folyamatnak, mely mind több egyházi javat (birtokot) igyekezett örökölhető családi vagyonná változtatni. A „magán-” és a „köz-” harca, hely- és arányeltolódása persze nemcsak az anyagi érdekekre, de az értékrend más elemeire is jellemző lehet; – az út itt sem egyirányú, a tapasztalat, a történelmi kategória-jelleg az oda-visszamozgást lehetővé teszi.

214. A közjó érvényesítésének sokágú gazdasági eszköztára van, azzal a rendeltetéssel, hogy biztosítsa annak anyagi alapjait, finanszírozását.

Az ezirányú kapcsolatrendszerrel, – annak szinte minden részletével, óriásira duzzadt szakirodalom foglalkozik, melynek pusztán összefoglalása is meghaladná a tanulmány lehetőségeit. A kérdés kutatásának fő forrásvidéke a pénzügytan táján keresendő, de vannak olyan szegmensek, melyekkel inkább a különböző gazdaságpolitikai munkák foglalkoznak. Emlékeztetőül álljon itt csupán néhány utalás:

A közjó érvényre juttatásának három fő eszköze különböztethető meg. Részben a gazdasági intézményrendszert szabályozó jogi rendelkezések; ilyenek például a monopóliumok (-pszóniumok) tevékenységének korlátozása vagy – szélesebb értelmezésben – különböző adminisztratív megkötések (kvóták; jegyek; működési engedélyek; más hatósági előírások, például az egészségügy területéről stb.) Az intézményrendszer elemei közé számíthatók még: ellátási kötelezettség előírása, illetőleg állami vagy municipális tulajdonú, esetleg non-profit alapon működő szervezetek működtetése, végső eszközként társadalmi tulajdonba vétele.

Az eszköztár másik – hatékony – eleme az adók és támogatások rendszere; itt mind a színvonal (összszerszerűség), mind pedig annak alakata (felépítése, szerkezete) fontos tényező. Végül a közvetlenül ár-megállapító intézkedések említhetők.

215. A közjó finanszírozását szolgáló jövedelem- újraelosztás két fő kérdése: mennyit illetőleg honnan-hová. Egyik sem előre elrendezett paradigmához igazodik; – még akkor sem, ha a konkrét cél már elismert és jóváhagyott. A különböző iskolák nézetei jelenősen megoszlanak ebben a tekintetben is. S ezek állnak a gyakorlati intézkedések háttérében. Csak emlékeztetőül: kis lépések versus „big bang”; vagy: ki legyen a címzett a gazdaságpolitikánál, a keresleti vagy a kínálati oldal; vagy: közvetlen (kézi vezérlésű) vagy közvetett eszközök visznek-e közelebb a célhoz; vagy: célravezetőbbek-e a piacokonform eszközök, mint a piaccal nyíltan szakítók; vagy: „ráutaló magatartás” mozdítja-e inkább elő a kívánt hatás elérését vagy szankcionált rendelkezések; s.i.t.

Utójára, de nem utolsó sorban: a sok „politikai” motivációjú intézkedés nem teszi-e kiszámíthatatlanná a gazdaság működését, a bizonytalanságot növelve a kockázat rovására; nem harapódzik-e el a gazdaságban az anómia? Vagy éppenséggel nem jön-e létre itt is interferencia: nem erősítik-e fel egymást szándékolatlanul, esetleg nem oltják-e ki egymás hatását a kérdéses intézkedések finansiális vonzatai?

216. Természetesen nem tekinthetünk el e beavatkozások kölcsönhatás-komplexumától, mely – egyébként is – minden beavatkozás nyomán fellép, ha a gazdasági élet spontán menetébe kívülről beavatkoznak. Ez esetben sem egyszerűen arról van szó, hogy a közhatalmi szervek megteremtik a közjó finanszírozhatóságának általános feltételeit vagy sajátos eszközöket vetnek be annak valamely eleme megvalósítása érdekében. Akár a közjó érdekében, akár más célból történik beavatkozás a gazdaság spontán menetébe, az eredmény – tisztán gazdasági oldalról nézve – nem kedvező: csökken a hatékonyság, törés mutatkozik az erőforrások adekvát allokációjában; végső soron lassul a

gazdasági növekedés. E szindróma minden „politikai” indíttatású beavatkozásra érvényes: – a „politikát” itt szélesen értelmezve, egyszerűen a spontán gazdasági folyamatokba való tudatos beavatkozásnak tekintve (egészségügyi-, szociál-, oktatás- stb. „politikák” is!).

A jövedelmek újraelosztására való törekvés minden „politika” lényege, értelme; –éppen azért avatkoznak be a gazdasági folyamatok spontán menetébe, hogy az ne spontánul, hanem valamely értékrend célkitűzéseire (jobban) igazodjék. Ennek érdekében vállalják a fent említett gazdasági anomáliákat, tudomásul véve a quid pro quo – valamit valamiért – árát is. Vagyis fontosabbnak tartják azt, hogy az értékrend valamely eleme, követelményre jusson, mint azt hogy akár a MUNKA, akár a TŐKE több jövedelemhez jusson.

Más kérdés, hogy objektíven nézve is megéri-e: a hozott intézkedések valóban képesek-e érvényre juttatni az értékrend kérdéses elemeit, nem lesz-e hiábavaló a hozott áldozat. Arról már nem is szólva, hogy nem hamis-e az értékrend, melyet érvényesíteni akarnak, a többség tulajdonképpen nem vallja magáénak, csupán valamely parciális lobbyzó „pressure group”.

Ismét más kérdés: vajon a kérdéses beavatkozás eldöntése előtt sikerült-e felmérni az anyagi kihatásokat és arról a döntéshozókat tájékoztatni. (Persze a szenvedő alanyokban, a „misera plebs contribuens”-ben is „illene” tudatosítani, mekkora anyagi áldozatot kell bizonyos cél megvalósítása érdekében hoznia; – azt tudva, nem biztos, hogy támogatná a kérdéses döntést).

217. Végső soron kimondhatjuk tehát, hogy a gazdasági folyamatok olyan erőterben folynak, melyet a közjó érvényesítésére tett „politikai” gesztiók (is) meghatároznak. A gazdasági törvényszerűségek csak e „mező” sajátosságaitól befolyásoltan léteznek. Aki ezt a tényt elhanyagolhatónak tekinti – akár kutatóként, akár gazdaságpolitikusként vagy „általában politikusként” – azt sok kellemetlen meglepetés várja.

Nem gondolkodhatunk tehát absztrakt modellekben; – és főként nem mondhatjuk, ha a valóság nem feltételezéseink szerint alakul, hogy „annál rosszabb a tényekre nézve”.

3. Az ideológiáról

311. A jelenkori definíció szerint az ideológia olyan koherens nézetrendszer, mely a társadalmi tudatban tükröződő értékrend sajátos objektívációjának tekintendő.

Politikai aktivizálásra rendeltetése ezért gyakran egészül ki integrációs és/vagy az ellenfelek ideológiáját bíráló-támadó, és/vagy programadó-mozgósító, illetőleg legitimáló elemekkel. Történelmi kategória, mely a társadalom egy csoportjának érdek-értékrendjét, prioritásait fejezi ki; saját gondolkodásmódját, világlátását juttatva kifejezésre; annak érvényesítése érdekében.

312. Ebből már következik, hogy egyidejűleg többféle, egymással rivalizáló ideológia létezik, létezhet. A tudományos iskolák kifejlődése, a jelenségek – legyenek azok természetiek vagy társadalmiak – többféle plauzibilis magyarázata kedvez az ideológiák sokféleségének, egymással ütköztethető alternatívák meggyőző megfogalmazásának. Különösen olyan esetekre vonatkozik ez, melyek kívül esnek a mindennapos tapasztalatok körén, s megértésük kisebb vagy nagyobb absztrakciós készséget és/vagy műveltségi, illetőleg képzettségi színvonalat tételez fel.

Egy-egy ideológia óhatatlanul szelektál a rendelkezésre álló tudományos ismeretek és törvényszerűségek között. Nemcsak olyan módon, hogy egyszerűsít-népszerűsít, hanem úgy is, hogy a képviselni kívánt társadalmi réteg értékrendjének és -orientációjának megfelelő tételeket választja ki a kérdéses halmazból. Ezeket olyan módon „köti csokorba”, hogy agitatív erővel legyenek felruházhatók; – mintegy ki-
közösítve a más nézeten lévőket.

Nem alaptalan tehát a gyanú, hogy az ideológia és a társadalmi rétegek-osztályok értékrendje között szoros az összefüggés. Arról azonban megoszlanak a vélemények, hogy melyik is a „primum movens”. M. Weber például arra hajlik, hogy az ideológia elsőségét hirdesse, míg K. Mannheim inkább az értékorientációra teszi a hangsúlyt; – véleménye szerint – tudatosan vagy „tudat alatt” – ez formálja az ideológia tételeit.

313. Az ideológia sok esetben artikulált parciális társadalmi érdekek-értékek naiv, egyszerűsített, nem egyszer jelszavakká zsugorított kifejezéseként jelenik meg. A zanzásítás során persze elsősorban az árnyalás és az immanens feltételrendszer az, ami elhalványul; sőt szinkretizmusba fordul át.

Ezen a véleményen van például J.P. Sartre is, aki a „nagy filozófia” „kicsinyített”, népszerűsített, „ifjúsági kiadás” szintjén megfogalmazott kivonatának tartja az ideológiát. Amiből következik az ideológia tételeinek minimális tudományos megalapozottsági követelménye. Nem minden „hiedelem-rendszer” alkot viszont ideológiát; – vannak, amelyek legfeljebb egyfajta szinkretista „világnézetnek” tekinthetők, amiben akár dominálhatnak is az érzelmi és/vagy hagyományból eredeztethető elemek, kevésbé apellálva az értelmi belátásra.

Aranyszabály, hogy a meghirdetett ideológia tételeit eufémisztikusan tálalja; – azoknak „hímpora” kell, hogy legyen. További – bevált – gyakorlat, hogy a kérdéses tételeket mint abszolút érvényűeket igyekszik elfogadtatni; – mintha bizony azok nem lennének történelmi, korhoz kötött kategóriák és/vagy globális, nem parciális érdekek-értékrendet képviselnének.

Az ideológia megfogalmazása gyakran teli van apológiával. Nyelvezete, fogalomhasználata annak a csoportosulásnak a hagyományaihoz, szokásaihoz igazodik, melyet mozgósítani akar; – másképpen nem tölthetné be a hivatkozási alap funkcióját. Rá kell arra is mutatni, hogy a koherencia, a tudományosan is adekvát felfogás biztosítása –

ha szándékolt is, – nem mindig sikerül: egy-egy csoport nem képes elszakadni a maga hiedelmeitől, ami a kérdéses ideológiát diszparáttá, ellentmondások hordozójává, zavarossá teszi. Hasonló eredményre vezethet, ha tudományosan igazolható nézetek helyett voluntarista vagy az igazi célokat elleplezni akaró szándék kerekedik felül; – ha úgy tesszik: a manipuláció.

Ideológiák – sőt akcióprogramok – nem mentesek sok esetben az utópikus elemektől sem. Ha nem a „konkrét helyzet konkrét elemzéséből” indulnak ki, ha valamely eszmerendszert a valóságtól elszakadva, machiavellista, kamarilla-politikára utaló módszerekkel akarnak megvalósítani, akkor hamarosan csak a demokrácia formális követelményeinek tehetnek eleget; – a lényeg, a tartalom elvész. Az ideológiából „megideologizálás” lesz, a valóság megismerése helyébe a sikerpropaganda lép. Csőlátású doktrinérség vezérli a döntéshozatalt; – s nem egy olyan esetet ismerünk, amikor ez utóbb a demokrácia formális fenntartását is megkérdőjelezte, feleslegesnek vélte (Mint például a kommunizmusban).

314. A teljesség kedvéért megemlíthető az is, hogy minden társadalmi akcióprogram mögött explicit vagy implicit módon valamely ideológia húzódik meg; – még ha a megjelenés „kendőzött” is: „örökérvényű eszmék” érdekében tüsténkedik, vagy éppen „értékek felett” állónak igyekszik is magát feltüntetni. Nyugodtabb időszakokban ez kevésbé szembetűnő; forradalmasabb, zaklatottabb periódusokban jobban előtűnik. A gyakran pragmatista-practicista megfogalmazás ne tévesszen senkit meg, az ideológiai fogantatás tetten érhető, ha a dolgok mélyére nézünk.

Mint ahogyan ugyanez húzódik meg a sokszor axiomatikus megfogalmazások mögött is: közvetlenül evidensnek tekintenek olyan „igazságokat”, melyek bizonyíthatatlanok-bizonyíthatatlanok vagy éppen diakronikus jellegűek: csupán bizonyos periódusokban vagy szituációkban érvényesek, máskor nem. Az érvényesülés és/vagy érvényesség feltételrendszere ilyenkor elmosódik vagy éppen elmosódik. És ez nem-

csak a gazdaságpolitika szférájára értendő, – bár talán ott érhető legkönnyebben tetten, – hanem előfordul a „politikák” minden fajtájánál: az oktatáspolitikánál éppúgy, mint az egészségügyi politikánál: – és még sorolhatnám. Az axiomatikus megközelítések többnyire – tudatosan vagy tudattalanul, – a manipuláció, a csúsztatások melegágyai. A végállomás így is, úgy is szervülő dogmatizmus.

4. A demokráciáról

411. Bill Lomax egy előadásában megkülönböztette a formális és a szubsztantív demokráciát. Az előbbi – szerinte – csupán a döntéshozatal elveire vonatkozik; az utóbbi magában foglalja a toleranciát és/vagy a kisebbségi érdekek-értékek intézményesített tiszteletben tartását.

A nonkonformizmus tiszteletben tartása különösen fontos a tudományos kutatás szabadságának biztosítása tekintetében. Tudomásul kell venni, hogy a kultúrát és a civilizációt lángelmék teremtették meg, akik általában nem szoríthatók sémákba, nem ragaszkodnak előre gyártott viselkedési etalonokhoz. A kutatás joga a kételkedés – sőt ellenzékiesség – joga, legyen szó akár természet-, akár társadalomtudományos igazságok megkérdőjelezéséről vagy éppen fennálló tudományos testületek, struktúrák aláaknázásáról. „A tudományos spekuláció egy nemzedék alatt megtorpan, ha nincs légköre, ha nincs tudatos folytatása, ha nincs feltétele annak, hogy az egyéni képességek szabad kifejtése ápolja és továbbfejlessze mindazt, amit az előzőek feltaláltak.” (Márai). Nem elég a már ismert módon termelni és fogyasztani: alkotás, továbbfejlesztés nélkül az erőforrások elkopnak, kimerülnek. Ezt felismerni könnyebb, mint megvalósítani; a többségi jogosítványokat gyakorló mindenkori uralkodó elit gyakran csak akkor szánja el magát ennek megvalósítására, ha ez elől már nem térhet ki, ha a végső szükség rászorítja. Hiába része a kulturális örökségnek a tolerancia, ha a hatalom birtokosai e viselkedési paradigmát nem respektálják: – igazodva a hatalom mindenkori arroganciájának logikájához.

412. A demokrácia problematikájának következő a sűrűsödési pontja: kiből áll a „nép”? Vagyis kit választhatnak és ki választhat. Az ebben az értelemben felfogott „nép” fogalma sem magától értetődő; – ismeretes, hogyan terjeszkedett ki a választójog például a rendi társadalom kezdeteitől napjainkig. Az utolsó száz évben ez a folyamat gyorsuló iramban ment végbe. Amiből persze újabb hátulütők adódtak, elegendő talán arra utalni, hogy a mindenkire kiterjesztett választójog alacsonyabb átlagos kultúrfokot hoz magával: a demagógiának, a populizmusnak a kaput szélesre tárva.

Kétségtelen, hogy a fenti gondolatmenet esik a fejlődés fő sodorvonalaiba. De nem az egyetlen nézet; – s bár toleranciával kell kezelni minden nézetet, álljon itt összevetésül egy olyan, melyről csak remélhető, hogy egyszer s mindenkorra elenyészett:

A „nép” fogalma a Mussolini által sugallt fogalmazásban az Enciclopedia Italiana „Fascismo” címszavából hozzávetőleges fordításomban: „A nép eszmeisége akaratként ölthet testet akár egy ember, akár az emberek kis csoportja részéről is... a nép nem okvetlenül földrajzilag körülhatárolható térségben él, a fontos az azonos kultúra kontinuitása... öntudatát, személyiségét olyan eszmékben kell kifejezésre juttatnia, melyek a létehez és a hatalomhoz való közös akaratát fejezik ki... a sokféleség csak ennek az egységnek keretein belül érvényesülhet...”

A meghatározás többféle szempontból is árulkodó.

Egyfelől egybemossa a „nép” és a „nemzet” fogalmát; – jóllehet legfeljebb a „politikai nemzet” és a nép fogalma közelíthető. Másfelől elszakad a „többségi elvtől”, megengedhetőnek tart akár egyeduralmat, akár oligarchiát. Arról pedig szó sem esik e definícióban, hogy a kisebbség életfeltételeit is tiszteletben kellene tartani; – mint ahogyan arról sem, hogy az emberi jogok senki által kétségbe nem vonhatók, még a nyilvánvaló többség által sem. Csak egy lépés kell még s kisebbség alatt nemcsak a számszerű, hanem a más nemzethez (=fajhoz?) tartozó

is érthető; – s ez utóbbi kisebbség az igazi kisebbség, hiszen definíció szerint soha nem válhat többséggé.

413. Kétségtelen továbbá, hogy az értékrendeket érvényre juttatni kívánó szerveződések „gyermekbetegsége” az oligarchizálódás. (R Michels ezt a századelő szakszervezeti mozgalmainak életét tanulmányozva „vastörvénynek” nevezte). Azaz bármely szerveződés vezetősége előbb-utóbb az igazság egyetlen letéteményesének kezdi tekinteni magát, fölébe kerekedik a „tagságnak”; – sőt, a maga sajátos érdekeit a tagság érdekeinek kezdi feltüntetni.

Ebből következik, hogy korántsem áll az a tétel, hogy az uralkodó elit – vagy általánosságban az értelmiség – egyértelműen demokráciátámogató. Ambivalensen áll hozzá: jól tudja, hogy „sok lúd disznót győz”, azaz a kevésbé művelt rétegek számbeli többsége gyakran hoz érdekeivel és/vagy az ésszerűséggel, az „államrezonnal” ellentétben álló döntéseket. Sokan hajlanak ezért közülük inkább az autoriter-oligarchikus kormányzati gyakorlat megvalósítására; – gazdasági téren például ez mindenképpen a dirigizmus térhódítása lehetőségét jelenti. S mivel e réteg a „normatív irányítás” letéteményese, viselkedéséből, manipuláló törekvéseiből nem áll távol erre utaló eszmék, de még inkább a gyakorlat – erőltetése. Választások idején, mikor a megszerezhető szavazatok maximumára kell törekedni, nyílt hangoztatásától általában tartózkodnak, de különösen az éppen hatalmon lévő csoportosulás hívei – úgy artikulálják parciális érdekeiket, mintha a közjó érdekében állna az általuk hirdetett ideológia, illetőleg akcióprogram megvalósítása; – ettől még nem áll távol az autoritarianizmus. Hiszen, ha ők az „egyedül üdvözítő út” tudói, akkor a demokratikus döntéshozatal csupán formalitás: ha más gyakorolná a hatalmat, – úgy mond – az csak a közjó kárára válna.

414. Meg kell cáfolni azt a tévhitet, – mely gyakran merül fel kimondva vagy kimondatlanul, – hogy a társadalom, a gazdaság vagy akár éppen a politika irányítása végbemehet olyan módon, mely túlteszi magát a kérdéses formációk funkcionálását reguláló

törvényeszerűségeken; – akár önmagukban nézzük is ezeket, akár egymás közti viszonylatrendszerükben. Különösen gyakori ennek veszélye azokban az esetekben, mikor valamely parciális érdekértérendszer vagy -orientációt képviselő szerveződés jut a kormányzás lehetőségéhez. Sem jogi eszközökkel, sem erőszakkal nem vihetők keresztül olyan gesztiók, melyek ellentmondanak a tudományos igazságoknak, a feltárt vagy még rejtve maradt törvényeszerűségeknek. Semmilyen többségi határozat nem helyezi ezeket hatályon kívül. Az pedig különösen veszélyes tendencia, ha az uralkodó elit a maga megbízatásának nevében, vagy küldetéstudatból, elkötelezettségből szándékozik voluntarista céljait megvalósítani. Nincs olyan „csoportképző ismerv”, „casus foederis”, mely felfüggeszthetné bármilyen társadalmi-gazdasági törvényeszerűség érvényét; – ha ez látszólag, időlegesen sikerülhet is, az erős „akcióval” szemben fellépő „reakció” előbb-utóbb helyreállítja az ilyen értelemben vett „törvényes rendet”. A valósághoz kell alkalmazkodni, nem fordítva, nem lehet a kormányzás fő princípiumává tenni az „annál rosszabb a tényekre nézve” elvét. Ezen nincs az a tekintély és/vagy karizmatikus vagy éppen demokratikus vezetés, mely változtatni képes lenne.

Éppen ezért fontos a gondolat- és sajtószabadság, illetőleg a tudományos kutatás szabadságának is alapvető emberi jogként való kezelése. A valóság – anyagi és társadalmi – törvényszerűségeinek feltárása és pontosítása nélkül sem a kultúra, sem a civilizáció nem fejlődhet. Nemcsak hogy „nem lépünk kétszer ugyanabba a folyóba”, de hiába is maradunk állva, a folyó azért tovább folyik...

Ésszerűtlen dogmákhoz ragaszkodni, mikor a konkrét helyzet konkrét elemzése a megvalósítás jobb esélyét kínálja.

415. A döntési folyamat fontosságára utal, ha összehasonlítást teszünk a biológiai mozgástörvényekkel: a biológiában a fejlődés törvényszerűségei a mutációk természetes, spontán kiválasztódásán ke-

resztül nyilvánulnak meg; az emberi társadalomban tudatos cselekvés revelálja azokat, az adódó alternatívákból megfontoltan választunk.

A döntéshozatal paradigmája: megragadni a reális lehetőséget (a felismert szükségszerűséget) és kizárni a felesleges vagy lehetetlen alternatívákat. Az persze, hogy mi „felesleges”, az értékrendtől; az pedig, hogy mi lehetséges, a „körülmények hatalmától” függ.

Közhely, hogy a többségi döntések nem szükségképpen „jó” döntések is; – noha a „jószág” objektív kritériumait nem lehet egykönnyen megragadni. Mégis: a lehetőségekhez képest biztosítani kell a vélemények és információk szabad áramlását, az érdekek és értékek ütköztetését, revideálását. Naivság lenne azt hinni, hogy ez spontán megvalósul, a csúsztatás, elhallgatás, félreértelmezés, a különféle inszINUÁCIÓK – sőt rágalomok – terjesztése nemcsak hazai „népszokás”. Minél inkább új még a demokrácia, annál törekenyebb, annál kevésbé épült be a demokratikus viselkedési kultúra a szokásrendbe: annál inkább kellene az intézményi-jogállami biztosítékok a gondolat- és szólásszabadság biztosítására.

Az „ideális” döntés feltétele egyfelől a megfelelő informáltság, másfelől a döntéshozó felelősségteljes és elfogulatlan volta; – ez utóbbin persze nem a kivülállás az elkötelezettség hiányát kell érteni. Ilyen ideális döntési helyzet azonban csak „csillagórák”, kedvező körülmények véletlen összejátszásával jöhet létre. Nem elég, hogy az informáltságunk sohasem tökéletes, hiszen a jövőt nem ismerjük, sőt a döntés következményeit sem vagyunk képesek minden áttételével felmérni. Ritka az is, ha objektív kritériumok, – algoritmusok-paraméterek – alapján dönthetünk. És még kevesebb a csak a köz érdekeit néző döntéshozó, aki képes átlépni a saját árnyékát. A közjó érdekében hozott demokratikus döntések felett Damokles kardjaként lebeg a szubjektivitás, a téves helyzetmegítélés lehetősége.

5. A szabadságról

Éppen úgy mint az egyén, a társadalmi-gazdasági-politikai alakulatok, szerveződések sem állnak önmagukban, nem légius térben működnek. Az emberi aktivitás minden formája dialektikus kölcsönkapcsolatban áll egymással, egymásra hatva.

A „magán-” és a „köz- érdekek, értékek csomósodási pontjai az egyén szabadsága- pontosabban annak egy pontja az egyén korlátozhatósága, illetőleg annak mértéke körül sűrűsödik. Van-e abszolút szabály erre? Nemcsak „sub specie aeternitatis”, hanem akár „csak” történelmi kategóriaként? Vagy csak nézetrendszerek, világnézetek függvényeként? Mi itt a demokrácia, autokrácia, oligarchia stb. szerepe? Számít-e valamit az, ha a korlátozás személytelen (például gazdasági erők által kikényszerített) vagy megszemélyesített (például a törvényeket végrehajtó erőszakszervezetek által)?

Megannyi vitás vitális kérdés, melyeknek tárgyalására itt és most nincs terem. (E tanulmány folytatásának azonban középpontjában fognak állni; – persze elsősorban a gazdaságra való hatásuk aspektusából). Csak kis csavar-e az ember a kollektívában, melynek érdekei az ő egyéni érdekeinél-értékeinél előbbre valóak; – vagy „fenség, Északfok, titok, idegenség”-e minden ember?

511. A szabadság alatt diszkrimináció-mentességet lehet érteni, korlátozás nélküli érvényesíthetőséget aligha. Az egyént a szocializáció-domesztikáció folyamata „építi be” a társadalomba, ismerteti meg vele lehetőségeinek végességét, mely szinte feltételes reflexként épül be gondolkodásába, döntési folyamataiba. Kollektív döntéseknél pedig a többségi akarat, illetőleg a kisebbség értékrendjének tisztelete korlátoz; – igaz, ez utóbbi csak akkor, ha intézményesült a szubsztantív demokrácia és akkor még mindig felvethető, hogy ki és hogyan ügyel arra, hogy az elért vívmányok, szerzett jogok el ne enyésszenek; – quis custodiat custodes?

512. „Freiheit, dich suchten wir lange in Zucht und in Tat und in Leiden” – írta Bonhöfer német pap költő a berlini Tegel-börtön sirlomházában. 1944. július 21-én a Hitler- ellenes sikertelen merénylet másnapján, „saját vérével beoltva”. Mert a szabadság sem valósul meg magától, – mintegy szűznemzéssel, – hanem fegyelem, sokszor szenvedés, de mindenképpen tettek kellenek megvalósulásához. Szabadság, te szülj nekem rendet” – folytatja a gondolatot József Attila („Levegőt!”).

513. A civil társadalomról; – egy rövid megjegyzés erejéig: Részben a civil társadalom szerveződése teremtenek összeköttetést dialektikus interakciók, formájában a cselekvés egyéni motivációja és a társadalom aktuális mozgásformái között.

Azonban: Tekintetbe kell venni, hogy a civil szervezetek működtetéséhez pénzre van szükség és nem is kevésre. Ha azt az állam adja, akkor a civil szervezések nem egyebek, mint bürokratikus intézmények, tulajdonképpen a központi akarat burkolt kiszolgálói. Ha viszont mások finanszírozzák azokat, akkor viszont úgy kénytelenek „táncolni”, ahogy azok „zenéje szól”. S mivel a tehetősek vannak csak abban a helyzetben, hogy juttassanak-adakozzanak, nyilvánvalóan azok értékrendjét, orientációját fogják szolgálni (zömmel) a civil szervezések. Kevés az a kivétel, ahol egy kollektíva képes a maga sajátos céljai érdekében civil szerveződést létrehozni és finanszírozni; – ilyenek főként a politika és a társadalombiztosítás területén fordulnak elő.

A fentieket figyelembe véve nem meglepő, ha főként a gazdagabb rétegek érdekeit képviselő – zömmel liberális-oldalról sűrgetik a civil társadalom szétbontakozását, hiszen így nagyobb a reményük a szándékaik szerinti működésre, mint a „one man – one vote” döntési rendszert képviselő jogállami döntéshozatal dominanciája esetén.

6. Az egyenlőségről (igazságosságról)

611. A társadalmi igazságosság kisiklik a tudományos meghatározhatóság szorításából. Annyi bizonyos csupán, hogy történelmi – tehát változó – kategória; – és éppenúgy, mint a közjó többi eleme, megvalósulásában érhető csupán tetten. A közvélemény különböző megnyilvánulásai teszik határait érzékelhetővé, nem utolsó sorban a törvényalkotásban Ez, – ha demokratikus döntéshozatali folyamat eredménye, ahol artikulált alternatívák közül lehet választani, – megbízhatóan tájékoztat a mindenkori vélekedésről.

Mondanom sem kell talán, hogy az egyenlőtlenség megítélése is olyan történelmi kategória, melynek mozgásformái a demokratikus jogállam keretei között kell, hogy maradjanak. Ez is a többségi akarat-tól-döntéstől függ, a kisebbség érdek és értékrendjének, szerzett jogainak lehető tiszteletben tartásával.

612. Felvethető-e a kérdés, értelmezhető-e az esélyegyenlőség az ún. Pareto-optimumra alapozva? Mert ha igen, akkor nincs szükség semmiféle szempont szerinti újraelosztásra, a gazdaság önmozgása beavatkozás nélkül is megoldja a problémákat; – legalább is a maga területén. Ez azonban – szerintem – csupán a még a „pótcselekvéstől” való tartózkodás indoklásául sem szolgálhat. A Pareto-optimum ugyanis dinamikusan értelmezendő kategória: az esélyegyenlőséghez csak növekvő gazdaságban, monoton növekvő többletjövedelem-realizálás esetén lehet köze. Statikusan nem értelmezhető: egy adott időszak jövedelem tortájából nem lehet ugyanannyit is, többet is osztani. Vagyis: stagnáló, és/vagy recesszióba szorult gazdaság esetén a Pareto-optimum nem szolgálhat az esélyegyenlőség orientációs bázisául. Ilyen esetekben (is) az állami és/vagy a civil szervezetek közbejöttével történő tudatos, demokratikus döntéseken alapuló esélyegyenlőség biztosítása járható út.

7. A testvériségről (szolidaritásról)

711. Közhely: a magántulajdonon alapuló termelési mozgásformák szükségképpen egyenlőtlen jövedelemelosztáshoz vezetnek. A polarizálódás csak külső – politikai, szociálpolitikai – beavatkozással állítható meg, illetőleg mérsékelhető. Amelyik kormányzat ezt nem ismeri fel időben, az elbukik” – akár úgy, hogy kiszavazzák, akár úgy, hogy népfelkelés „váltja le”. De ha a dolog nem is fajul idáig, a társadalom által igazságtalannak vélt jövedelem-eloszlás mindenképpen olyan nyugtalansághoz vezet, mely akadozóvá teszi a (bővített) újratermelés menetét.

Másfelől úgy is közelíthetnénk, hogy a jövedelmek újraelosztását az a tény kényszeríti ki, hogy míg a társadalmi-politikai szférában minden ember (állampolgár) egyenlő (one man – one vote), addig a gazdasági szférában a jövedelmek – és így bizonyos értelemben a jogosítványok is – a teljesítményekhez – melyek szükségképpen egyenlőtlenek – és nem a szükségletekhez – melyek egyenlősíthetőek – igazodnak. E feszültség feloldására tesz kísérletet a jövedelemújraelosztás és/vagy a szociálpolitika.

712. Kétségtelen, hogy a jóléti állam fenti felfogásán alapuló intézkedésrendszer mintegy megerősokolja a tisztán gazdasági mozgásformákat, egyfajta társadalmi-politikai prioritásra hivatkozva. Tetézi a liberális alternatívához vonzódoók viszolygását az is, hogy az újraelosztás módszere-intézményrendszere szükségképpen bürokratikus és állandóan azzal a veszéllyel fenyeget, hogy az állam növeli beavatkozását a magánszférába; – a mindenütt való jelenlét hangsúlyozza a Leviáthán-jelleget.

Ráadásul nem is mindig éri el célját.

Hozzá kell ehhez tenni, hogy az újraelosztás kritériumai történeti, változékony jellegűek, sohasem objektívek, mindig a nehezen megragadható „közmegegyezésből” indulnak ki. Ez a „szepülő” még a de-

mokrácia többségi akaratnyilvánításának kínos gondosságú tiszteletben tartásánál sem halványul el. Különösen nagy az ellenszenv az érintett magas jövedelműek körében, akik úgy vélik, a megfoghatatlan közjó nevében fosztják meg őket jövedelmük egy részétől, hogy azt a lusták, a tehetségtelenek, – sőt a lumpen-elemek – „felsegélyezésére” fordítsák. Ezek a jövedelmek szemükben nemcsak értelmetlenül elherdáltak, hanem „jogtalanul”elkonfiskáltak is. Nem lenne-e elég csak annyit juttatni, hogy éhen ne haljanak; – vagy legfeljebb annyit, amennyi a társadalmi nyugtalanságnak elejét venné?

Ha valahol, akkor ebben a tekintetben tág tere (és oka) van a politikai váltógazdaságnak: liberális-jobboldali színezetű – kormányzatok az újraelosztás mérséklésére, szocialista-baloldali kormányzatok azok kiterjesztésére hajlamosak illetőleg kapnak a szavazópolgároktól felhatalmazást. És e változások nem korlátozódnak a praktikus-pragmatikus megoldások területére, hanem azokat ideologikus-apológetikus szövegek felerősödése kíséri.

Utalni kell arra is, hogy recessziók, válságok idején a jövedelem újraelosztás különösen elkeseredett pártharcok színtere. Ki viselje a terheket? – ez a kardinális kérdés Túlélés vagy hatékonyság és modernizálás? Nyilvánvaló, hogy abszolúte jó megoldás nincs, csak többé vagy kevésbé kielégítő kompromisszumok.

8. A nemzetiségről

811. Az exegeták, az írástudók többféle körülírást, meghatározást ismernek a nemzet fogalmára. A nemzet fogalma azonban könnyen kicsúszik bármilyen tudományos definíció alól; – állítja Miszlivetz Ferenc B. Anderson könyvéről (Imagined Communities; Verso, '91) írott recenziójában. S ez – a szerző szerint – három „beépített paradoxonnak” tudható be: történelmi távlatokban nézve objektíve a nemzet „új” jelenség, a szubjektum mégis a számára megkérdőjelezhetetlen ha-

gyomány közvetítése folytán napjainkban már „őseredeti entitásnak” érzi-véli; ma mindenkinek ugyanúgy van nemzetisége, mint neme, – és csak egyetlen! – ez „magától értetődik”; a nemzethez tartozás koherencia-képző tényező, nagy nyomás-gyakorló erőt képes alkalomadtán kifejteni. Ami nem is csodálható, hiszen Janus-arcu: „befelé” testvériség-szolidaritás érzetét (vagy valóságát) adja, „kifelé” viszont az összetartozás-élményt kirekesztés „egészíti ki”, mely egészen az agresszív sovinizmusig elmeget.

B. Anderson szerint – történelmi távlatokban – a „nemzet” fogalma is változott, a különböző korok életérzéséhez, – felfogásához (Zeitgeist) igazodva. Megerősödése idején a felvilágosodás haladó, demokratizálási tendenciáival fonódott össze; később a konzervatív-imperialista tendenciákat szolgálta; legújabban inkább egyfajta földrajzi-igazgatási egység szerepkörét látszik egyre teljesebben betölteni, amiben a közös nyelv kommunikációt megkönnyítő funkciója a vivő tényező. Ez utóbbi viszont az adminisztráció logikáját juttatja érvényre.

812. A nemzet egyike azoknak az identitást kifejező csoportoknak, melyekhez való tartozást – a többi mellett, egyidejűleg – az egyén vállalja. A „nemzetet” úgy is felfoghatjuk, mint a „család” egyfajta kiterjesztését, melyben fennáll ugyan a nyelvi-vérségi kötelék, – bár jelen van a connubium, de csak egyfajta sajátos cserebomlásként – mégis a kulturális és szolidaritási közösség a meghatározó.

A „nemzeti” ellentétéként a „kozmpolitát” szokás említeni, mint akinek nincs hazája, csak „működési területe”.

A nemzetiség vállalása mindenkor tudatos gesztus. Persze nem kell azt képzelni, hogy ez szükségképpen egyfajta „confessio”-ban nyilvánul meg, többnyire ún. „ráutaló magatartással” revelálódik. A születés, a „génekebe kódoltság” csak katalizátor. Hosszadalmas bizonyítás helyett talán elegendő az emigránsokra utalni, azok beilleszkedési törekvéseire, melyek legkésőbb két-három generációváltás során teljeseznek

ki. A milió erősebb a géneknél. Persze más a helyzet a nemzet testéből kiszakított, csak politikai határokkal elválasztott nemzettagokkal. Ezeknél – különösen, ha földrajzilag összefüggnek az „anyanemzettel”, az asszimiláció folyamata lelassul – sőt stagnálhat –, az autonómiára való törekvés viszont felerősödik.

Ez utóbbi tendenciának – úgy tűnik – kedvez a határok spiritualizálódása is, mely Európában meggyorsulni látszik, mivel az Európai Unióhoz való csatlakozásnak mintegy „beléptijegye”. Ami viszont nem jelenti automatikus létrejöttét: konkrét rendező elveit az érintett nemzeteknek-államoknak kell „kínok között megszülniük”.

813. A nemzeti állam problémáját a kisebbségek jelentik: a határok többnyire nem a nemzeti megoszlás vonalát követik; – történelmi okokból. Sőt, van rá eset, mint az Európa keleti részén húzódó ún. „Schütterzone” régiójában, ahová hazánk is sorolható, – ahol a nemzetiségi és államhatárok egybeesése technikailag kizárt a mozaikszerű nemzetiségi eloszlás miatt. Ilyen esetekre még nem született a gyakorlatban is bevált megoldás, mely egyszerre biztosítaná az állami szuverenitást az adott határok között és a kisebbségi öngazgatás társadalmi-politikai-kulturális autonómiáját. A teljesség kedvéért hozzá lehet ehhez tenni, hogy hasonlóan megoldatlan probléma az, ha egy nemzet több állam között oszlik meg mint például a baszkok vagy a kurdok; – sok szempontból ide sorolható az ír kérdés is. A kibontakozás még az idő méhében rejtezik.

Térségünkben különösen könnyen keletkezik súrlódás a nemzetek között, hiszen valamennyi sérelem – a jelen és a közelebbi és távolabbi múlté is – már narcisztikus mítosszá dagadt.

814. Egy állam sem épít multikulturális koncepcióra, a többség magának vindikálja az állam szervezésének jogosítványait is, felelősségét is. Ez alól a sokat emlegetett Svájc sem kivétel: a különbség csupán annyi, hogy ott a szerveződés egysége nem az állam/szövetség/, hanem

a kanton. És nem utolsó sorban, valamelyest nagyobb a tolerancia a másság iránt.

Nemzetiség és etnikum Európában általában nem esik össze: csaknem valamennyi nemzetállam hosszú történelmi folyamatként, különböző etnikumok közös nyelvet és kultúrát elfogadó konglomerátumából formálódott. A „részek”, komponensek sok országban ma is az autonómia különböző formái és foka szerint képeznek „önálló teste- ket”. (Vö.: Belgium, Spanyolország, Nagy-Britannia stb.)

A klasszikus példa persze az USA, ahol a vállalt nemzettudatra az egységesség, az etnikai összetételre a megvallott sokszínűség a jellemző: mint ismeretes, nem is konfliktusok nélkül.

815. A kisebbségi lét introvertált, befelé forduló jellegű. A „különbözőség” többnyire hagyományőrzésre, az egymás közti szolidaritás kibontakoztatására készlet. Ami persze nem jelent „egydimenziós” létformát; még akkor sem, ha a valamely nemzethez tartozás domináns helyet kap az értékrenden belül. Attól még a foglalkozási, vallási, kisközösségi stb. preferenciák nem enyésznek el, legfeljebb elhalványulnak.

Gyakorlati tapasztalatok igazolják, hogy két-három emberöltő elég lehet a nemzeti identitás elvesztéséhez különösen, ha a kérdéses népcsoport nincs izolált helyzetben és/vagy szórvány, továbbá a más nemzetiségű hatóságok diszpreferálják, – sőt üldözik – nemzetisége megtartását.

A nemzetiségi kisebbség – definíció szerint – demokratikus döntéshozatalnál „örökös vesztes”, csak másokkal összefogva jutathatja érvényre akaratát, mint valamiféle „többség” része.

A kisebbségi viszonylagok és -politika vezérlő elve lehetne, – bár a gazdaság egyéb területein is érvényesül – az az angol szólásmondás, mely így hangzik: „in business you do not get what you deserve, you

get what you negotiate”; – vagyis a gazdasági életben a sikert nem érdem szerint, hanem tárgyalóerő és készség szerint érheted el.

816. Mint minden közösséghez való „megvallott” tartozás, a valamely nemzethez tartozás is szükségképpen határvonalat húz a „mi” és az „ők” között. Az ebből eredeztethető integráló erő a kérdéses vonatkozásban konfliktus hajlamot is jelent: az összetartozás egyúttal kizárás is; – persze nemcsak a nemzettudat esetében. Ha ez érték-prioritás rangjára emelkedik, fokozza a nembeli megőrzés, továbbélés esélyét, ami konfliktusgócot jelenthet más nemzetekkel szemben; – mint ez általános – ismétlem: minden elkülönülő szerveződés esetében. Hiszen éppen ez az elkülönülés oka, lényege.

Az elkülönüléssel óhatatlanul együtt járó – azonban nem mindenkor egyforma intenzitású – ellenségkép egyfajta sajátos nemzetek közötti „benn a bárány, kinn a farkas”-társasjátékhoz vezet; – győztesek nélkül persze.

Ameddig a vállalt nemzettudat át nem csap más nemzetek lenezésébe, – sőt megvetésébe, – és/vagy nem szolgál ürügyül expanzív külpolitikához, – azaz nem fajul sovinizmussá, – addig a kultúra elmélyítésének fontos tényezője marad. Összetartó erő az elmagányosodás és elbizonytalanodás ellen, egyfajta kohéziós tartást ad a „nembeli” megmaradásra, közösséget kínál sajátos érdek- és értékrend érvényesítésére. A nemzeti létbe ugyanakkor nem elég „beleszületni”, mint az etnikumba, az örökség, a hagyományok megtartásához aktivizálódni is kell. A „nemzetiség” érvényesülése persze autonómiát tételez, mely könnyebben érvényesül, ha ehhez az állami keretek adottak és keservezen, ha nemzetiségi lét egyúttal kisebbségi sorsba szorítottságot jelent. Ez magyarázza egyfelől az asszimilációs velleitásokat, másfelől – ha van a kérdéses nemzetnek szomszédos „saját” állama, – a határrevízióra való törekvést. Fokozza a feszültségeket, hogy nem igen van olyan nemzetállam, mely nemzetársainak erőszakos asszimilálásához szó nélkül asszisztálna. De még az autonómiára való törekvés is komoly belpolitikai feszültség – sőt sorozatos kölcsönös terrorcseleke-

detek – előidézője lehet; – míg valamiféle modus vivendi ki nem alakul.

817. A „nemzet” és a „faj” (pontosabban – természettudományosan „fajta”), etnikum közötti különbség fő vonása az, hogy az előbbi átjárhatóbb, asszimilációval csatlakozni lehet hozzá, disszimilációval távozni lehet belőle; – ezek lehetnek tudatos, vagy ösztönös döntések. A fajba azonban csak születni lehet, -kritériumai génjeinkbe kódoltak – s távozni belőle csak halálunkkal adatik meg; odatartozásunk visszavonhatatlan. Még renegátként sem léphetünk ki e kötelékből, mint ahogyan árnyékunkat sem léphetjük át: legyen az rövid, mint délben, vagy hosszú, mint alkonyat felé.

Aki a nemzetet a fajtával azonosítja nem is képes ehhez kapcsolható objektív értékrendet, -orientációt artikulálni. Ha csak azt nem tekintjük annak, hogy akin nem érződik a „Sippengeruch” (a „mi kutyánk kölyke”-szag), az csak „másodrendű állampolgár”, megtúrt és korlátozandó személy lehet. (Ki nem tud erre különböző előjelű példákat a XX. századból tetszőleges számban elősorolni?)

818. Reneszánszukat élük ma a nemzeti államok. Az ok: a nyelvi és kulturális hagyományok-korlátok következtében az „utca embere” nem látja át messzebb a társadalmi-politikai-gazdasági folyamatokat, s ezért identitást sem érez azt meghaladó alakulatokkal.

Azért van olyan nézet is, mely szerint szükség volt – van – a „nemzet” közbenső kategóriájára a gondolkodásban (gazdasági kalkulásban) a kisközösségek és a világ globalitása között. Az érzelmi kötődés erre a szerepre szinte predestinálta a „nemzetet”, mely – viszonylag „későn”, – az újkorban kezdett szerveződni, történelmi „kihívásra” adott válaszként. Ami semmit sem von le persze a nemzet-gondolat ható erejéből; – erre elég bizonyíték, ha napjainkban bármikor, bármely napilapba belekukkantunk, akár itthon, akár külföldön (Megfelel a sport-rovat is).

820. Korunk egyik feloldásra váró ellentmondása: a nemzetállami tendenciák versus a világgazdaság integrációja.

Rá kell mutatni azonban arra is, hogy a „nemzet” (állam) és az „élettér” fogalmi-exigenciái egymástól el nem választhatók. (Az utóbbi kategóriát köznyelvi és nem a náci propaganda jelszavaként értelmezve). Vagyis: a nemzet nem absztrakt, hanem a szó igazi értelmében „röghöz kötött” fogalom, nemcsak eszmei, de anyagi léte sem vitatható, a „haza” nemcsak kulturális, de földrajzi-geopolitikai kategória, valóság is. A nemzetek közötti súrlódásoknak, kontroverziáknak éppen ez a gyökere.

A „nemzet” létéből fakadó exigenciák éppenúgy lehetnek konvergens, mint divergens folyamatokat előidéző ható tényezők. Vannak és lehetnek közös érdekek; – gondoljunk csak a magyar és az orosz nemzet közös érdekelttségére egy, a mait meghaladó kisebbségi politika megvalósítása tárgyában (E közös érdekeltséget egy ma már ritkán használt műszóval konnacionalizmusnak nevezik). Az ilyen politikai érdekszövetségek persze ugyanolyan bomlékonyak, mint általában; – és nem függetleníthetők, nem ragadhatók ki a potenciális szövetségképző erők együtteséből; a centrifugális és -petális erők és energiák nem egyszer, s mindenkorra adottak.

Célszerű talán itt is emlékeztetnünk Bibó István intelmeire: az, hogy a nemzet a gondolkodás és érzelem egyfajta egysége, nem indok arra, hogy léte cselekvési normák alanyává legyen; – ha csak állam és nemzet nem esik egybe. A nemzet érdekeit nem az szolgálja, hogy valamely gazdasági vagy politikai gesztió a nemzet – mint olyan érdekeit szándékozzon érvényesíteni, hanem az, ha a felmerülő konkrét problémákat, a realitásokhoz igazodva, praktikus-pragmatikus megközelítésben az állam keretei között igyekszünk megoldani. Ugyanakkor a „nemzetnek” sem használhat az, ami „tagjainak” otthon vagy külföldön árt: jóllehet az „államrezon” szempontjai az elsődlegesek.

9. Összefoglaló helyett

911. Tudományelméleti közhely: minden módszer és eredmény háttérében – bevallva vagy sem – ismeretelméleti (episztemológiai) meggyőződés áll. S aki módszert választ, eredményt választ.

Éppen ezért *ex ante* nem ismerhető el semmiféle *a priori* elveket érvényesítő, egyedül célravezető módszer. Egyedül a diszkusszió és a kapott eredményeknek a valósággal történő összevetése fémjelezheti az igazságtartalmat.

Ami viszont más oldalról toleranciát követel meg az útkeresők számára; – feltéve, hogy nem eleve irracionális utat akarnak választani, ha valószínűsíthető, hogy képesek a lényegest a lényegtelenről megkülönböztetni.

K. Popper szerint a tudományos megismerés a „kezdeményezések és zsákutcák” („*trial and error*”) véget nem érő vonulata.

A feltárt törvényszerűségek a viták és bizonyítékok tükrében örökösen tökéletesednek.

912 A tudomány mindig a heterodoxia útján megy előre. Az új, gyakran első látásra meghökkentő elméletek kezdetben tévhitnek, eltévelyedésnek, elhajlásnak, eretnekségnek tűnnek; – s némelyikük valóban önmagában nem is bizonyul életképesnek, helytállónak. A valóságban tapasztalható folyamatok, mozgásformák „nem igazolják őket vissza”. Vannak olyanok is, melyek ennek ellenére megtermékenyítően és/vagy katalizátorként hatnak és új elfogadott mutációkhoz vezetnek idővel. Egy bizonyos: a konzervativizmus a tudományban sem vitte előre a dolgokat; – igaz, tartósan akadályozni sem volt soha képes új igazságok, felismert törvényszerűségek elterjedését.

Az eszmék is elavulnak, itt is érvényesül az „erkölcsi kopás”. Előrehalad a tudományos megismerés, nyomában a technika-technológia,

azt követi a civilizáció és a kultúra; átrétegződik a társadalom. A ma-dáchi felszólítás: „Vezess új utakra Lucifer” – nem veszít érvényéből.

913. Aranszabály, mely érvényesül a közgazdasági gondolkodás és kalkulus körében is; – vagy legalább is érvényesülnie kellene: bármely rendszerbe belépő új elem megváltoztatja a fennálló viszonyokat.

Remélhető tehát, hogy az erkölcsi és politikai értelemben vett értékek figyelembe vétele megváltoztatja a magyar közgazdasági gondolkodást, a gondolati „modellalkotást”? A válasz összetett és nem egyértelmű.

Elsőnek is az említhető, hogy az értékek gazdasági folyamat befolyásoló szerepének felismerése tulajdonképpen nem „új” elem; – jelen volt és van már a kezdetek óta a közgazdasági gondolkodásban. Inkább az mondható el, hogy e felismerés az utóbbi évtizedekben háttérbe szorult, hordozójával az interdiszciplinaritással együtt; – és nemcsak hazánkban, hanem világszerte. Reneszánsza most kezd szétbontakozni.

Másodszor: a közgazdaság tudománya viszonylag fiatal tudomány, alig több mint két évszázada vált le az „ősanya”, a filozófia testéről. Társadalomtudomány, ahol kísérletezésre nincs mód, s ahol a legtöbb törvényszerűség történelmi kategória: tehát „egyedi”, milióhöz kötött. A „különös” és főként az „általános” jellegű mozgástörvények szétválasztása, a „rövid” és a „hosszútáv” elkülönítése ezért bonyolult feladat, s főként az elmélet, a gazdaságfilozófia művelői számára bír jelentőséggel.

914. A gazdaságpolitika, mely a „mindenkori egzigenciák művésze” megelégszik az „egyedi” törvényszerűségekkel. Támogatásban – erkölcsi és anyagi oldalról egyaránt – a tudománynak ez az ága része-sül, mely a mindennapok „egyedi” törvényszerűségeinek megismerését preferálja. Amihez viszont elegendőnek bizonyult a diszciplinaritás, s az értékek a gazdasági mozgásformáknak csak mintegy hátte-rét, díszletét szolgáltatták.

10.Függelék

a. Úgy gondolom, – el kell mennünk bizonyos „végső” következtetések levonásáig. Nevezetesen: a történelmi dimenziókba helyezett értékrenddel dialektikus kölcsönkapcsolatokban álló viszonylatrendszer tekintetbe vétele nélkül nincs hiteles közgazdaságtudomány.

Azt, hogy ettől távol vagyunk, nem kell bizonyítanom, ez – sajnos – közvetlenül evidens. Elég bármely – hazai vagy külföldi – közgazdasági szaklapba belekukkantani vagy akármelyik gazdaságpolitikus expozéjába belehallgatni.

b. Az okok messzire nyúlnak vissza. A tudománytörténeti gyökereket Walter Ötsch linzi egyetemi tanár tanulmánya nyomán a következőképpen lehet összefoglalni; – olvasatom szerint:

Az a felismerés, hogy a társadalomtudomány módszere, tárgyának eltérő tulajdonságai következtében, – mások kell, hogy legyenek, mint a természettudományé, viszonylag új – keletű. Korábban mindkettőre a mechanisztikus, gépszerűnek felfogott működés feltételezése volt a jellemző. Episztemológiai – ismeretelméleti – oldalról valamennyi tudományágat egyaránt a természet-ember-kapcsolat részének tekintették. A törvényszerűségek hasonlóságának feltételezésénél eleinte abból indultak ki, hogy a természeti törvények Istentől származnak: az isteni törvények viszont nem különbözhetnek egymástól karakterisztikusan: jellegük statikus-tradicionális. A társadalomtudományi kérdéseknek egyébként is a morális oldalát tartották fontosnak; a morál viszont a vallási előírásokhoz kötődött; – végső soron az isteni kinyilatkoztatás által lett hatályos. Ez a gondolkodásmód vonult végig a közgazdaság ún. klasszikus korszakán.

A felfogás később annyit változott, hogy a – „természeti”-törvényszerűségeket már nem az isteni kinyilatkoztatásból eredeztetették, hanem a kiindulás az Istentől elkülönítve tanulmányozható természet lett. Ez azonban éppenúgy lehetővé tette a mechanisztikus-gépies

felfogás érvényesítését, mint a korábbi; – hiszen a társadalom is a – szélesen értelmezett – természet részeként szerepelt.

Jól ismertek e felfogást tükröző nézetek. Például Jevonsé, aki a közgazdaság tudományát egyszerűen „mechanisztikus” elméletnek nevezte; vagy éppen Walrasé, aki „fizikai-matematikai jellegű” tudományágnak. E felfogás él – kimondva vagy kimondatlanul – tovább a határhaszonelmélet mai fejlettebb formációiban is, azok is ilyennek tekintik a közgazdaság mozgástörvényeit.

c. Két lényeges vonása emelhető ki e máig ható érvényű szemléletnek. Az egyik az, hogy emberi beavatkozás a törvényt nem változtathatja meg: hiszen természeti törvényekről van szó. Ami igaz ugyan, de azzal a fenntartással, hogy az ember, a társadalom által teremtett más-más környezetben a kérdéses törvények másképpen hatnak.

A másik lényeges különbség az idő kezelése. A mechanisztikus-gépies felfogás az időt nem történelmi, hanem absztrakt kategóriaként kezeli („időtényező”), kiragadva a társadalmi változások közegéből. Mint a természettudományokban, ahol is a társadalmi viszonylatok vizsgálatának nincs is értelmezhető szerepe.

Az ember e felfogásban csak mint preferenciák hordozója vagy a haszon-függvény alanya jelenik meg – „fekete doboz”-ként viselkedve -, függetlenül társadalmi környezetétől. Erősíti e felfogást a behaviourista szemlélet is, mely a hedonista erkölcstannal összekapcsolódva egydimenziós, „profitorientált” homo oeconomicusban gondolkodik (Ez a nézetrendszer adja a ma vezető angolszász közgazdaságtudomány lélektani-erkölcsi kiindulását).

A „történelmi idő” fogalmának száműzése viszont egyfajta statikus szemléletet közvetít. Amiből következik, hogy ebben a szemléletben érvényes közgazdaságtan csak abban a szférában létezhet, ahol a történelmi idő csak közvetetten, igen áttételesen van jelen; vagyis a mikroökonómiában illetőleg a rövidtávú folyamatoknál.

d. További „áthallás”: amely törvény nem fogalmazható meg „egzakt” módon, lehetőleg matematikai formulákban, az nem is lehet „igazi” törvény. A tudomány két nagy területe közötti ozmózis oda vezetett, hogy a társadalomtudományi törvényeknek is mind inkább elterjedt a formulákban foglalt megjelenítése; – ami nem egyszer csupán az egzaktság látszatát keltette.

A valóságban az, hogy mi formulázható és mi nem, egyrészt objektíve magától a vizsgált jelenségtől függ, másrészt pedig a róla rendelkezésre álló információtömegetől. Az irtózás a nem-egzaktul megragadhatótól az érzelmek birodalmába utalandó, attól a jelenség maga még létezik és hat.

(Minden hasonlat sántít, mégis: vő az áttekinthetőbben formulázható kristályos versus amorf szerkezetek). A nem-formulázható kiűzetése a tudomány Paradicsomából csőlátásra vall.

A viszonylatrendszer, a hatások és ellenhatások szövevényéből egyetlen – vitálisnak ítélt – elemet kiszakítani éppen olyan nehéz, mint megszakítani a folyam sodrát.

A tudomány néha mégis kényszerül erre, mint ahogyan a „minden egyebet változatlanak tekintve” feltételezésére és még számos más absztrakcióra, gondolatkísérletre. De tudnunk kell azt, – s a közlésnél egyértelműen felhívni rá a figyelmet, – hogy ezek olyan egyszerűsítések, melyeket leginkább didaktikai okok igazolhatnak. Különösen fontos az érvényességi határok, az explicit és implicit feltételezések, absztrakciók hangsúlyozása matematikailag formalizált modelleknél.

e. A formalizálás nehézsége-lehetetlensége következtében terjedt az a felfogás, mely a gazdasági törvényszerűségeket diszciplináris jellegűekre szűkítette, más tényezők hatását elhanyagolhatóan (imponderabilia) véelve. (Vö.: a Sraffa-i „árak termelése áruk által”).

Hozzám közel Carnap holisztikus álláspontja áll: a társadalomtudomány az eredő, ennek az egyes részdiszciplínák csak összetevői. (Van, aki ehhez rosszmájúan hozzáteszi: a szakzsargon a megkülönböztetés fő kritériuma).

f. A Newton-i mechanikát ma már a fizika fejlődése túlhaladta; – legalább is, ami az elméleti vonatkozásokat illeti. A mindennapi gyakorlatban tételeire persze továbbra is támaszkodni lehet. Az a továbblépés azonban az elméleti fizikában, mely hatályon kívül helyezte a szubjektum és az objektum dichotómiáját, véget vetett egy Descartes óta tartó nagy tudományos korszaknak. A kvantummechanika többé nem fogadja el a mechanizmusgépies felfogást a fizikában sem.

A közgazdaságtudományban is kimerülőben vannak azon a lehetőségek, melyek e világkép elfogadásán alapuló törvényszerűségek feltárására fókuszáltak. Mind jobban kiüresedik az a formalizmus, mely jószerivel az elemi iskolában tanult hármasszabály szintjén fogalmazza meg a fő összefüggéseket: ott sem véve figyelembe az interdiszciplinaritást, ahol az – szerintem-elkerülhetetlen lenne. A felhasznált matematikai apparátus ugyan raffinált, de az implicit vagy explicit feltételezések primitívek.

Végéhez ért az a korszak is a „Wende” következtében, mely a hajdani Szovjetunióban és szatellit-államaiban a matematikai közgazdaságtan sui generis virágzását okozta. (A Párt KB meghatározta a mindenkorai célfüggvényt és a „sarokszámokat”; – ezek változatlanul tartásával tág tere nyílt a matematikai modellalkotásnak; – s még azt sem lehet mondani, hogy ez haszon nélkül való volt).

g. Ha „boldogság” alatt – ami végül is az emberhez méltó lét végső célja és értelme – nemcsak (minél több) anyagi jószág bírását értjük, hanem szerepelnek a „kosárban” erkölcsi javak (értékek!) is, akkor a matematikai formulázhatóság-modellalkotás igencsak megnehezül, egyes esetekben el is lehetetlenül. Hiszen ez utóbbi javak csak kivételesen számszerűsíthetőek, jóllehet nem súlytalanok, hiszen: nemcsak

kenyérrel él az ember. Ami persze nem jelenti azt, hogy ott, ahol indokolt, ahol feltételei adottak, eredményei értelmezhetőek, ne éljünk a matematika eszköztárával De szem előtt kell tartanunk, hogy se nem „bölcsek köve”, se minden problémát megoldó panacea. Még akkor sem, ha egyes „táltosok”, „medicineman”-ek ezt igyekeznek elhitetni; még akkor sem, ha a más nézeten lévők csupán egy lenéző ajakbigygyesztést érdemelnek is ki.

h. Hogyan tovább akkor?

Irodalomjegyzék

1. **Aron:** Essai sur les libertés (Calmann-Lévy, '65.)
2. **Aron:** Etudes politiques (Gallimard, '72.)
3. **Arrow:** Egyensúly és döntés (KJK, '79.)
4. **B. Balla:** The nation-central but neglected topic of integration and differentiation in sociology (A. Mickiewicz Uni, Poznan, '92.)
5. **B. J. Caldwell:** Beyond positivism (Allen and Unwin, '82.)
6. **B. Croce:** A politika elemei (Franklin Társulat, '24.)
7. **B. Croce:** A szabadság hitvallása (Kossuth, '90.)
8. **A. Downs:** Ökonomische Theorie der Demokratie (J.C.B. Mohr, '68.)
9. **Ferge Zs. – Lévai K.** (szerk.): A jóléti állam (cikkggy, ELTE, '90.)
10. **A. O. Hirschman:** The passions and the interests (Princeton UP, '78.)
11. **A. O. Hirschman:** Shifting involvements: private interests and public action (M Robertson, '82.)
12. **G. Katona:** Psychological economics (Elsevier, '75.)
13. **Márai S.:** Röpirat a nemzetnevelés ügyében (Révai, '42.)
14. **J.S. Mill:** On liberty (Chicago UP, '52)
15. **G. Myrdal:** The political element in the development of economic theory (Routledge and Kegan Paul, 53.)
16. **Nagy J.** Az ethika alapvonalai (Danubia, '25.)
17. **R. Nozick:** Anarchy, state and utopia (B. Blackwell, 74.)
18. **W. Ötsch:** Die mechanistische Metapher in der Theorien-geschichte der Nationalökonomie (J. Kepler Uni., Linz, '93.)
19. **T. Parsons:** A társadalmi rendszerről (ELTE Szociológiai Int, '88.)
20. **J. Rawls:** A theory of justice (Clarendon Press, '72.)
21. **A. Sen:** On economic inequality (Clarendon Press, 73.)
22. **A. Sen:** Choice, welfare and measurement (B. Blackwell, '80.)
23. **A. Sen:** On ethics and economics (B. Blackwell, '87.)
24. **B. Spinoza:** Etika (Magyar Helikon, '68.)
25. **B. Spinoza:** Tractatus politicus (Kriterion, '79.)
26. **R. Steiner:** A szabadság filozófiája (Génius, '90.)
27. **Tomka M. – Goják J.** (szerk.): Az Egyház társadalmi tanítása (Dokumentumok) (Szt. István Társulat, '93.)
28. **Weber:** Vallásszociológiai írások (Gondolat, '82.)
29. **Weber:** Gazdaság és társadalom, 2-1 (KJK, '92.)
30. The Economics of politics (cikkggyűjtemény, IEA Readings, '78/18)

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Dr. Prugberger Tamás

Kormányzási esélyek és veszélyek az 1994. évi választásokat követően

Az 1994. évi parlamenti választások kimenetele a mélyebb összefüggések fényében nem meglepő. Nyugat-Európától nem kapta meg az ország a rendszerváltáskor beígért támogatást. Sőt, a leköszönő kurzus engedékenysége folytán a privatizációnál elsődlegesen a karváltóke hatolt be az országba, melynek célja és eredménye a versenyképes, illetve reorganizációval és fejlesztéssel könnyen versenyképesé tehető termelőüzemeinknek a leépítése lett, csak azért, hogy a külföldi tőke számára konkurenciát jelenthető magyar termelőüzemeket kiiktassa a gazdasági versenyből. Az ebből előállott üzembezárások és termelői kapacitásszűkítések következtében igen megemelkedett az elbocsátások száma, ami maga után vonta a megszűnt üzemeket környező vendéglátóipar és kereskedelem rohamos tönkremenését is, amelynek fogyasztói, illetve vevőköre a megszűnésre került munkahelyek volt munkáltatóiból tevődött össze. Az élelmiszeripar külföldre történt eladásának következményeképpen pedig a magyar növénytermesztő és állattenyésztő mezőgazdaság került igen nehéz helyzetbe és csak részben az üzembezárások, vagy termelési kapacitáscsökkentések miatt, hanem azért is, mert a nyugati befektetők, hogy segítsék hazai farmgazdaságaikat, azok termékefeleségeit veszik át és hozzák ide feldolgozni, valamint értékesíteni, miközben a hazai termelőket még a belső piacokról is leszorítják. A nyugati politikusok által hangoztatott szlogenekből az érződik ki, hogy számukra e régió átalakulásában elsődlegesen a piacgazdaság kialakítása a fontos és csak másodrendű kérdés a demokratikus átalakulás.

Mindebben igen erőteljes szerepe van annak, hogy a leköszönő magyar kormány egészen a legutolsó időig az állami vállalatoknak a

mindenáron külföldre valutáért történő eladását tartotta kívánatosnak az adósságszolgáltatás folyamatos teljesítése érdekében. Emiatt kezelte eleinte teljesen ellenségesen az MRP programot és nem kötött ki semmilyen feltételt annak érdekében, hogy az országba áramló külföldi tőke működőként maradjon itt tartósan.

Tetézte még az ebből fakadó problémákat a korrupció is. A nyugati befektetők ugyanis hamar rájöttek arra, hogy bizonyos értékű előnyökért a privatizációs ügyintézők egy jelentős része az ország nemzeti-gazdasági és pénzügyi, valamint szociálpolitikai érdekeivel ellentétesen értéken aluli és feltételek nélküli eladásokra hajlandó. A dolgok természetéből adódóan mindez elsősorban országos tevékenységként jelent meg, amiért a közhangulat a koalíciós pártokat tette felelőssé. Visszás jelenséggént hatott ezen kívül az is, hogy míg az ország gazdasági helyzete és a lakosság életszínvonala egyre romlott, addig a vezetés egyre többet megengedett magának és kormányzati szinten túlköltekezett. Emellett nem egy esetben került sor a maga által kezdeményezett és elfogadott törvények áthágására a gyakorlatban avégett, hogy a társadalom széles rétegeivel ellentétes retrográd romantikus társadalom-átalakító elképzeléseit messianisztikus voluntarizmussal végrehajtsa.

Hasonló jelenségek és visszaélések megjelentek önkormányzati szinten is. Mindez főleg az önkormányzati ingatlanok eladásánál, falun pedig a földeknek és az erdőknek a községi vezetés holdudvara részére történt manipulációs "átjátszásában" nyilvánult meg a vagyonnevesítések és az árverések során. Ebben kétségtelenül szerepet játszottak az önkormányzatok egy jelentős részét uraló liberális pártok, községi szinten pedig az ún. "függetlenek" funkcióhoz jutott képviselői, mely utóbbiak túlnyomó többsége a rendszerváltás előtt az MSZMP-hez tartozott. Az önkormányzati szinten megnyilvánult vagyonszerzési visszaélések negatív reakciójaként állott elő, hogy ellenzéki liberális pártok korábbi "fellegvéraikban" - mindenekelőtt Budapesten és több nagyvárosban - nem tudták elérni négy évvel ezelőtti választási sikere-

iket. Abban, hogy az SZDSZ korábbi választási eredményei jelentősen mégsem estek vissza, nagyrészt annak köszönhető, hogy - ellentétben az MDF-el és koalíciós partnereivel - nem kezelték le a lakosságot, nem folytattak tekintélyelvű politikát és nem akarták visszahozni a két világháború közötti politikai gyakorlatot és kulturális atmoszférát, amely akkor is a társadalom széles rétegei számára ellenszenves volt. Az pedig, hogy a "függetlenek" községi szinten a földfelvásárlások és az agrárszövetkezetek gazdasági társasággá átalakítása során a saját érdekeiket kellő módon fel nem ismerő falusi lakosságot "kijátszották", kevésbé érintette az MSZP választási sikereit, mivelhogy már nem annak a cégtáblája alatt működtek. Ugyanakkor azonban a kormányzatnak a szociális kérdésekkel alig törődő agrárgazdaságilag és agrokulturálisan szakszerűtlen és szövetkezetellenes irracionális „kicsfaldfarmpolitikája” az FKgP malmára hajtotta vizet, miközben a választások során ezt az agrárpolitikát preferált Egyesült Kisgazdapárt teljesen megbukott.

Hogy miért éppen az MSZP-nek sikerült ilyen nagy fölénnyel a választásokat megnyerni, abban jelentős szerepe van annak, hogy a legtöbbet ígérte a rendszerváltás óta lefejtett szociális háló újraszövése terén. A kormányzati visszasságokat felvetették a jobboldali pártok is. Hogy mégsem ezek a pártok győztek, sőt a szélsőségesek jobb és baloldalon egyaránt teljesen megbuktak, arra utal, hogy a magyar társadalom konfliktusmentes és demokratikus országvezetést akart, amelyben a piacgazdaság érvényesül, de erőteljes szociálpolitikával párosulva. Ezt ígérte választóinak az MSZP.

Hogy ebből az MSZP mennyit és miként tud teljesíteni, nagy kérdés. Minden politikai pártnak és kormánynak gondot okozna, hogy miként lehet összeegyeztetni annak a két egymásnak ellentmondó feladatnak a megoldását, amelynek egyike a piacgazdaság kiépítése, másika pedig a szociális igények teljesítése. A nyugat-európai tőkés államoknak ezt sikerült annak idején megoldani és a szociális piacgazdaságot kiépíteni, mivelhogy gazdasági prosperitás volt. Nálunk ma -

éppen ellenkezőleg - gazdasági pangás és depresszió van. Ugyanakkor Nyugaton is megállt a gazdasági fejlődés. A piac telített. A nyugat-európai államok ezért a beígért segítséget nem a várt intenzitásban adják. Sőt, éppen ellenkezőleg: kiépült keleti piacaink megszerzésére törekednek, a nyugati piacokra pedig csak korlátozottan engednek be minket. Az utóbbi időben enyhült valamennyire e téren a nyomás, nyilván azért, mert az Európai Unió tartott a választások esetleges balra fordulásától.

E gazdasági nehézségeket az ország lakossága általában megértette. Azt azonban már nem értette meg és a választási eredmények alapján láthatóan elítélte, hogy miközben a társadalom széles rétegeinek az életszínvonala süllyed és nő a munkanélküliség, addig a vezető réteg gazdagodik és külföldinek játsza át feltételek nélkül a munkahelyeket adó vállalatokat, akiknek egy jelentős része a konkurencia kiiktatása végett leállított üzemek területét ingatlanspekulációra használja fel. A szolgáltatóiparban történt csak egyértelmű előrelépés. A belőle származó jövedelem azonban részben a külföldi befektetők és részben a régi politikai nomenklatúrának a gazdaságba átmentett vagyonból, részben pedig a mostaninak e négy év alatt szerzett vagyonából összeálló "kompradortőkét" gyarapította.

A társadalom intellektuális rétegét pedig az keserítette el, hogy a gazdasági életben közvetlenül nem realizálódó szellemi tevékenység is leértékelődött. Az oktatásban, felsőoktatásban és a tudományos kutatásban dolgozók anyagi és erkölcsi megbecsülését e négy év politikája nem vállalta fel. Megindult a támadás a Magyar Tudományos Akadémia és kutatóhálózata ellen, de ugyanígy számos ágazati kutatóintézet felszámolására, "karcsúsítására" vagy "önfinanszírozóvá" tételére került sor. Ez különösen az alapkutatást és a társadalomtudományokat érintette hátrányosan. Emiatt a hazai kutatók krémje külföldi kutatóhelyekre vándorolt, az itthon maradók pedig mellékkereseti forrásokkal igyekeznek anyagilag szinten tartani magukat, ami viszont a hazai kutatás és felsőoktatás színvonalának rovására megy. Ez a politika bume-

rángként azonban visszaütött: a társadalom- és gazdaságtudományi hálózat szétverése, valamint a még működők objektív elemzéseinek a semmibevétele okozta az MDF és koalíciós partnerei számára azt a meglepetést, hogy az általuk követett ún. "nép-nemzeti politika" a választók nagy többségét nem elégítette ki és számon kéri e politika csinálótól a nemzeti vagyonnal történő "sáfárkodást" (privatizáció), valamint a magyar gazdaság és a szociális háló szétilált helyzetét. Objektív tükör hiányában a leköszönni kényszerült politikai kurzus nem vette észre azt, hogy nép-nemzeti irányvonalát a társadalom széles rétegei csak máznak érzik - mint ami valójában is volt -, a Horthy-korszak neobarokk dagályos magyarkodó és formális valláserkölcsi szellemisége pedig idegen a mai generáció számára. Hogy itt is csak mázról van szó, mutatja az Ukrán-Magyar Alapszerződés, mely csak a határok sérthetlenségéről beszél, a Kárpátjai nemzeti kisebbségek autonómiájáról viszont semmi kikötést nem tartalmaz. Ezért és ilyen tartalommal sürgeti most a velünk határos többi szomszédos állam az alapszerződések megkötését a meglévő határok integritásának kimondására, miközben az ott élő kisebbségek területi és kulturális autonómiájáról nem kíván szót ejteni. Ugyanakkor a most leköszönt kurzus nemzetiségi politikája sem mentes a sovinizmustól, mert csak a magyar kisebbségre koncentrált, míg a többről valahogyan megfélemedezett. Az pedig, hogy a határainkon kívüli magyarokat nemcsak hogy ide menekíti, hanem az itteniekhez képest előnyösebb elbánásban részesítette ahelyett, hogy érdekeiket országgal szemben kemény diplomáciai eszközökkel védte volna meg, a határainkon belül élő magyarságot a határainkon kívüliekkel szembe hangolta.

Ebben a helyzetben a magát túlnyert MSZP nem kis problémák előtt áll. Érzi, hogy a problémák megoldása felülmúlja erejét. Szociális hálót újra szőni csak stabil és magas GDP-t felmutató nemzetgazdaság mellett vagy az ország további eladósodásához vezető fedezethiányos kölcsönfelvétel mellett lehet. Egyértelmű, hogy csak az előbbi lehet távlatilag sikeres. Ez megköveteli egyrészt, hogy a Nyugat szemében bizalmat ébresztő legyen, másrészt, hogy a piacgazdaság kiépítése és a

privatizáció tovább folyjon. Ahhoz, hogy az új magyar kormányzat a "Nyugat" bizalmát élvezze, szükséges, hogy a reálszocialista örökségű szociáldemokrata irányvonal mellett egy hiteles liberális erő is jelentős és legális szerephez jusson, mert a külföldi csak ebben látja a piacgazdasági átalakulást biztosítva. Enélkül ugyanis elmaradhat a nyugati hatalmaktól várt pénzügyi és gazdasági támogatás. Ugyanakkor azonban az átalakulást jelentő privatizáció során következetesen ki kell kötni, hogy a külföldi vevő működő tőkét köteles befektetni a gazdaságba. Vagyis az eladásra kerülő üzemet-üzemcsoportot továbbműködtetni és reorganizálni, valamint a racionálisan foglalkoztatható munkaerő-állományt megtartani és elsősorban a gazdaságosan felhasználható magyar nyersanyagok feldolgozására köteles. Ez mindenekelőtt az élelmiszeriparra vonatkozik, a magyar mezőgazdaság szinten tartása érdekében. Ezzel együtt a legkövetkezetesebb szigorral kell megakadályozni az olyan korrupciós privatizációs ügyleteket, amelyeket az eddigi privatizációs gyakorlat többször felmutatott.

Ebből a szempontból helytelen volna elsiklani egyes kereszténydemokrata körök által hangoztatott ama vélemény mellett, hogy a privatizációs visszaélésekben és általában a közigazgatási korrupciókban a volt állampártiaknak az MDF-be beszivárgott rétege játszott jelentős szerepet. Ezért az MSZP-nek - ha hosszú távon hiteles akar maradni - óvatosan kell kezelnie a korábbi kormánypártokból és az ún. "függetlenné váltak" csoportjából visszaszivárogni törekvőket, nemcsak ezért, hanem azért is, mert többüknek a gondolkozása még dogmatikus konzervatív szocialista. Problematikus lesz ebből a szempontból az MSZP parlamenti képviselőgárdájának egy része is. Kérdés, hogy ezeket mennyire fogja tudni befolyásolni a párt és a kormányzat liberális reformvonala a koalícióban esetleg közreműködő SZDSZ-szel együtt. Ezen kívül pedig elemi érdeke lenne az új kormányzatnak a talponmaradás szempontjából az is, hogy a német "Treuhand" szervezetének a mintájára az ÁVÜ jelenlegi szervezetét egy olyan felügyelő bizottsággal egészítse ki, amelyben valamennyi parlamenti párt - tehát

az ellenzék is - képviselőt kap, továbbá, hogy az ÁVÜ privatizációs döntése a vesztes pályázó által bíróság előtt megtámadható lehessen.

A választási eredményekből kitűnik, hogy a lakosság széles rétegei az MSZP-től, mint szociáldemokrata jellegű párttól várják szociális helyzetük jobbra fordulását. E várakozásnak viszont eleget tenni a változtató okok következtében csak igen kis mértékben lehet. A Horn Gyula és Nagy Sándor által képviselt szociális program bármennyire is szimpatikus, annak maradéktalan teljesítése csakis újabb nagyszögű és permanens kölcsönfelvételek útján volna biztosítható. Ez könnyen a Kádár-rendszer munkaintenzitás- és nemzetgazdasági hatékonyságcsökkenést maga után vonó életszínvonal-tartó politikájához hasonló megoldáshoz vezetne. Következésképpen pedig könnyen egy kormánybukáshoz vezető nemzetgazdasági összeomlás lehet, amelynél fenn áll a veszély egy szélső jobboldal előtérbe kerülésének. Ezért messzemenően ügyelni kell arra, hogy a kormánygépezet és a politikai mechanizmusba ne kerülhessen be sem a volt kommunista állampárti, sem pedig a most leköszönő rendszer ortodox és messianisztikus dogmatikusai, sem pedig haszonleső és karrierista szerencselovagjai.

Remélhetően ebben vár segítséget az MSZP az SZDSZ-től, amikor koalíciós partnerséget ajánlott fel neki. Ez a politikai kontroll szempontjából, továbbá amiatt is ésszerű megoldásnak tűnik az MSZP részéről, mert így nagyobb lehet a hitele az új magyar kormányzatnak a nyugati fél előtt, ami növelheti a bizalmat az ország iránt a külföldi befektetők szemében is. Ugyanakkor a másik oldalon fennáll az a veszély, hogy a népszerűtlen feladatok elvégzését az esetleges koalíció szocialista oldala a koalíció liberális felére hárítja és az ebből adódható szociális feszültségekért ezt az oldalt fogja okolni. A választási eredmények által várható pártközi koalíciós arány alapján egyértelmű lenne a liberális vonal elenyésző súlya. Egy ilyen helyzetben az SZDSZ csak a fedezék szerepét tölthetné be, amely mellett bármely liberális párt érdekeivel ellentétes lenne a koalícióban való közreműködés. Ezt el-
lensúlyozandó, mutatkozott az MSZP nagyvonalúnak és kínált fel több

tárcát, illetve politikai tárcairányító szerepet (államtitkári) az SZDSZ-nek. A koalícióra lépés azonban még ez esetben is veszélyes lehet, mert az MSZP - mint ellentétes vonalvezetést – bármikor ki tud kényszeríteni. Eklatáns példa erre a most leköszönt kormánykoalíció, ahol az uralkodó MDF teljesen maga alá gyűrte koalíciós partnereit. Az azonban mégis megteremtheti a lehetőséget egy szociál-liberális koalíció működésének, hogy az MSZP-én belül is megtalálható a "kemény" szociális irányvonal mellett a liberális piacgazdaság építő irányzat is. Ez tehát erősítheti a koalíción belül az MSZP helyzetét.

Az ország szociológiai rétegződésének az ismeretében azonban a jelenlegi erőterviszonyok közepette igen nehéz lesz az itt áhított gazdasági egyensúlyt és vele együtt a demokrácia játékszabályait is fenntartani. Ami a demokráciát illeti, a leköszönő rezsिम komoly hibája az a dölyfös arisztokratizmus és társadalom-átalakító voluntarizmus volt, amely szükségszerűen sokszor a jog normáinak figyelmen kívül hagyásához vezetett. Újból e hibába esni, az új kormányzat számára végzetes lehet.

Ami még egy igen nehéz feladat lesz az új kormányzat számára, a határainkon kívül élő magyar kisebbségek sorsát nagymértékben meghatározó alapszerződések megkötése a szomszédos államokkal. Ők tőlünk a fennálló államhatárok megváltoztathatatlanságának megerősítését kívánják. Ennek ellentételezéseként azonban igényelni kell a határainkon kívül élő magyar kisebbségek területi igazgatási és kulturális autonómiáját a saját főiskolai és egyetemi képzésig bezárólag, ide értve a kisebbségi nyelv hivataloskénti elismerését is. Ugyanakkor e szomszédos államoknak a Magyarország területén élő kisebbségei is mindezt intézményesítve szükséges biztosítani, felsőoktatási szinten pl. úgy, hogy a magyar egyetemekre általuk jelölt professzorok oktatnák a nálunk élő kisebbségi hallgatókat saját nyelvükön és azon is kapnának magyarhonos diplomát, saját hazájuk diplomája pedig automatikus elismerést nyerne Magyarországon is. Ennek fordítottjaként pedig a magyarnyelvű diploma is automatikusan érvényes lenne a

szomszédos államokban. Amíg ennek a feltételei nem adóttak, a határstátusquot alapszerződéssel megerősíteni, a határainkon kívül élő magyarság sérelmével járna.

E kérdésben azonban terhes örökséget cipel mind az MSZP, mind pedig az SZDSZ. Az előbbieknél a hivatalos programja lényegében a csak papíron fennállott "szocialista internacionalizmus" alapján, míg az utóbbié a "világpolgári" internacionalizmus alapján hanyagolta ezt a kérdést. Ez is sokakat távolított el az 1990-es választások során mindkét párttól, és vitt szavazatokat azok táborába, amelyek ezt a kérdést legalább is szavakban felvállalták. Ezeknél viszont a problémát az okozta - és ez tükröződött a most leköszönt kormány politikájában is -, hogy túlnyomóan csak a magyar kisebbségi lét problémáival foglalkoztak, nem pedig globálisan, a térség valamennyi kisebbségének problémáit felvállalva gondolkoztak.

Összegezve az eddigieket, a hatalmat átvevő új kormányzat sikere attól függ, hogy a társadalom gazdasági átalakulása során meg tudja teremteni a helyes egyensúlyt a szociális piacgazdaság két egymást ellentételező kritériuma, azaz a szociális háló és a gazdasági verseny között. A siker záloga, hogy semmilyen visszarendeződésre ne kerülhessen sor. Igen erős ui. a veszteséges nehézipari és nagyvállalati lobby törekvése a régi elosztójellegű támogatási mechanizmus valamiféle újraélesztése iránt. A legerősebb szakszervezeti szövetség vezetése részéről pedig az, hogy ismét a hatalom része lehessen. Az sem lenne szerencsés, ha a most hatalomba kerülő korábbi ellenzék a most ellenzékbe kényszerülő korábbi hatalom exponáltjaival szemben valamiféle revansvételre törekedne. Más kérdés azonban az olyan kirívó törvénysértések számon kérése, amelybe a leköszönő kormány néhány képviselőjét saját küldetéstudat hivatásán kívül becsvágya, anyagiassága és hűségdemonstrációja behajtotta. Ennek sem szabad azonban revansmegtorlással, elégtételvétellel fajulnia. Ez alatt azt értem, hogy aki mint közhivatalnok a korábbi négy évben azt bizonyította, hogy szubjektívizmusa, korrumpálhatósága, oportunizmusa vagy képzetlensége miatt

nem a közszolgálat területére való, onnan eltávolítása indokolt, de további boldogulását megnehezíteni - miként annak idején az egypárti reálszocializmusban gyakorlat volt - politikai baklövés lenne.

Ezek után érdemes röviden megvizsgálni, mik voltak azok a tényezők, amelyek miatt egyes esélyes, vagy magukat esélyesnek tartott pártok a hatalomból, sőt még a parlamentből is kiszorultak.

Mind a szélsőjobb, mind a szélsőbaloldalon elhelyezkedő pártok még a parlamentből való teljes kiszorulásának az oka a magyar társadalom többségének óvatosságában és önmérsékletében, valamint abban keresendő, hogy nyugalmat, nem pedig bel-, és külföldi konfliktusokat akar. Ebbe belejátszik a magyar társadalom realitásérzéke és bizonyos fokú hedonizmusa, amely ellenszegül romantikusnak látszó ideák asztétikus és agresszív keresésének. Ha a választópolgárok többsége elutasította az MDF vezette koalíció nép-nemzeti romantikán nyugvó politikai küldetésstudatot, természetesen hogy elutasított minden ennél jobbra helyezkedő hasonló eszmei és politikai irányzatot. Az MSZP eszmei irányvonalánál baloldalibb szocialista és kommunista irányzatokat a választók túlnyomó része pedig a szovjet-orosz diktatúra, valamint a Rákosi-rendszer és az 1956-ot követő kádári megtorlás negatív élményei miatt utasította el. Negatív reakciót váltottak ki a közvéleményben annak idején azok a nyilatkozatok is, amelyeket az MSZP-ből kivált és a jelenlegi Munkáspárt elődjét képező MSZMP elnöke Magyarországnak, illetve a magyar kormánynak a határon kívül élő magyar kisebbségek jogainak védelméhez való viszonyulásával kapcsolatosan (hogy ti. Magyarország e kérdésbe nem szólhat bele, mert a magyar kisebbségek helyzetének rendezése a lakóhelyük szerinti állam belügye), valamint a Gorbacsov elleni 1991 évi puccsal összefüggésben a restaurációt illetően tett. Ezen kívül az ifjabb korosztályok számára a munkásküzdelem osztályharcos ortodox-kommunista, sőt szocialista romantikája sem mond semmit egy olyan korszakban, amikor a szervezett munkásság fellegvárát képező nagyipar világszerte visszaszorul, átadva helyét az áruforgalmi és főleg a

tőkeforgalmi banki műveleteknek. Erős paraszti réteg hiányában és a mezőgazdaságnak világjelenségként megnyilvánuló visszaszorulása miatt pedig ugyancsak hiányzik a parasztromantika.

E két ok jelentősen közrehatott abban, hogy egyik oldalon a Szociáldemokrata Párt (SZDP), a másik oldalon pedig a Nemzeti Demokrata Szövetség (NDSZ) még a Parlamentbe sem tudott bejutni. Az NDSZ-nél ezen kívül a vereséghez minden bizonnyal hozzájárult az is, hogy kétségtelenül színvonalasnak mondható programjával a vidéki értelmiséget kívánta megnyerni. A vidéki értelmiség viszont - különösen falun - inkább racionális vállalkozó, semmint nép-nemzeti eszmék iránt érzékeny társadalmi réteg. Az SZDP esetében - a szociáldemokrata belső elemzők szerint - a vereséghez hozzájárult, hogy egyfelől az MSZP a vele azonos ideológiai platformon állás miatt hitelének a rontására tört, mivel szavazatokat vont el volna tőle, másfelől pedig nem végzett alulról jövő szervezést, ami különösen a szakszervezeti sejtekben lett volna jelentős. Ezzel szemben tétlenül nézte, hogy az MSZP-vel paktumot kötött MSZOSZ miként szervezi meg a munkavállalók széles tömegét. Az SZDP erre még csak olyan kísérletet sem tett, mint amilyent a KDNP kötődésű munkástanácsok, vagy az SZDSZ szimpatizáns LIGA-szakszervezet. Jellemző, hogy az SZDP egy vele szimpatizáns és vele egyértelműen szellemi szolidaritást vállaló szakszervezeti szövetséget nem volt képes létrehozni. Az 1989-ben újonnan megalakult SZDP szétverésében gyanítható, hogy az MSZP-nek jelentős szerepe volt és a helyzet e téren nem javult. A két ideológiailag rokon párt a második szabad választások idején sem talált egymásra. Hasonló okok játszhatnak közre az SZDSZ és a FIDESZ egymással szembeni eltávolodásában, ahol a FIDESZ választási vereségéhez jelentős mértékben hozzájárult, hogy olyan koalíciós kormánypárti vonalhoz csatlakozott, amely a társadalom többségének nem volt szimpatikus.

Hátra van még az SZDSZ-szel szimpatizáló három vállalkozói párt, melyek egyike a mezőgazdasági termelők és szövetkezők pártja a me-

zőgazdasági vállalkozókat, míg a másik kettő a Köztársasági Párt és a Vállalkozók Pártja az egyéb vállalkozói szférából toborozza elsősorban a tagjait és a vállalkozói rétegeknek a pártja. Abban, hogy a mezőgazdasági termelők és szövetkezők pártját a választópolgárok még a Parlamentbe sem került be, megítélésem szerint az a fő oka, hogy ez a párt elsődlegesen azt a falusi nagyüzemi manager réteget képviseli, amely a falusi lakosság naivitását, hiszékenységét és alárendelt helyzetét kihasználva megfosztotta őt attól a mezőgazdasági vagyontól, amellyel tartós munkanélküliség esetén is - ha igen szűkösen is - de el tudta volna látni magát. Ennek keretében nevetséges vételáron felvásárolta tőlük a szövetkezeti vezető elit a kárpótlás címén visszajuttatott földek egy jelentős részét és kivásárolta a szövetkezeti géppark és vagyon javát. Hasonló okok miatt nem adott a társadalom többsége bizalmat a Köztársasági Pártnak és a Vállalkozók Pártjának, mert míg a társadalom túlnyomó részének az életszínvonala és szociális helyzete romlik és komoly adóterheket visel, addig egy szűk vállalkozói réteg gátlástalan eszközökkel gyarapodik és kivonja magát az adófizetés alól (fekete foglalkoztatás, jövedelemeltüntetés stb.).

A koalíciós tárgyalások végeztével a kormányzás és a törvényalkotás, valamint a kormányzat és a helyi közigazgatás egymáshoz való viszonyát érintően kezdtek körvonalazódni olyan alapvető elvi változtatásra irányuló törekvések, amelyek részben pozitív, részben azonban negatív, vagy legalább is ambivalens értékelést válthatnak ki.

Az első ilyen figyelmet érdemlő jelenség a koalíciós pártoknak az Országgyűlés házszabályzatának olyan módosítására irányuló törekvése, mely egyfelől korlátozná a képviselők önálló törvénykezdeményezési jogát, másfelől előzetes frakció-hozzájáruláshoz, vagy legalább is előzetes frakcióegyeztetéshez kötné a képviselők interpellációs jogát. Ezzel együtt pedig a tervezett házszabály-módosítással lehetővé válna, hogy a meginterpellált miniszter választásra nem az összes képviselő előtt lenne kötelees, hanem csak az előtt a frakció előtt, amelynek az interpelláló képviselő a tagja. Ez a házszabályzat módosítási elképze-

lés arra kétségtelenül alkalmas, hogy az MSZP által képviselői székhez juttatott ortodox-dogmatikus képviselők, akik esetleg a szükséges reformfolyamattal ellentétes szociális demagógiát nyergelnék meg, féken tarthatók legyenek. De ugyanígy féken tarthatókká válhatnak ezáltal a kormány egyes intézkedéseit megalapozottan bíráló kormánypárti és ellenzéki képviselők is. Ezért a hárszabályzatnak ilyen irányú módosítása azon túlmenően, hogy a demokratikus kormányzás elveit sérti, a korrupció és a voluntarisztikus döntéshozatal melegágyává is válhat. Nyilván e negatívumokat mérlegelve a koalíciós pártok elálltak e tervtől, sőt igen helyesen az interpellációs jog eddigi korlátai tovább liberalizálódtak.

A másik nagy horderejű változtatási törekvés az a célkitűzés, amely a kormányzati politikát és a központi közigazgatást képviselő köztársasági megbízotti rendszert felszámolni, de legalább is a hatáskörét a megyei és a települési önkormányzatok javára tetemesen csökkenteni kívánja. Ez a törekvés egyértelműen helyes és progresszív. Franciaországban is, ahol hasonló rendszer van érvényben, a köztársasági megbízotti rendszernek megfelelő prefektúrák hatásköre egyre vékonyodik a mi megyéinket megtestesítő departementek javára. Az eredeti elképzelések szerint a köztársasági megbízottak elsősorban csak törvényességi felügyeletet láttak volna el a helyi és megyei önkormányzatok felett. Mivel azonban a helyi választások során 1990 őszén nem az MDF vezette koalíció, hanem az ellenzéki szimpatizánsok nyertek, fokozatosan és túlméretezve szélesítette a kormányzat a köztársasági megbízottak hatáskörét. A köztársasági megbízotti rendszer a megyei önkormányzat megerősítésével teljesen leépíthetőnek látszik, amely esetben a törvényességi felügyeletet megyei, több megyét átfogó területi és országos szintű közigazgatási bírósági rendszer megnyugtatóan biztosítani tudná.

A következő változtatási tervet – amelyet az új koalíció a Parlamentben keresztül vitt – azonban ezzel az egészséges célkitűzéssel ellentétes. Azzal ugyanis, hogy a polgármesterek képviselővé válása

esetére a jelenlegi összeférhetetlenséget feloldották, lehetővé vált azoknak a pártfrakciókon keresztül történő parlamenti és így közvetett kormányzati irányítása. Ezzel pedig informálisan korlátozható a helyi önkormányzatok autonómiája. Ugyanakkor a polgármesterek képviselői elfoglaltsága mindenképpen vagy a képviselői, vagy a helyi feladatok teljesítésének, vagy pedig mindkettő rovására mehet. Ezért nem volt szerencsés az 1948-as kommunista hatalomátvételt megelőzően is érvényben lévő e téren fennálló összeférhetetlenségi szabályokat kiiktatni, sőt indokolt lenne kiterjeszteni a kormány tagjaira is. A miniszterelnök és a miniszterek feladata ugyanis az egész ország érdekeinek a szem előtt tartása a maguk tevékenységi területén, amely gyakran ütközhet a képviselőknek választó területük által képviselni kívánt célkitűzéseivel.

Végezetül a gazdasági élettel összefüggő politikát vizsgálva, itt egy pozitív és egy negatív változtatási tendencia tapasztalható. Pozitív irányváltás a politikában az, hogy megszűnőnek tűnik az eddigi szövetkezetellenes politika. Úgy tűnik ugyanis, hogy az új MSZP-SZDSZ koalíció rájött arra, hogy gazdasági és szociális válságidőben sokat segíthet az érdekeltek önszegélyen alapuló szövetkezeti szerveződése, amely bizonyos szociális funkciók átvételével segíteni, tehermentesíteni és hatékonyabbá tudja tenni az állami szociálpolitikát és gazdaságpolitikát. Ugyanakkor azonban az MSZP-nek azt a törekvését kifogásolnunk kell, amely ismét kísérletet tesz a szakszervezeteknek a hatalomba való beemelésére, annak érdekében, hogy azok egy, a koalícióval kötendő paktummal meghatározott időre szólóan előre lemondjanak a sztrájkjog gyakorlásáról. Igaz, ez kedvez a gazdasági reformok zavartalan folytatásának, viszont a munkavállalókat kiszolgáltatná a munkáltatóként megjelenő külföldi és a belföldi tőkének az MDF vezette koalíció eddigi politikájához hasonlóan.

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Dr. Beszteri Béla

Merre tart a világ az államszocializmus összeomlása után?

A történelem menete nem évszámokhoz, század- vagy ezredfordulókhoz igazodik. 1994-et írunk, de már 1989-90 óta új történelmi korszak, a hidegháború utáni korszak vette kezdetét. A "rövid XX. század", amely sajnálatosan a Balkánnal kezdődött és a Balkánnál ért véget, már a történelmi értelemben véget ért, és benne vagyunk a XXI. században. S mindez anélkül ment végbe, hogy a század elején tornyosuló problémák megoldódtak volna.

Történelmi tanulság és figyelmeztető jel a jövőkutatók számára, hogy közép- és kelet-európai változások: az államszocializmusok európai bukása és a Szovjetunió szétesése váratlanul érték a társadalomkutatókat és a politikusokat; nem számítottak a rendkívül gyorsan és közel egyidejűleg végbement rendszerváltozásokra, a szovjet birodalom felbomlására 1989-90-ben, illetve 1991-ben. Ennek következtében csak utólag kezdték elemezni azokat. Így a változások belső lényegének, minőségi jellemzőinek értelmezése is igen eltért és eltér egymástól.

Ez is azt mutatja, hogy a jövő megismerése példátlanul nehéz, szinte megoldhatatlan feladat, hiszen a történelem menete kiszámíthatatlan, minthogy Kierkegard szavaival: "Az életet csak előre tekintve lehet élni, ám megérteni csak visszatekintve lehet."

Figyelmeztető tanulság: "A napjainkban folyó rendkívüli változások megértéséhez és a stratégiai gondolkodáshoz nemcsak morzsákra, elemi adatokra és felsorolásokra van szükségünk. Azt is látni kell, hogy a különböző változások miképpen függnek össze." (Toffler 1993: 6.)

1. 1989-91: történelmi korszakhatár, a hidegháború vége

Az 1989-1990 és 1991-es évek korszakhatárt jelentő történelmi változásai következtében véget ért a hidegháború korszaka. A kapitalizmus természetéből fakadóan győztesen kerülhetett ki a szocializmus szovjet modelljeként megvalósult eddig ismert változataival szemben, mert képes az alkalmazkodóképességre, a válságok leküzdésére, a benne lévő életerő és lendület a titka a rendkívüli életképességének.

A kapitalizmus azért sokkal hatékonyabb a szocializmusnál, mert érintetlenül hagyta a magántulajdont és pártolja a magánkezdeményezést. Az államszocializmus merev politikai rendszere, vezérelt teremtésű gazdaságának és ideológiai rendszere nem bizonyult hatékonyak: nem tette lehetővé a bővülő és minőségi termelést, a jólét és a szabadság érvényesülését sem.

A közép- és kelet-európai demokratikus fordulat a polgári jóléti állam győzelmét jelentette a kommunista ideológia felett. A fejlett tőkés országok kormányainak többsége hatékonyan működő gazdaságot teremtett, a piac súlyosan káros hatásait enyhíteni tudta a társadalmi szolidaritással és az esélyegyenlőséget mérséklő szociális gondoskodással, a humánus értékek védelmével, a környezet- és természetvédelemmel. A magántulajdon primátusát, a tőkefelhalmozást és a gazdagodást elismerte és elismeri; tehát a képviselői - többpárti demokrácia és a piaczgazdaság talaján áll. A polgári világrenden belül állva jórészt sikerrel szorítja vissza a polgári társadalom kapitalista természetét.

A nyugati politikai zsargonban a "kommunizmus bukásának" nevezett fordulat, a szocialista modernizálódási kísérlet kudarcra eufórikus hangulatot indukált Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban. Az enyhülés, a demokrácia, a piac diadalmenetéről beszéltek és írtak. Elfogadták Francis Fukuyama látomását, hogy a világ fejlődé-

sének végállomására érkezett, bekövetkezett a "történelem vége", a liberális demokrácia és a kapitalizmus világalma elkerülhetetlen. (Fukuyama 1992: 42, 48.)

Valóban fantasztikus a változás: az európai államszocializmusok és a Szovjetunió összeomlásával megszűnt a kétpólusú világ. Nincs többé **termonukleáris világháborúval fenyegető veszély** a két szuperhatalom és szövetségesei között. Lejárt a univerzális konfrontációk ideje. Az Egyesült Államok a világ egyetlen szuperhatalmává lett.

Úgy tűnt, az **Egyesült Államok és Nyugat-Európa értékei, politikai ideáljai, gazdasági magatartásformái: a demokrácia és a piacgazdaság megteremtése, világméretű térhódítása** csak idő kérdése. Ráadásul ezek az értékek és magatartásformák a világ több részén elérendő célként, vágyként nyertek támogatást. Még az önértékelési zavarokban szenvedők is az emberi jogokra, a demokráciára, a nemzetállamra, a piacgazdaságra hivatkoznak.

Az Egyesült Államok kormányzata és politizáló körei meg voltak győződve arról, hogy mivel Amerika maradt az egyetlen szuperhatalom, az "amerikai béke" köszönt a világra.

Nem sok idő telt el a nagy örömmámor után, s az elemzők figyelmét felkeltette a nyugati demokráciák súlyos problémáinak feltárása és a világ más térségeiben jelentkező válságok megszámlálhatatlan sora.

"A történelem vége? - teszi fel a kérdést Claude Julien. A történelem egy új szakaszának kezdete, amely zaklatott és veszélyekkel teli lesz." (Julien 1992)

Mínthogy a világ szerves egész, a szovjet világbirodalom szétesése nem hozta el a Nyugaton a győzelem biztos tudatában elképzelt örömteli jövőt a nyugati féltekén sem. Nem jött el a másik bukásának következtében remélt nagy felvirágzás, a boldog kor. A bipoláris világ megszűnése nem hozott gazdasági fellendülést.

A hidegháború utáni világ szélsőségesebb, több konfliktust rejt magában mint az ellensúlyok polarításán nyugvó korábbi. A csalódás a reményekben a fejlett demokráciákban és a posztszocialista országok lakosságában egyaránt jelen van. A fejlett ipari országok ugyanis túlértékelték saját helyzetüket és lehetőségeiket, és rá kellett jönni saját korlátaikra, ellentmondásaikra, amit sokan nem hajlandók önkritikusan szemlélni.

A közép-kelet-európai régió lakossága ugyanennek a nyugati jólétnek és a demokrácia lehetőségeinek délibábját kergette. Rá kellett azonban jönnie, hogy a demokrácia nem szép és korrekt, nem nyugalmi állapot és főleg nem hoz automatikusan jólétet azoknak, akik ebbe belekerültek. A demokrácia - jobban megismerve - számos rútot és rossz oldaláról mutatkozik meg. Bár korántsem tökéletes, **mégis ez kell**, mert nincs nála jobb. Karl Popper jól érzékelteti a dolog lényegét: ne azért válasszuk a demokráciát, mert biztosan jó, hanem azért, mert a diktatúra rossz. Az európai kultúrkörben ezért nincs alternatívája a liberális demokráciának.

A szovjet birodalom bukása tehát **nem a Nyugat diadala volt, hanem a modern ipari tömegetársadalmak globális válságának a kezdete**, a technológia diktálta világrend egyensúlyvesztése, amit rövidesen még súlyosabb és kevésbé békés földcsuszamlások követnek.

A gazdaság egésze, a termelési mód jutott válságba.

Ennek a válságnak egyik legjellegzetesebb megnyilvánulása, hogy egy hatalmas munkanélküli tömeget hozott létre. **A munkanélküliek reménytelenül magas száma eltérően a klasszikus kapitalizmustól, nem elsősorban a fogyasztás visszaesése következtében előállt átmeneti termelés kiesés következménye, hanem az új típusú termelési mód, a tömeges automatizáció és a termelési szerkezet átalakítása miatt ment végbe.** Félő, hogy az egész fejlett és iparilag fejlődő társadal-

makban jelentős részük soha sem lesz képes ismét állandó munkát találni.

Most úgy látják Nyugaton is, hogy **az élet sokkal bonyolultabb, mint az a kétpólusú szembenállás időszakában volt.** Akkor meglehetősen leegyszerűsítették a dolgokat. Amit a Nyugat gondol és tesz, az az abszolút jó, ami Keleten van, minden rossz. Erkölcsi skrupulusaik tehát nem voltak.

Az államszocializmus összeomlása után a Nyugat még nem tud választ adni a világ új kihívásaira.

A közép-kelet-európai térség lakosságának nem szimpatikus a nyugati magatartás, mely sokat ígért, de keveset adott, valójában nem tudta jól kezelni a térséget. A győztes kapitalizmus a centrum-periféria logikáját érvényesítette és érvényesíti. Inkább jeleskedett gazdaságaink leteperésében és a maga érdekeinek megfelelő kiaknázásában, mint azok számukra és számunkra is hosszabb távon célravezető talpra állításában.

A hidegháború elmúltával **nem lehet tovább folytatni a kapitalista rendszer belső problémáinak elhallgatását.** A világméretű szembenállás idején a rendszer megkérdőjelezésének számított a belső feszítő bajok és gondok nyilvánosságra hozása, mondván: minden kritika a szovjetek malmára hajtáná a vizet.

2. Korunk a globalizáció folyamata

A Szovjetunió szétesésével ideiglenesen létrejött **egypólusú világ** az egyetlen szuperhatalom, az Egyesült Államok relatív gyengülésével, más országok, Japán, Kína gazdasági súlyának növekedésével, a két Németország egyesülésével, a multilaterális berendezkedésű világrendszer felé mutat, a világ egyre inkább **multipoláris** (sokpólusúvá) válik.

A következő évtizedekben újabb gazdasági-hatalmi központok jöhetnek létre. De ez sem változtat azon, hogy Földünkön csak **egyetlen vilárendszer, egyetlen világgazdaság van**. Korunk - s ez a XXI. századra még inkább jellemző - fő folyamata a globalizáció.

A világ multipolaritását elismerve van **3 hatalmi-gazdasági erőközpont**: az Egyesült Államok a NAFTA-val együtt, Japán és a Távol-Kelet, ill. Nyugat-Európa.

Már a jelent is, még inkább a következő század elejét a három nagy gazdasági agglomeráció versenye jellemzi.

2.1. Nyugat-Európa

Kontinensünk paradox helyzetére jellemző, hogy míg Nyugaton 1994. január elsejétől az Európai Közösség 12 országa Európai Unióvá alakult, az Európai Gazdasági Tér 17 országra terjedt ki, s létrejött az Európai Monetáris Intézet, előtérbe került a **politikai unió megteremtése**, ezek a döntések már a XXI. század felé mutatnak a fejlett Európában, addig a kontinens **keleti felében a XIX. századi nacionalizmust megjelenítő polgárháborúk dúlnak**.

Az EU minden tagállama rendkívül nehéz helyzetben van: a nettó adósság az idén a GDP 6,5%-a, a munkanélküliség 12%-os.

Nyugat-Európa a három nagy integráció versenyében sok jóra nem számíthat. Az integráció szervezett formája nem elegendő a sikerhez. Ráadásul Nyugat-Európa a legkisebb is a versenytársak között.

Egész Európa világpolitikai és világgazdasági súlyát tovább gyengíti, hogy a Nyugat egésze **nem tud mit kezdeni a közép-kelet-európai térség feszültségével**. Válságkezelési próbálkozásai vagy megkésnek vagy hibásak, vagy mindkettő jellemző rájuk. Példa erre a

tragikus boszniai kölcsönös népirtás diplomáciai előidézésében játszott nyugati szerep és a harcok kitörése óta tapasztalt tehetetlenség.

2.2. Pax Americana: Partnerség, világbarátság

Minthogy a világ egyetlen szuperhatalom, az emberiség XXI. század eleji jövőjét döntően befolyásolja mindaz, ami az Egyesült Államokban történik.

Az USA lenyűgöző katonai erejétől és gazdasági teljesítményétől elbűvölt társadalomtudósok csoportja - bár azt sok kritikával is illeti -, nem tud más világfejlődési modellt sem elképzelni, mint az amerikanizmust. Az Egyesült Államok példája a mai világhelyzet modellje.

Amerika, hagyományai szerint, a világot kívülről és felülről szemléli. Beidegződéseitől nem tud, küldetéstudatától nem is akar megszabadulni.

Amerika azonban képtelen a Pax Americanát megvalósítani. "A hidegháború végével a világban az anarchia inkább nőtt, mintsem csökkent volna. Az Egyesült Államoktól nem várható el - de nem is képes rá -, hogy a világ valamennyi nyomorúságára megoldást találjon" (Schlesinger 1993:43).

Teljesen megalapozatlanok voltak azok a feltételezések, hogy a kétpólusú szembenállás megszűnése a nemzetközi feszültségek általános csökkenéséhez vezetnek. A tények a jövőre is azt valószínűsítik, hogy "a posztkommunizmus időszaka az államok közötti nyíltabb konfliktusok kora is" (Fucher 1992:59).

Amerika lassú, de folyamatos hanyatlásának számos jele van: az ország súlyosan eladósodott, hatalmas költségvetési hiánnyal küzd, a szociális feszültségek döbbenetesek e gazdag országban.

“Az Egyesült Államok helyzete paradox - ismeri el Arthur Schlesinger. - Katonai szuperhatalom, de nem tudja vállalni háborúinak költségét”. (Schlesinger 1992). A hivatkozás az Öböl-háború esetében volt a legnyilvánvalóbb: jórészt Németország és Japán fizette meg a sivatagi háború kiadásait. A kínaiak ezt sokkal profánabban fejezik ki, amikor az USA-t “kéregető rendőrnek” titulálják.

Az Egyesült Államok úgy akarja megőrizni világelsőségét, hogy ne kelljen ezért sok áldozatot hozni katonailag. Ezért híve a globális békének, hogy mint első kereskedő, profitban a legtöbbet nyerje a globális békén. A fő szerep ehhez a csendes-óceáni térség.

A globális békéhez elengedhetetlen szüksége van a partneri Oroszországra. A tények azt mutatják, hogy az USA-t Közép- és Kelet-Európából igazán csak Oroszország érdekli.

Az amerikai ajánlat a világhatalmi szerepvállalásban még osztozkodásra is buzdít. Ebben nem kevés a számítás: amihez Amerikának nincs pénze, ideje és közvetlen érdeke, azt szívesen rábizza az oroszokra saját maga tehermentesítése érdekében is. Az oroszok pedig építhetik saját modern, nyitott országukat, s eközben pénzt, időt és önérzetet is meríthetnek megtépzott nemzeti öntudatuk erősítéséhez és gazdasági talpraállásukhoz.

2.3. Japán, Kelet-Ázsia, Kína

Már jó ideje a világ legdinamikusabban fejlődő része a csendes-óceáni térség. E vonatkozásban a sajtóban és a közgazdasági szakirodalomban Japán és a “kis-tigrisek” térhódítása keltett rendkívüli érdeklődést és izgalmat.

A 80-as évek eleje óta a délkelet-ázsiai gyorsan fejlődő országban a gazdasági növekedés üteme háromszor akkora, mint Nyugat-Európában, vagy az Egyesült Államokban.

Japán és Délkelet-Ázsia huszonöttször többet fordított az alap- és a középfokú oktatásra, mint a világ más államai átlagosan. Norman Macrea közgazdász a japán gazdasági csoda sikerét nagy mértékben az 1945 után kifejlesztett japán középiskolai rendszernek tulajdonítja. Ez olyan eredményes, hogy: "Ma egy közepes japán diák többet tud matematikából, mint az amerikai diákok 99%-a". (Macrea 1992:5).

Külön is figyelemre méltó, hogy gazdasági csodákat vagy csak formálisan működő többpártrendszerben vagy/és zömmel keményen diktatórikus politikai rendszerekben érték el. Mindez azt is jelzi, hogy Kelet-Ázsiában az atlanti-nyugat-európai értékrend aligha épül ki a maga teljességében. Mély erőt képeznek a konfuciánus értékek; a tekintélyelv és a többpártrendszer a maga politikai harcaival alapjában ellentétesek egymással. Ennek messzemenő következményeit az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában még nem gondolták át.

Csak a legutóbbi években kezdtek odafigyelni a kínai gazdasági csodára. Sokáig ugyanis elhomályosította a látást az emberi jogok eltiprása, a Tienannen-téri vérfürdő, valamint a környezetvédelem kínai elhanyagolása. Sokan abban a vágyképben éltek, hogy a kínai államszocializmus is rövidesen összeomlik. S könnyen eljutottak ahhoz a kényelmes következtetéshez, mint például az indiai Jeevarathna Rajn. "A környezet elhanyagolása és a demokrácia elnyomása Kínában a kommunizmus lélekarangját húzza meg" (Rajn 1991:5).

A kínai politikai vezetést keményen megrázták a számukra is váratlanul és gyorsan bekövetkezett európai rendszerváltások. Kína "most az egyetlen globális aspirációjú szocialista hatalom maradt egy poszt-kommunista világban". (Kim 1992:247).

Kínában méreteit és társadalmi-gazdasági hatását tekintve olyan minőségi átrendeződés zajlik, ami rohamos és folyamatos gazdasági fellendülést, társadalmi modernizálódást eredményez. Az átmenet-höz szükség van az átalakulást nem fékező központi hatalomra, a gya-

korlatias kommunista pártra, amely segít elkerülni a zűrzavart és stabilitást biztosít. A hatalom a pragmatikus párt, a rugalmas hivatalnokréteg és az üzletemberek együttes uralmához vezethet el. Nem valószínű, hogy az országban rövid távon parlamentáris demokrácia alakulna ki.

Úgy teremtik meg a dinamikus piacgazdaságot, hogy a korlátozott paternalista állami funkció is fennmarad, nehogy a piacgazdasággal együtt járó kizsákmányolás olyan elviselhetetlen következményekkel járjon, hogy a munkások lázadni kezdjenek.

Kína világhatalommá kíván válni, politikai stabilitását meg akarja erősíteni. E célok eléréséhez a kínai vezetés a gazdasági reformok és a gazdasági potenciál fejlesztését tűzte napirendre és folytatja sikeresen. Figyelme homlokterében az ázsiai-csendes-óceáni térség áll.

De facto gazdasági integráció jellegű, fejlődő együttműködést tart fenn - déli tengerparti tartományi révén - Hongkonggal, Makaóval és Tajvannal. Ez a gazdasági együttműködés hivatalos politikai intézményi keretek megteremtése nélkül történik, amit ma már **“nagyobb Kínának”** vagy **Kínai Közös Piacnak** is neveznek (Tálas 1992: 41., illetve 24-44.) Jelentőségét az együtt képviselt gazdasági potenciál, továbbá az adja, hogy az adott országok gyorsan növekvő gazdaságokat képviselnek és valamennyien döntő nagyságrendben **kínaiak**.

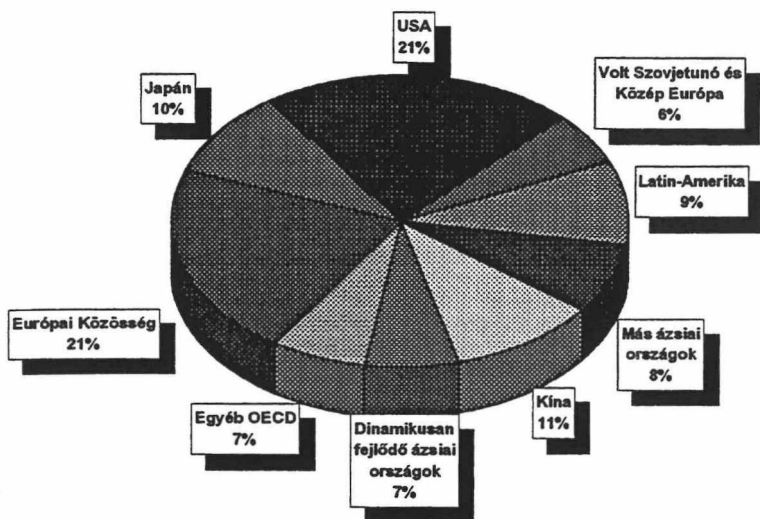
Összességében a 2000-re várható hatalmi átalakulás - a valuták fogyasztói erejére épülő világbanki számítások szerint - az USA részesevé a világgazdaságból az ezredfordulón **stabil első helyet** biztosít számára. A Barclays de Zoete.Wedd pénzügykutató intézet számításai 22,2 százalékos világgazdasági részesedést prognosztizálnak számára. Az Európai Közösség és az EFTA részesedése a világgazdaságból a GDP-re vetítve csökken.

A leglátványosabb változás az országok gazdasági erejének sorrendjében várható. A még toronymagasan vezető USA-t Kína fogja követni, tőle némileg lemaradva Japán már csak a harmadik lesz. Kína és a dinamikusan fejlődő kelet-ázsiai országok együttes GDP-je közeledik az Európai Közösség erejéhez. Ez az ún. **“kínai univerzum”** gyors előretörését jelenti, hiszen az említett országcsoportba tartozó országok gazdasági kulcspozícióit (Malajzia, Indonézia, Szingapúr, Hongkong és Tajvan) kínaiak uralják.

Mindebből a XXI. század eleji jövő kilátásai is hozzávetőlegesen kibontakoznak. A mennyiségi fejlődés alapján - ha a legutóbbi 14 éves kínai 6,5 százalékos bruttó nemzeti termék növelési ütem különbség az Egyesült Államokkal szemben megmarad, s nem következik be társadalmi változás, kb. 2015-re a kínai gazdaság mennyiségi fejlődése már megelőzheti az USA-ét. Jordán Gyula joggal figyelmeztet arra, hogy: “Az értékelésnél és a világhatalmi szerep mérlegelésénél növekvő súllyal esnek latba olyan területek teljesítményei, mint a mikroelektronika, a biotechnológia, a telekommunikáció, a robottechnika stb., ahol Kína elmaradása még tetemes. (Jordán 1994:49).

Az USA és Nyugat-Európa radikális meggyengülésével a XXI. század közepére teljesen megváltozhatnak az erőviszonyok. Gus Hooke ausztrál közgazdász előrejelzése szerint Ázsia képviseli 2050-ben a világgazdaság 57 százalékát. Az OECD-be tömörült 24 ipari állam akkor mindössze a világgazdaság 12 százalékát teszi ki.

Átrendeződő világgazdaság A világ bruttó hazai termékének megoszlása 2000.-ben

A XXI. század elejét az elemzők még általában Észak-Amerika és Ázsia koraként látják.

3. Az ember élete és világa a XX. század végén és a XXI. század elején

A világban hatalmas átalakulási folyamat megy végbe: a fejlett országokban az ipari társadalom posztindusztriálissá válása. Jellemző a történelem felgyorsulása és az átfogó válságfolyamat felerősödése.

Howard L. Parsons a jelenkor globális válságáról szól, melyet a terjedő szegénység, a termelőerők, javak és lehetőségek egyenlőtlen elosztásából fakadó problémák, az emberi jogokból való megfosztottság, a katonai tömegpusztítás fenyegetése, a természeti környezet ijesztő mértékű pusztulása és az emberek közötti elidegenedés jellemez. (Parsons 1992:79).

A technológiai világversenyben lemaradt régióknak alárendelt szerep, növekvő eladósodás és kiszolgáltatottság jut osztályrészül az új világrendben.

Jelen ismereteink alapján a politikailag és gazdaságilag sikeres liberális demokráciává válásra a 27 ún. posztkommunista ország közül talán 5-nek van esélye. Ezek: Csehország, Magyarország, Lengyelország, Észtország és Szlovénia.

Ha kétszer gyorsabb lesz az évenkénti fejlődésünk, mint az utolérni kívánt országoké (Németország és Ausztria) életszínvonalbeli hátrányát Csehország 30 év, Magyarország 46 év, Lengyelország pedig csak 63 év alatt dolgozná le. Négyszer gyorsabb fejlődési ütem esetén is - aminek igen kicsi a valószínűsége - a három említett ország 12, 17, illetve 23 év alatt érné utol fejlettebb partnereit.

“Az egész világot belengi a garantált jövő hiánya, a jövő bizonytalansága. A bizonyosan jobb jövő képe mindenütt összeomlott” alapítja meg Edgar Morin francia szociológus (Morin 1994:6-7).

A jövő telve lesz társadalmi konfliktusokkal, amelyet természetüknél és antagonisztikus ellentmondásosságaiknál fogva civilizációs problémákat feszegetnek. Morin szerint a jövő konfliktusai abból származnak, hogy “...képtelenek leszünk új társadalmi formákat találni, amelyek elvezethetnek a globális korszak civilizációjához; abból, hogy képtelenek leszünk kézben tartani a technika és a tudomány felgyorsult és vak fejlődését; abból, hogy képtelenek leszünk megoldani saját civilizációnk válságát gazdasági, kereskedelmi és technikai

szempontok határozzák meg. Ebben az összefüggésben a konfliktusok a jövő válságából és a múlt bosszújából származnak majd, sőt talán már ma is így van.” (Morin 1994:7).

A XXI. század legnagyobb emberi kihívása, képes lesz-e az emberiség a helyi tudatosság fejlődését összekapcsolni a globális tudatossággal.

Véleményem szerint erre nincs sok esély. Nem remélhető, hogy olyan intelligenciát ki lehet fejleszteni, amely képes szembenézni a világ sokszínűségével, az emberi létet fenyegető problémák megoldására való tömeges készséggel és képességgel.

Egy világtörténelmi kataklizma kiszámíthatatlan fordulataival állunk szemben. A hidegháború vége nem hozott sem békét, sem gazdasági fellendülést a világnak.

Az eufória-elméletek megbuktak, de a közemberek nemcsak a mi régióinkban, hanem az Egyesült Államokban, Japánban, Nagy-Britanniában és Németországban végzett közös közvélemény-kutatás adatai alapján is úgy látják, hogy a hidegháború biztonságától-bizonyosságától megfosztott világ veszélyesebbé vált és úgy vélekednek, hogy öt év múlva még rosszabb lesz a helyzet.

Az emberiség túlélése reális célkitűzés, a világvég-jóslatok eddig sem váltak be, ezután is van remény az erőforrások kiapadásának, a környezetszennyezés okozta károsodások ellensúlyozására, hiszen ezeket a technika, a tudomány haladása képes ellensúlyozni.

Nincs azonban válasz arra, miként lehetne fékezni azt az egyre növekvő szakadékot, amely Észak és Dél között, illetve ma már Nyugat és Kelet országai között is megtalálható.

A **sovén nacionalizmus** feltámadása tragikus konfliktus a XX. század végi és a XXI. század ember számára. A faji, vallási és etnikai előítéletek ismét eluralkodtak, megszüntetésükre nincs sok remény.

Arra sem látok reményt, hogy az elidegenedés, az értékválság megszüntethető lenne. A pénz globális uralma mindent átalakít. Van és lesz ennek pozitív tartalma is : fajták, népek, civilizációk keveredését eredményezi. Pl. Huntington szerint jó hatással lesz az emberiségre, hogy előtérbe kerül az ázsiai buddhizmus, brahmanizmus, melyek a kiegyezést, együttműködést és a tolerancia szellemiségét képviselik. Így a konfliktusteremtő, kizárásos, mások legyőzésére irányuló amerikai-európai minták ellen hatnak.

A **hétköznapi ember számára** a világnak egy leszűkített változata képződik le. Az egyén saját vágyai, céljai, értékei alapján próbálja alakítani saját világát, megtalálni valamiféle sajátos eligazodási rendszert.

Ezek birtokában könnyebbek lesznek képesek leküzdeni a mindennapi élet akadályait, keresve amiben lehet, az értéket, a szépet. Ez a legoptimistább forgatókönyv.

Jegyzetek

1. **Fucher, Michel:** Európa viszontagságos időszaka.
Európai Szemle 1992.60.
2. **Fukuyama, Francis:** The End of History and the Last Man.
The Free Press. A divisions of Maximillan, Ind. New York, 1992.
3. **Jordán Gyula:** Kína és a megváltozott nemzetközi helyzet.
Társadalmi szemle, 1994. I. 47-59.
4. **Julien, Claude:** A piac törvényei és az emberek.
Le Monde Diplomatique, 1992. június.
5. **Kornai János:** A gondolkodásban a leglassúbb a rendszerváltás.
Magyar Hírlap 1992. május 22.
6. **Macrea, Norman:** Janos Neumann's Biography.
Economist Publisher. 1992. 50.
7. **Parsons, Howard L.:** A jelenkor globális válsága - marxisták és keresztények kapcsolatának dialektikája.
Magyar Filozófiai Szemle 1992/1-2. 79-90.
8. **Rajn, Jeevarathna:** China: The Poisoned Earth.
Time, 1991. május 20.5.
9. **Schlesinger, Arthur:** El Pais, 1992. április 14.
10. **Schlesinger, James:** Az amerikai külpolitika a hidegháború után
Európai Szemle 1993. 4.sz. 35-44.
11. **Tálas Barna:** Kínai Közös Piac-vízió vagy perspektíva.
Budapest Bank Tanulmányok 2. és Külgazdaság 1992. 9.24-44.
12. **Toffler, Alvin:** Hatalomváltás. Tudás, gazdaság és erőszak a XX.
század küszöbén.
Európa Könyvkiadó Bp. 1993. 643.
13. **Toffler, Alvin-Morin, Edgar:** A múlt bosszújától a jövő válságáig.
In: A világ nagy hatalmai. HVG-World Media, 1994. március 1.6-11.

Dr. Balázs Judit

A történelem vége, vagy új szakasza?

1. A történelem vége?

Évszázadunk, amely a nyugati liberális demokrácia végső győzelmébe vetett teljes bizalommal kezdődött, – úgy tűnik – végzetül egy hiánytalan kört befejezve, visszatér a kezdetekhez: nem az ideológiák végéhez jutnak el, sem a kapitalizmus és a szocializmus konvergenciájához, ahogy korábban sokan hitték, hanem a gazdasági és politikai liberalizmus egyértelmű diadalához.

A Nyugat diadala, a nyugati gondolkodásmód diadala elsősorban abban mutatkozik meg, hogy tökéletesen kimerült a nyugati liberalizmussal szembeni összes alternatíva.

Lehetséges, hogy nem a hidegháború végének, vagy a második világháború utáni történelem egy bizonyos szakasza végének vagyunk tanúi, hanem egyszerűen a történelem végének: tehát az emberiség ideológiai fejlődése befejeződésének, annak, hogy végső kormányzati formaként kerül a nyugati liberális demokrácia általános bevezetésére.

Ez nem értelmezhető olyanformán, hogy többé nem lesz további fejlődés. A liberalizmus győzelme mindenekelőtt az eszmék, vagy tudat területén következett be, a létező anyagi világ síkján még nem tökéletes”¹

A megjelenésekor oly sok vitát kiváltott Fukuyama idézet igazságtartalmát a történelem számos vonatkozásban megcáfolta. Kritikai értelmezése világít azonban rá azokra a tényleges összefüggésekre, fo-

¹ Fukuyama Francis 1992. *The End of History and the Last Man*. The Free Press. A division of Maxmillen, Inc: New York.

lyamatokra melyek korunk világpolitikáját formálják, biztonságát determinálják.

A hidegháború végével a konfrontációt felváltó kooperáció elemzésére számos elmélet született, arra hivatva, hogy bebizonyítsa az ideológiai szembenállás determináló szerepét. Ebből ugyanis egyértelműen következik, hogy a konfrontáció okának megszűnésekor a már egységes emberiség fog össze az általános gazdasági felemelkedés érdekében.

Fukuyama, számos más gondolkodóval ellentétben nem osztotta azokat az aggodalmakat, hogy amennyiben az ideológiai szembenállás végleg eltűnik, akkor a világ visszatér a 19. századi imperialisztikus, rivalizáló, s háborúhoz vezető politikájához.

Abból indult ki, hogy a hidegháború lecsengésének folyamatával párhuzamosan a biztonság korábban katonai értelmezésével szemben a komplex megközelítés került az előtérbe, s ezen belül is fokozódó prioritást kapott a biztonság gazdasági aspektusa.

A gondolatmeneti törés azonban ott következett be, amikor nem számoltak azzal az anakronisztikus ténnyel, hogy a világ biztonságának kulcsa valójában a kelet-nyugati törésvonaltól keletre, a politikai mozdulatlanságában rejlett, s míg ettől Nyugatra a stabilitást és a fejlődést az állandó mozgás, állandó változás határozta meg. De ez a mozgás is többé-kevésbé a saját rendszerén belül zajlott le, s kohéziós erejét éppen a másik tömbbel való szembenállást erősítette.

A korábbi politikai mozdulatlanság fellazulása ugyanakkor tovább erősítette a gazdasági biztonság elemeit: már nemcsak előtérbe helyezte hanem stratégiai dimenziókkal ruházta fel. A konfrontációt azonban nem a várt kooperáció, hanem a rivalizálás váltotta fel, a gazdasági érdekekért folytatott versengés dominálta a politikai-diplomáciai manőverezés erőterét. Így ma azzal a sajátos helyzettel állunk szembe, hogy valójában a katonai biztonság elemeit felváltó gazdasági bizton-

ság megteremtésére irányuló törekvések váltak a biztonság destabilizáló tényezőivé, teret engedve az erőszakos, akár katonai úton történő érdekérvényesítésnek is.

Európa újkori történelmét két alapvető ellentmondás határozta meg: az egyik, hogy politikai-katonai értelemben a földrész gyakorlatilag sohasem volt egységes, másrészt pedig mindig létezett egy európai szellemiség, kultúra, mely összekapcsolta az európai országokat és nemzeteket. Az Elbától keletre ugyanakkor évszázadokig a nyugat-európai orientáció, felzárkózás jelentette a modernizálódást, a társadalmi-gazdasági haladás zálogát. Az átmeneti erőltetett „keleti orientáció” ezzel szemben mélyhűtötte ezeket a törekvéseket, hogy azután a kényszerítő erő megszűntével újult erővel törjenek fel.

Az Elbától keletre fekvő térség, a külső kényszerítő erő lazulásával így elkerülhetetlenül vált válságövezetté. Az ebből fakadó konfliktusok jó része ma még megoldhatatlannak vagy legalább is rövid távon kimozdíthatatlannak tűnik. Mindehhez járul még, hogy az objektív nehézségeket szubjektív hibák tetézik. A gazdaságok lepusztulása, a társadalmi feszültségek kiéleződése újabb történelmi zsákutcák irányába sodorják a térséget.

Egy széteső Kelet-Európa keresi az útját az erősen integrálódott Nyugat felé ütközőzónaként ékelődve Kelet és Nyugat közé, s ezzel mintegy védelmet biztosítva Nyugatnak a volt Szovjetunió destabilizálódásából eredő drámai következményekkel szemben.

Európa nyugati felét is számos folyamat osztja meg, s az integrációval szemben érezhetően törnek át a nemzetállami törekvések. S éppen Nyugat „kelet politikája” mentén alakulhatnak ki új törésvonalak. Mindez nem marad hatás nélkül a Nyugat és az Egyesült Államok viszonyára sem, miután az Európán kívüli vagy a Balkánon eszkalálódott konfliktusok a Nyugat-Európát érintő transzatlanti ellentéteket is új dimenzióba helyezte.

A fentiekből világossá válik, hogy a Közép-Kelet-Európa országai először szembesülnek azzal a feladattal, hogy biztonságpolitikájukat autonóm módon kell megtervezni, hiszen a biztonságpolitika a maga nemében Közép-Kelet-Európában új fogalom, s tartalmi tisztázásra vár.

2. A béke és biztonság (újra)értelmezése

A Varsói Szerződésben a biztonságpolitikai terminológia nem volt használatos, a NATO országokban is csak a 60-as évek végén jelent meg a biztonságpolitika és lépett a korábbi katonapolitika helyébe.

A biztonság mint fogalom önmagában nehezen értelmezhető, s ez abból ered, hogy kapcsolódik a veszélyhez és a fenyegetettséghez, de nem határozható meg mint ezeknek közvetlen ellenpólusa. A veszély megelőzi a fenyegetettséget, káros, vagy ártó események potenciális meglétére utal. A fenyegetettség már politikai nyomást jelent, s ebből következik, hogy biztonság akkor van, ha a fenyegetettség minimális. „A biztonság a fizikai veszély hiányát, vagy az e veszéllyel szembeni védelmet jelenti.”²

A biztonság tartalmi elemei folyamatosan változnak, amit a veszélyforrások számának, intenzitásának növekedése határoz meg. S így a biztonság korunkban a veszélyforrások számának állandó növekedési körülményei között, csak komplex jellegű lehet. Tartalmaznia kell az új stratégiai körülményeknek, az új biztonságpolitikai kihívásoknak és kockázatoknak, az ország biztonságpolitikai céljainak és feladatainak, a geopolitikai és geostratégiai helyzetének, az ország belső állapotának és társadalmi stabilitásának megfelelő elemeket. Az elemek fontossági sorrendje azonban nem állandó, békés időszakokban a politikai, a diplomáciai és gazdasági tényezők fontosabbak a katonai dimenziók-

2

A definíció az UNESCO Társadalomtudományi Szótárából származik

nál. Válsághelyzetben a sorrend változik, a katonai tényező előbbre nyomul, de prioritása abszolút dimenziókat csak katonai támadás esetén nyer.

3. Az elmélet deficitje

A korábbi hidegháborús időszakban a biztonság tömbbiztonságba ágyazott nemzetbiztonságot jelentett. Az ENSZ alapokmányában megfogalmazott „nemzetközi béke és biztonság” ugyanakkor átfogó kategóriának tűnt, de valójában nem a világméretű, globális biztonságon alapult, hanem a nagyhatalmak kölcsönös nukleáris elrettentésére épített. Így a nemzetbiztonság és a globális biztonság egymást kiegészítve alkotta a biztonság rendszerét.

A hidegháború végével azonban a két kategória közötti különbség elmosódott, e helyett azonban nem teremtődött vagy legalább is körvonalozódott egy olyan rendszer, amely a nemzetközi, globális biztonságot a nemzeti biztonsági érdekekkel tudná összekapcsolni.

A nemzeti biztonság újradefiniálásával kapcsolatos erőfeszítések napjainkban a lehetséges védelmi reakciók, az eljövendő, vagy valószínűsíthető konfliktusok természetének feltárására, azoknak a stratégiáknak a keresésére irányulnak, melyek ezeket az új típusú konfliktusok megoldási módozatait keresik. A korábban egyenrangú kétpólusú globális politika átalakulása ugyanis olyan forradalmi átrendeződésekkel együtt megy végbe, amelyek nagyobb összefüggésekben is befolyásolják a szuverenitás, nemzeti érdekek, nemzeti és globális érdekek értelmezését.

E változások mindenekelőtt a világgazdaság, az információáramlás és a technológia forradalma, a terrorizmus, a kábítószer-kereskedelem és egyéb államhatárokat átszelő bűnözési módok globálissá válásában jelentkeznek. A biztonságpolitikai koncepció igazi hiányossága azonban abban rejlik, hogy a materiális világ szintjén megjelenő folyama-

toktól nem tud absztrahálni és a biztonságpolitikával szemben támasztott új követelményeket nem tudja rendszerbe foglalni és elméleti síkon megragadni.

Így a gazdasági aspektusok előtérbe kerülésével kísérli meg a megváltozott biztonságpolitikai prioritásokat, ugyanakkor nem ad választ a folyamatban rejlő destabilizáló veszélyre vagy a gazdasági biztonság megteremtésének elméleti vonatkozásaira. A következőkben erre teszünk kísérletet.

4. A biztonság és a gazdaság kapcsolata

A gazdasági biztonság megvalósítására nemzetgazdasági keretek között elméletileg két alternatív út kínálkozik:

1) önellátás/gazdasági függetlenség

2) függő típusú rendszerek

- támaszkodó rendszer,
- kölcsönös függőségi viszony
- asszimetrikus függés

Az 1. alternatíva esetében a gazdasági függetlenség elérésére való törekvés, az abszolút biztonság keresése implicit magába hordozza a destabilizáló hatás veszélyét. Ugyanis erőpozíciót biztosít, sőt magába rejti egy esetleges agresszió csiráit is.

A 2. alternatíva esetében a függőségi rendszerek különböző szintjei, a függőség különböző mértékei alakulhatnak ki. Biztonságpolitikai szempontból a kölcsönös egymásra utaltság azonos szintje, a kölcsönös sebezhetőség azonos mértéke nyújtja a gazdasági biztonság legstabilabb garanciáit. A támaszkodó típusú rendszerek esetében a gazdasági biztonság alacsonyabb szintje önállóan is megvalósítható, egy más rendszer bevonása csupán a gazdasági biztonság szintjét növeli. Biztonságpolitikai szempontból lehet neutrális, vagy kevésbé destabili-

záló hatású. Míg az asszimetrikus függés esetében a kiszolgáltatottság defenzív pozícióba kényszeríti a gyengébbet, s az erőviszonyok egyenlőtlen alakulása szintén magába hordozhatja az agresszió csiráit. Mindebből következik, hogy a katonai-stratégiai gondolkodásból el kell mozdulni a közgazdasági logika irányába, miután a biztonság növelésének leghatékonyabbnak tűnő módja a beállítás a kölcsönös gazdasági függés sebezhetőség azonos szintjére.

A világ jelenlegi állapotában a nemzetközi biztonságpolitika globális irracionalitása csökkent, megnőtt ezzel szemben a stabilitást nagyon komolyan veszélyeztető tényezők sora, melyek könnyen globális méreteket ölthetnek: az egyik, hogy 1945 óta a déli féltekén vívták a háborúk 95%-át, ami azonban nem jelentett megoldást, legtöbb esetben csak átmeneti „rendezést „ jelentett, mialatt a konfliktust kiváltó okok megmaradtak. Kielezték ugyanakkor az Észak-Dél viszonyt, tovább rontották Dél esélyeit.

A másik pedig kölcsönös függőségből ered, ami nemcsak a militáris veszély globalizálódását jelenti, hanem a környezeti biztonságot is globális dimenziókba helyezte. Hiszen jól tudott, hogy a fejlett technikát, így a esetleg tömegpusztító fegyvereket alkalmazó kis, helyi, vagy regionális háborúk is a Föld egészének stabilitását komolyan veszélyeztetik: egy vegyi robbanófejjel ellátott iraki rakéta éppen olyan globális veszélyt jelent, mint egy rész az Antarktisz fölötti ózonrétegen.

Napjainkban a globális fenyegetettség válsággá vált és fegyveres konfliktusok sorozataként tevődött át a szubrégiókba. A világ- vagy kontinentális méretű összeütközések veszélye ugyan lecsökkent, Európa azonban ezzel nem lett biztonságosabb régiója Földünknek. Az egységes Európa megteremtése pedig még hosszú időre csak illúzió marad, a kelet-nyugati- megosztottság tovább él, csupán más formában, más dimenziókban.

Ez az oka annak, hogy a Kelet és Nyugat közötti globális konfrontáció megszűnés nem jelenti a biztonsági problémák megszűné-

sét, csak megváltoztatja a természetüket, méghozzá az általunk alig ismert módon.

Ma már közhelynek számít, hogy a világ katonai szempontból egypólusúvá vált, átmeneti korszakba érkezett: a nagy háború víziója helyett a válságszindróma valósága lépett. A kiszámítható fenyegetést és fenyegetettséget felváltotta a kiszámíthatatlan és éppen ezért sokkal kivédhetetlenebb, sokdimenziós kockázat. De vajon tényleg katonailag egypólusú vált a világ? Vagy csak a hidegháború végével beköszöntött általános eufória hitette el a világgal, hogy a nagyhatalmi katonai szembenállás megszűnt, s ez tartós állapot, melynek fenntartásában a világ vezető hatalmai egyaránt érdekeltek. A legutóbbi idők történései azonban azt bizonyítják, hogy a „katonai egypólusú világ” átmeneti időszak, s világ biztonságát meghatározó új folyamatok körvonalazódnak: az orosz-amerikai viszony alakulása újból a biztonságpolitika nemzetközi erőterét fogja alkotni.

5. Az egypólusú biztonságos világ illúziója

A bipolaritásnak nemcsak a szembenállás, hanem az együttműködés is fontos időszaka volt. A nemzetközi élet történelmi vonulatát a kettő közötti változó kapcsolat adta, ami rendkívül bonyolult rendszer szövetvényéből állt. Ez a világ hirtelen megszűnt ilyen formában létezni jöhetnek politikai elemzők, kutatók, tudósok egész sora a kooperáció és konfrontáció sajátos együttélésére készített koncepciókat, stratégiákat és most ezek talajt veszítettek. A bipolaritás beláthatatlan időtávu meglétére építő, jelentősnek hitt elméleti munkák születtek, melyek mára szinte teljesen elveszítették a jelentőségüket.

Politikai elemzők körében elterjedt nézet, hogy a kelet-európai országokban él egy bizonyos nosztalgia a bipolaritás után, s felületes következtetést levonva, ebből is magyarázzák a baloldal előretörését. Ezzel azonban lényeges dolgok mosódnak össze. Hiszen valójában arról van szó, hogy létezik egy fajta politikai gondolkodás, sőt politikai me-

chanizmus, amely a bipolaritáson nőtt fel, politikusok teljes nemzedékének alapszemléletét alakította ki. A bipolaritásra épülő nemzetközi politikának ugyanakkor megvolt a sajátos infrastruktúrája, nemzetközi szervezetek rendszere, mely ezt a megosztott világot hivatott kiszolgálni. Szervezetek, rutinmunka, beidegződések váltak hirtelen feleslegessé, sőt egzisztenciális kérdéssé. Így nem csoda ha az érintettek teljes meggyőződéssel védik az intézményrendszer konzerválását, bizonyítják saját területek szükségességét, melyet a bipolaritás teremtett meg. Így intézményi rendszerében valójában egy nagyon sajátos ketősséggel állunk szemben. A bipolaritásra épülő polgári és katonai intézményrendszer – Varsói Szerződés Politikai és Katonai Szervezete, KGST, hogy csak a legfontosabbakat említsük – felszámolására csak keleten került sor, de nem szűnt meg a két világhatalom versenyében a nyugati érdekeket kiszolgáló nemzetközi katonai és bürokratikus infrastruktúra.³

Az „egypólusúság” így valójában nem egy szerves fejlődés eredményeként, az egyik pólus beolvadása során teremtődött, hanem a másik pólus helyén létrejött vákuum teremtette meg egy másik oldalt, aminek az „ellenpólus” jelleget éppen az ad, hogy betöltésre vár és ennek keresi az útját. Maga a folyamat azonban – éppen az útkereső jellegéből adódó bizonytalanságok következtében – számos destabilizáló tényezőt rejt magába.

Önmagukat túlélte intézmények egész sorának a szerepe anakronisztikussá vált. Így a Varsói Szerződés ellenpólusaként működő NATO eredeti szerepkörét elveszítette, az új helyzetben, új feladatok vállalá-

3 Az önmagukat túlélte nemzetközi szervezetek saját létjogosultságuk bizonyítására bocsájtkoznak kétes kimenetelű politikai kalandokba. Így az Egyesült Államok szómáliai akciója Vietnam óta a legsúlyosabb katonai vereséggel járt, az amerikai diplomáciát ért fiasko pedig elindította a Clinton-i külpolitikát alapjaiban megkérdőjelező lavinát.

sára nem alkalmas, miután a megcsontosodott szervezeti struktúra és alapszabály erre nem ad lehetőséget.⁴

A partnerség a békéért elképzelés megvalósítását az amerikai külpolitika igen jelentős sikerének könyvelték el, hiszen a fenti anakronizmusokkal szembeni előrelépésnek minősítették. Egy lépésnek azon az úton, mely az európai biztonságpolitikai intézményrendszer teljes átalakításához, a tényleges egypólusúság – az USA dominanciája alatt-kialakulásához fog vezetni.

A biztonságpolitikai szakemberek azonban messzemenően nem osztják ezt a lelkesedést, s joggal, miután a partnerség a békéért valójában olyan homályos multilaterális intézmény formájában jut kifejezésre, aminek semmi köze sincs a reális katonai feladatok megoldásához. Ugyanakkor, miután bilaterális megállapodások rendszerére épül fel, az Egyesült Államok számára biztosít olyan előjogokat hogy partnerenként válassza meg az együttműködés formáit.

Ez a rendszer önmagában hordozza az asszimetrikus függési rendszerek kialakulását, sőt ezen túlmenően az Egyesült Államok számára biztosít olyan lehetőségeket, mellyel a térséget megosztja. Ennek első lépéseként „a különleges békepartnerség” megteremtése Oroszországgal. Egy lényeges pontot kiemelve a szerződés-tervezetből: a békepartnerség keretein belül például az Egyesült Államok felajánlhat Oroszországnak olyan együttműködési formákat, területeket, amelyhez a többi állam nem csatlakozhat. Ilyen lehet például az úrkutatásban való szoros együttműködés, vagy a szibériai nyersanyagforrások feltárása, vagy akár béketeremtő akciók végrehajtása, ahol csak amerikai és orosz csapatok vesznek részt.

4 Újabb feladatok vállalása, az illetékességi terület kibővítése csak szerződés-, egyes tagállamok esetében csak alkotmánymódosítás útján érhető el. Ez ellen azonban a tagállamok mindezideig elzárkoztak.

A jelenlegi orosz külpolitika – mintha a fenti veszélyekkel nem is számolna – egyoldalúan támogatja az Egyesült Államok NATO kezdeményezéseit, sőt valójában az amerikai külpolitika egész irányvonalát. Jóllehet ez a támogatás nem kis anyagi áldozattal jár, anélkül, hogy érdemi ellenszolgáltatást vonna maga után.⁵

6. Búcsú a fegyverektől?

A világ katonai kiadásai 1987-92 között 120 milliárd dollárral csökkentek, ennek 75%-a az USA és a (volt) Szovjetunió fegyverkezési kiadásainak mérsékléséből tevődik össze. Másként alakul a kép, ha a két ország fegyverkezési kiadásainak alakulását egymástól elkülönítve vizsgáljuk. Kitűnik ugyanis, hogy az Egyesült Államok 1992-re előirányzott költségvetése változatlanul hatalmas összeg, 292 milliárd dollár, ami megfelel Ausztrália bruttó hazai termékének. Igaz ugyan, hogy 1995-ig további 21%-os csökkenést terveznek, de Reagan elnökségének idején olyan gyors volt a fegyverkezési kiadások fel-futása, hogy még így is 1995-ben 20%-kal haladja majd meg az 1980-as évi szintet. Ezzel szemben Oroszországban teljes a fordulat: 1991-ben -20%, 1992-ben -30% a csökkenés abszolút mértéke. Európában ellentmondásosabb a helyzet. Az egyesítés nehézségeivel küzdő Németország 1991-94 között 13%-kal, az Egyesült Királyság 7.8%-kal, míg Franciaország alig csökkentette fegyverkezési kiadásait. A változások nem feleltetik el a lényegét: a talpon maradt nagyhatalmak az új helyzethez való alkalmazkodás útjait keresik.

5 Moszkva csatlakozása a Libia, Irak és a szétesett Jugoszlávia elleni szankciókhoz mintegy 16 milliárd dollár bevételtől fosztotta meg az Orosz államot. 1992-93 folyamán az Egyesült Államok évi 325 millió dollárt fordított a FÁK országainak emberességi segítségére, míg Salvadorban a "kommunizmus elleni harcra" évi 500 millió dollárt szavaztak meg.

Három főcsoport bontakozik ki:

1. A költségvetés csökkentése a működési-üzemeltetési költségeket (bérek, szociális terhek, fenntartási és kiképzési hitelek) érinti a felszerelési hitelek (fegyverrendszerek, fejlesztése és vásárlása) javára. Ez utóbbiak – Kelet-Európa kivételével - gyakran meghaladják a korábbi szintjüket. Franciaországban az ún. programozási törvény ezekre a célokra az 1992-94-es évekre 308 milliárd frankot biztosít, Portugália GDP-jével egyenlő összeget. Németországban pedig csupán a személyi állomány csökkentése és egyes létesítmények bezárása 47%-át teszi ki az 1993 és 2000 közötti évekre tervezett megtakarításnak.

2. Gyorsan csökken a behívott katonák száma. Az Egyesült Királyságban 1991-93 között 20%-kal, Hollandiában 16%-kal, a tervek szerint 1990-97 között Belgiumban 50%-kal, az Egyesült Államokban pedig félmillió beosztást szüntetnek meg 1995-ig. De ez a csökkenés nem fedheti el a katonai apparátus összetételében végbemenő mélyreható változásokat: az Öböl-háború tanulásaiból kiindulva ugyanis egyébként a hivatásos állományt favorizálják a sorkatonaság rovására és előtérbe került a Dél-országaiába szánt reguláris intervenciós erők létrehozásának a gondolata is.

3. S végül, a nukleáris fegyver - a keleti blokk eltűnése ellenére – továbbra is központi szerepet játszik a nagyhatalmak terveiben.⁶ Az Egyesült Államok 1992 évi költségvetése 90,6 milliárd dollárt szán erre a területre - többet, mint Portugália és Új-Zéland GDP-je együttvéve.

Világos, hogy ezek a hatalmak az atomfegyvert továbbra is az erő eszközének és jelképének tekintik. S az csupán egy látszat pozitívum, hogy Washington és Moszkva 75%-kal csökkentette a stratégiai arzenálokat, amikor e mögött rendkívül nagy aránytalanság húzódik meg, miután Oroszország már feladta a paritás elvét.

⁶ Franciaország kitart az M-5 rakéta fejlesztése mellett. Az Egyesült Királyság folytatja a Trident programot 10,5 milliárd fontért, ami négy atommeghajtású stratégiai tengeralattjárót és 512 rakéta kifejlesztését és hadrendre foghatóságát jelenti.

Ezek a változások világosan mutatnak rá, hogy a fegyverkezési „verseny” egyoldalúan maradt fenn, a „versenyben lévők” között azonban igen kiéleződhet a piacokért folytatott harc.

7. A fegyverkereskedelem túlélte a hidegháborút

Az 1989-es évről 90-re 35 %-kal csökkent a világ fegyverexportja, majd a következő év folyamán további 25%-os mérséklődést könyveltek el a statisztikák. Ezen belül a legfontosabb jelenség az arányeltolódás a fegyverexporton belül. Ugyanis míg korábban a Szovjetunió állt a világ fegyver exportjának az élvonalában, addig az Egyesült Államok 1987-91 között a világ fegyverexportjában a korábbi 31%-os részesedését 50%-ra növelte, annak ellenére, hogy kivitele „hivatalosan” 18%-kal visszaesett. Ez alatt a Szovjetunió fegyverexportja teljesen összeomlott, így a világkereskedelem összcsökkenésében valójában ez játszotta a legnagyobb szerepet.

Ugyanakkor egy érdekes jelenségre kell felfigyelni. Az elmúlt évek folyamán a fegyverexport csak „hivatalosan” csökkent a felére, miután az ismert számok csak a statisztikailag tetten érhető árumozgásokat regisztrálják. Ugyanakkor becslések és félhivatalos források szerint a fegyverkereskedelem szürke és fekete csatornáin áramló hadfelszerelések értéke legalább annyi, mint a hivatalos kereskedelmi forgalomba kerülő áruké.

A fegyverkereskedelem ilyen típusú szétválása annak a következménye, hogy a korábban a harmadik világ – tudvalevőleg a fegyverkereskedelem döntő felvevő piaca – az ideológiai konfrontáció fegyveres „kihordásának” a terepe volt, ahol is mindkét tábor legálisan fegyverezte fel a kormányokat, így a fegyverkereskedelem döntő hányada kormányközi megállapodások keretében bonyolódott. Ezzel szemben az ideológiai konfrontáció, a „kommunista veszély” megszűnésével a fegyverkereskedelem célpontjai, a fegyverkereskedelemben érdekelt köre is megváltozott, s a fegyverek és hadfelszerelések egyre növekvő

hányada kerül terrorista csoportok, ellenzéki pártok, csoportosulások, mozgalmak kezébe.

Mindez arra utal, hogy bár a hadiipar általános válsággal küzd, de – vagy talán éppen ezért – máris körvonalazódik a megújuló fegyverkezési verseny.

Valójában a nyugati nagyhatalmak a korábbi évekhez képest kevesebb, de egyre bonyolultabb, új típusú fegyverek kifejlesztésének és gyártásának útjára térnek. Ezt bizonyítja a hadfelszerelés beszerzésére szánt összegek nagysága és a kutatás fejlesztési költségek növekedése.⁷

Ez az irányzat tükröződik a repülőgépgyártás, az űr- és elektronikaiipar (intelligens fegyverek, lézer, észlelés, egyidejű ellenlépések, szoftver, stb.) javára történő átszervezésekben, míg kutatás egyre nagyobb súllyal szerepel az ipari folyamatokban és a költségekben. Ez a dinamika az iparágak mélyreható átszervezéséhez vezet: a legkvalifikáltabb munkaerő növekvő mozgósításához, a kutatás fokozódó militarizálódásához, egyre jelentősebb pénzeszközök – a mind kisebb volumenű, tehát kevesebb munkaerőt foglalkoztató termeléshez. Ez a folyamat földrajzilag és társadalmilag még a múltbélínél is szelektívebb.

Másfelől számításba kell venni egy hirtelen támadt jelenséget: a nyugati országok ráteszik a kezüket a teljesen összeomlott kelet-európai katonai ipari komplexum tudományos-technikai tartalékaira. Ezek a bekebelezések változatos formákat öltenek, és egész sor olyan műszaki eljárást érintenek, amelyek kialakításában a szovjetek megelőzték a Nyugatot: ilyenek az űrkutatás, a nagy hordozóeszközök hajtómű-cseréje, az ergonómia, az űrkohászat és új fémek, hiperszoni-

7 1992-re kutatás-fejlesztésre előirányzott összeg az Egyesült Államokban elérte a 40 milliárd dollárt.

kus meghajtás, optika, száloptika, robbanástechnika, a beépített szoftverek stb.⁸

8. A mélyhűtött globális nukleáris elrettentés – az orosz-amerikai kapcsolatok alakulása

Sokkal nagyobb gondot jelent ezzel szemben – és valójában ez mond igazán ellen az egypólusú világról kialakított elképzeléseknek –, hogy az 1989-92-es európai változások után a nukleáris elrettentés megváltozott formában ugyan, de fennmaradt. A kétpólusú világban a nukleáris elrettentés célpontjai világosak, az ellenség kiszámítható, ezzel szemben ma már **elmosódottabb lett az ellenség-fogalom**, a stratégiai cél és célpont. Ilyen körülmények között, amikor az ellenségkép már nem egyértelműen körvonalazódik, a nukleáris tervezés nem tud világos célpontokat megjelölni, a nukleáris potenciál ugyanakkor fennmaradt a Nyugat álláspontja a kezdeti elbizonytalanodás után végül is visszatért a hidegháború időszakának koncepciójához. Valójában az USA, a NATO, de ezen belül Franciaország és Nagy-Britannia valójában soha nem is adta fel a nukleáris elrettentés koncepcióját, s ez értelemszerűen irányul a volt Szovjetunió felé. Így a nukleáris elrettentés fenntartásával valójában implicit elismerik a „másik pólust”, hiszen valójában a régi félelmek élnek, s Amerika kifejezetten nem szeretne egy erős Oroszországot, s még kevésbé egy katonailag együttműködő államközösséget a volt Szovjetunió helyén.

8 A szürkeállomány Nyugatra vándorlása szisztematikusan lefőlözőstratégia keretében megy végbe: az oroszok számítása szerint csupán 1989 és 1991 között 158 ezer emberük, az állomány 11.5%-a hagyta ott a laboratóriumokat és az egyetemeket. Ha sokan egyelőre maradnak is, immár 30 ezer tudományos kutatójuk dolgozik az Egyesült Államokban, több, mint 31 ezer pedig a nyugati világ számára egyfajta fordító korong szerepét betöltő Izraelben. A Németországban foglalkoztatottak száma 5 ezerre tehető, Franciaországban 1 500-an dolgoznak. A legnevesebb laboratóriumok - mint például a Landau vagy a Szemjonov szinte lefejeződtek, vagyis működésképtelenek.

„A szovjet kapcsolatok igen fontosak,..... de Washingtonnak nem szabad Moszkvát bátorítani új központosító törekvéseiben....az Egyesült Államok érdeke egy olyan közösség, mely garantálja tagjainak biztonságát, de nem elég szilárd ahhoz, hogy agresszióra legyen képes.....⁹ A megfogalmazás 1992-ben érett meg a nyilvános közlésre, valójában azonban az amerikai felderítés még mielőtt Mihail Gorbacsov reformpolitikája megnyitotta volna a szelepeket a nacionalista jellegű ellenzéki, elégedetlenségi megnyilvánulások előtt felismerte, hogy a Kaukázusontúlt, és Közép-Ázsiát messzemenően fel lehet használni a helyzet destabilizálására a Szovjetunióban.¹⁰

A politikai destabilizálás mellett ugyanakkor a gazdasági megerősödés ellen pedig a gazdasági hadviselés, a kereskedelmi érdekek nyílt megsértésével lép fel.

„Oroszország nem bízhat maradéktalanul a Nyugatban, mert nem bizonyos abban, hogy egy gazdag és hatalmas Oroszország létrejötte valóban megfelel a Nyugat érdekeinek. Ma még a segélyprogramok rációznak erre, de amikor megkezdődik Oroszország gazdasági gyógyulása, Nyugat esetleg elgondolkozik azon, hogy szükség van-e egy erős szomszédra. Az oroszországi politika Nyugat-barát kurzusa nagymértékben Jelcin személyén nyugszik, s nem szabad magától értetődőnek tartani, hogy a jelenlegi Nyugat-barát konszenzus sokáig tart.”¹¹

Számos példa igazolja, hogy Oroszország érdekeit mennyire sérti az a típusú kereskedelmi hadviselés, - elsősorban a katonai és félkatonai termékek vonalán – amire az Egyesült Államok rákényszerítette. ¹²

9 Henry Kissinger nyilatkozata a Washington Post-nak 1992-ben.

10 A megállapítás az *The Independent* 1990 február 26-i számában jelent meg.

11 *The Economist*, 1992 november 12.

12 Csupán néhány példát említve: az amerikai kongresszus jóváhagyása ellenére a műholdak felbocsájtásához nemzetközi összehasonlításban a legolcsóbb szovjet-orosz gyártmányú rakéták vásárlása meghiúsult. (Összehasonlításképpen: az amerikai típusú Titán rakétával a felbocsájtás 120 millió dollárba, az "európai" Ariadnival 80 millió, az orosz Protonnal csupán 56 millióba került volna. A konkurenciától

Számos példa igazolja, hogy az Egyesült Államok milyen hasznot húz a „bipolaritás megszűntéből”.

AZ USA ugyanakkor fokozatosan kiszorítja Oroszországot a nemzetközi fegyverpiacokról, miközben saját fegyverexportját növeli, ma már a fegyverkereskedelem több mint 50%-át adja. Ezek a fejlemények nagyon érzékenyen érintik Moszkvát, hiszen csupán 1993-ban az általi megrendelések elmaradása miatt közel 90 haditechnikai gyár leállítására kényszerültek. Ezek között vannak a MIG 29-es és MIG 31-es repülőgépek, a T-72 HM és T-80 U típusú harckocsik. Összehasonlításképpen: az 1993-ra beígért 23 milliárd dollár segély csupán az egyötöde a fegyverpiacokon elszenvedett veszteségeknek.¹³

Óhatatlanul vetődik fel a kérdés, hogy Oroszország vagy a FÁK – akár az ENSZ-en keresztül végbemenő – atlantizálódása belesodorná ezeket az országokat a fejlődő és a fejlett világ konfliktusaiba, szembeállítaná Kínával, sőt esetleg a muzulmán országok egész sorával. A gondolatsort továbbvíve az orosz hadsereg így valójában bizonyos vonatkozásokban „idegen parancsnokság alá kerülne”, sőt az sem zárható, hogy a sorozatos kudarcra ítélt amerikai beavatkozások tovább folytatása esetén Oroszország is kényszerű módon belesodródna az ilyen típusú „kalandokba”. Gondolva itt Líbia, Szomália példájára, vagy akár részesevé válna olyan nem teljesített elvárásoknak, amit a világ számon kérhetne, pl. a boszniai halogató, nyílt elkötelezettséget nem vállaló politika esetében. „Ez a szemléletmód nehezen fér össze az egypólusú világ sémájával, még kevésbé egy olyan szerep vállalásával, amelyet az egyetlen pólus „alpólusaként” kellene betöltenie”¹⁴

való félelem hiúsította mega Szozuz TM orosz teherűrhajók megvásárlását is, jöllehet ez az USA-nak 70-80% megtakarítást jelentett volna. Az Egyesült Államok gátolja az orosz uránium, kőolaj, színes- és nemesfémek behozatalát, bírálja az orosz atomerőműveket, de végül is úrkutatási célokra orosz-minireaktort vásárolt, mert hasonló kidolgozása ott milliárdokba került volna.

13 Forrás: Pirityi...op.cit, 21. old.

14 Pirityi Sándor, Az orosz-amerikai viszonyról. In: Hadtudomány 1993/1 23. old.

Annak az Oroszországnak, melynek határai valójában a ezeréves történelme folyamán soha nem élt a jelenlegi határai között, s a Szovjetunió „jogutódjának” tekinti magát. Korábbi szuperhatalmi státusza ugyanakkor jóformán semmi másra nem alapult, mint katonai erején, ez pedig bizonyos értelemben érintetlen maradt. Érintetlen maradt annyiban, amennyiben a Nyugat, mindenekelőtt az Egyesült Államok ragaszkodott a nukleáris arzenál egy kézben, Oroszország kezében tartásához. Ha pedig a Szovjetunió világhatalmi státusza azon alapult, hogy a Föld első-második nukleáris hatalma volt, akkor ennek az erőnek egy kézben tartása szinte automatikusan azzal jár, hogy a világhatalmi jelleg is fennmarad.

Így valójában ellentmondás van Oroszország jelenlegi kül- és katonapolitikája valamint a meghirdetett új orosz katonai doktrína között. A doktrína elemzése során ugyanis világossá válik az üzenet, ami egyértelműen arra utal, hogy Oroszország nem mondott le nagyhatalmi szerepvállalásáról.

9. Oroszország visszatérése a világpolitikába

Oroszország most hasonló birodalmi válságot él át, mint korábban Nagy-Britannia a gyarmatai elvesztésekor, és továbbra sem képes elfogadni a Szovjetunió romjain kialakult államokat. Jóllehet Moszkva reálisan látja, hogy sem anyagilag nem tudná vállalni a Szovjetunió visszaállítását – hiszen a birodalom költséges mulatság – sem a felelősséget nem akarja magára venni. Ugyanakkor biztosítani szeretné, hogy ezek az államok csak Oroszország érdekeinek és kívánságainak figyelembevételével cselekedjenek. Ez a sajátos kettősség tükröződik a katonai doktrína megfogalmazásakor is.

A radikális reformerek választási veresége ugyanis a „régí rend visszaállítását” célzó erők – fegyverkezés haszonhúzóí, nacionalisták, kommunisták – megjelenésének kedvezett Oroszországban. A korrupció, infláció és a polipszerűen terjeszkedő, a gazdaság, a társadalom

szinte minden szféráját behálózó maffia tevékenysége aláasta a reformtörekvéseket. A sokkterápia pedig egyre mélyebb válság felé sodorta a gazdaságot.

A zsákutcába futott sokkterápiát a sokkdiplomácia követte. Az állami és társadalmi struktúrák teljes szétesésének megállítására Jelcin egyetlen kiutat lát: a hadsereg megerősítését.

Az új orosz katonai doktrína Oroszországot a 25 millió külföldön élő orosz védelmezőjének deklarálja, és ilyen minőségben jogot formál arra, hogy csapatokat küldjön Oroszország határain túlra akkor, ha vélhetően orosz érdekeket sértenek, vagy saját nemzeti érdekeit érzi veszélyeztetettnek.

Ma még Oroszország katonailag erőtlen és gazdaságilag szétzilált, de nagyon jelentős potenciális erőforrások – kőolaj, földgáz – birtokosa, és még mindig atomhatalom, s ami nem biztos, hogy az események nem alakulhatnak olyanformán, hogy Oroszország az elveszített pozíciók visszaszerzése érdekében legalább is a fenyegetés- elrettentés szintjén nem nyúl vissza korábbi fegyvereihez.

A legveszélyeztetettebbek a szovjet utódállamok közül a függetlenségüket éppen csak elnyert kis nemzetállamok. Az orosz sajtó – és nem csak a kommunista visszarendeződés gyanúját élesztő írások – nyíltan hangoztatják, hogy a kis országok nemzetállami szuverenitását geopolitikai helyzetük nemcsak meghatározza, hanem be is határolja. Azaz a Brezsnyev nevéhez fűződő korlátozott szuverenitás doktrínája nem tűnt el a politikai eszköztárból, hanem újjáéledő formában jelenik meg. Ma még ugyan Moszkva szigorúan „a legmagasabb fokú integráció szerveződésének önkéntességéről” beszél, e mögött azonban egyre határozottabban körvonalazódik egy „orosz-Monroe” elv, mely a régi Kreml-politika befolyási övezetek- és érdekszféra kiterjesztésére irányul.

Az újjáéledő Kreml-politika gondosan felépített lépcsőzetes stratégiát követ, s még a korábbi határokon belül ugyan, de más-más kötődési fokú kapcsolatot alakít ki a volt tagköztársaságokkal. Így a „közeli szomszédokkal” szemben védelmező szerepben lép fel, a balti államok feje felett 1939/40-ben megkötött hírhedt Hitler-Sztálin paktumhoz hasonlóan szerződésekkkel lebiztosított kapcsolatokat alakít ki a mai Grúziával, vagy mint a volt szovjet Közép-Ázsia köztársaságaira vonatkoztatva a cári protektorátus jellegű kapcsolatok visszaállítását szorgalmazza, a kapcsolatok egy másik típusa szerint pedig garantálja a formális függetlenséget, mint Ukrajna, Moldávia és Azerbajdzsán esetében.

Ugyanakkor a helyi konfliktusok támogatásával, érdekek-érdekelletétek megosztásával ássa alá a stabilizálódást.

A „közeli szomszédok”-ra vonatkozó Jelcin-doktrína ugyanakkor a régi cári Kelet-Európa politikát, hatalmi aspirációkat éleszt fel veszélyeztetve a kelet-közép-európai reformországokat. Moszkva újjáéledő **expanziós politikájával szemben a veszélyeztetett országok minden alternatíva nélkül keresnek védelmet a NATO biztonsági ernyő alatt, jóllehet Oroszország fenntartja magának a vétőjogot, a NATO keleti kibővítésével szemben.**

10.Összefoglaló helyett

Átgondolásra érdemes az a tétel, hogy valójában katonai szempontból egypólusú lett-e a világ, s valójában mit jelent ez a jövő biztonsága szempontjából. Hiszen behatóbb elemzések azt látszanak igazolni, hogy bizonyos vonatkozásokban a kétpólusúság fennmaradt. De míg a korábbi időszakban az erőegyensúlyra való törekvés sajátos szimmetria rendszert alakított ki, a kölcsönös elrettentésre alapuló függőségi viszonyt, addig ezt a rendszert egy asszimetrikus kétpólusúság váltotta fel, ahol is az egyik oldalon megmaradtak a hidegháború koncepciójára felépített polgári és katonai intézményrend-

szerek, fennmaradt de új dimenziókat nyert a fegyverkezési verseny: asszimetrikkussá vált azáltal, hogy a korábbi ellenfél potenciáljának, kapacitásainak egy részét is a Nyugat saját szolgálatába tudta állítani. Fennmaradt a nukleáris elrettentés célpontja. Kevesebb szereplője maradt a fegyverkezési versenynek, s ezáltal nem kizárt, hogy a piacokért folytatott harc még élesebb formákat fog ölteni.

A fegyvertranszferek célállomásai is megváltoztak, már nem államok állnak szembe egymással mint vevők és eladók, hanem a fegyverkereskedelem jó része illegális csatornákon keresztül áttevődött a szürke és fekete piacokra. Ezzel a fegyverek áramlása, célpontja és felhasználásuk is kiszámíthatatlanabbá vált.

A Nyugat most is bizonyos vonatkozásokban tömbként kezeli a volt Varsói szerződés országait, de amíg korábban diplomáciai és gazdaságdiplomáciai manőverekkel kísérelte meg a térség megosztását, erre ma legális keretet nyújt a békepartnerség. A globális hidegháborút globális meleg béke váltotta fel, hiszen ma még a globális fenyegetettség az erőegyensúly totális felbomlása révén egyoldalú, tényleges a fegyveres konfliktusok pedig áttevődtek a szubrégiókba.

A jövőre nézve csupán találgatni lehet. Vajon mi lesz annak az ára, hogy Oroszország megkísérli visszatérését a világpolitika főszereplői közé? Kézenfekvőnek látszik a „közeli szomszédok” irányába kiterjeszteni az érdekszférákat. Éppen a Belorusz fejlemények jelzik, - ahol is a lakosság a választásokat megelőző közvélemény-kutatáson több mint 50%-a szavazott Oroszországhoz való visszatérésre- hogy erre egyes országok esetében reális, kockázatmentes esély is kínálkozik.

Így nem véletlen, hogy a térség valamennyi országa politikai- gazdasági és biztonsági garanciák után néz.

A politika tragédiája azonban abban rejlik, hogy alternatíva nélkül, a biztonság egyetlen lehetséges szavatolását a NATO tagság elérésében látják a régió országai. Ugyanakkor az Egyesült Ál-

lamok mindig is igen nagyon óvatosan kezelte Oroszország stratégiai érdekeit. A mindenkori orosz vezetés pedig feltétlenül örökölt annyit a hajdani birodalmi gondolkodásból, hogy a NATO-t távol tartsa az egykori Szovjetunió határaitól. **Az orosz vezetők nyíltan kimondták, hogy Kelet-Közép-Európát nem szívesen látnák a NATO kötelékén belül, mert az orosz és nem nyugati érdekszféra. Az Oroszországgal megkötött külön garanciákat tartalmazó békepartner-ség óhatatlanul veti fel annak a gondolatát, hogy mi az ára Oroszország „kibékítésének”. Oroszország visszatérése a világpolitika főszereplői közé milyen megfontolásokra készítette az amerikai biztonságpolitika alakítóit?**

Vajon nem kell-e egy olyan veszéllyel számolni itt, Közép-Kelet-Európában, hogy mint már a történelemben annyiszor a régió felett átnyúlva születnek meg egyezségek Kelet és Nyugat között. Ez azt jelentené, hogy a jelenleg biztonság-hiányban szenvedő Kelet-Európa újra elveszítené autonómiáját a saját biztonsága felett, s „két úr szolgájaként” harapófogóba szorítva, korlátozott biztonságpolitikai feltételek mellett kényszerülne megkísérelni az ország szuverenitásának fenntartását.

Hivatkozások:

1. **Bloomfield, P. Lincoln:** A nemzetközi biztonság új szempontjai. In: Európa Fórum 1991/4
2. **Csabay György:** A biztonságpolitikát alkotó tényezők közül a gazdasági, gazdaságpolitikai elemek áttekintése. Az összefüggések feltárása más tényezőkkel, elsősorban a védelempolitikával. Kézirat. 1992.
3. **Fülöp Imre:** Oroszország katonai doktrínájának főbb tételei. In: Hadtudomány 1994/1
4. **Héthy-Szabó-Ungvár:** Védelmi konverzió és gazdasági átalakulás. In: Európa Fórum. 1992 december. II.évf. 4. szám
5. **HM Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet munkacsoportja:** A biztonságpolitikai és katonapolitikai helyzet évtizedünk végéig várható alakulása. In: Hadtudomány.1993/4
6. **Jonathan Eyll:** Beszélgetés a Londoni Királyi Fegyveres Erők Intézetének Kelet-Európa szakértőjével.
7. **Juhász Gábor mk.alezredes:** A magyar hadiipar általános jellemzése. Kézirat
8. **Szabó János:** Hadiipar és hadsereg, In: Magyar Tudomány. 1992/10
9. **Olsen Gorm Rye:** North-South Relations in the Process of Change. VIIth EADI General Conference. Berlin. 1993.
10. **Köszegvári Tibor,** NATO csúcs 1994. január 10. In: Hadtudomány 1994/1
11. **Laurent Carroué:** A Nyugat új zsákutcája. Le Mond diplometique. 1992 November. A Magyar Hírlap melléklete.
12. **Matus János:** A biztonságpolitika fogalma, a biztonságkomplex értelmezése, a biztonság és a gazdaság összefüggése. Kézirat. 1993.
13. **Pirityi Sándor:** Oroszország: A „pólusigény” háttértényezői. In: Hadtudomány. 1993/1
14. **Ráth Tamás István:** A biztonság gazdasági aspektusa. A magyar hadiipar fontossága. Kézirat. 1993.

Neszmélyi György

Mi tette a koreai köztársaságot „kis tigrissé”?

1. Geopolitikai helyzet, a térség nemzetközi folyamatai

A csendes óceáni térségben jelenleg zajló folyamatok nem kis mértékben befolyásolják századunk utolsó évtizedeit, a jövő század világgazdaságát pedig meg is határozhatják. A folyamatokat jól jellemzi az 1930-as évek egyik japán közgazdászának, Akamacu Kanamének a hasonlata, amelyet Okita Szaburo, korábbi japán külügyminiszter elevenített fel az 1980-as évek közepén. A hasonlat szerint a Csendes-óceán térségének gazdaságában először az Egyesült Államok játszott „vezérgúnár szerepet”, melyet Japán, majd az újonnan iparosodott ázsiai országok követték.¹

Japán 1949-től egy nagy és rendkívül sikeres modernizációs szakaszon ment keresztül, amely a világgazdaság élvonalába, a vezető Egyesült Államokkal konkuráló, azzal kölcsönös függőségi viszonyba kerülő gazdasági világhatalommá tette a távol-keleti szigetországot. Japán merített a kor legfejlettebb gazdaságának tapasztalataiból, átvette, hagyományaihoz és saját feltételrendszeréhez adaptálta és továbbfejlesztette a technikai, technológiai és tudományos eredményeket, megfelelően hasznosította a kölcsönvett tőkét, valamint egyre inkább élt a nagy felvevőképességű amerikai piac kínálta lehetőségekkel.

Hasonló folyamat különböző stádiumában vannak az újonnan iparosodott ázsiai országok és területek (a Koreai Köztársaság, Szingapúr, Hongkong és Tajvan) és - mint a következő fejlődési hullám - az ASEAN többi öt tagállama (Thaiföld, Malaysia, a Fülöp-szigetek, Indonézia és Brunei), valamint Kína tengerparti területei.²

A világon soha nem látott méretű változások zajlanak: az európai integráció, a közép- és kelet-európai térség drámai átalakulása, az ázsiai országok gazdasági térhódítása, Amerika új gazdasági és politikai szerepének keresése. A változások végső mozgatórugója a gazdasági térhódításra, a globális versenyképesség elérésére való törekvés.³

Az 1980-as évek közepétől a Gorbacsov nevével fémjelzett világpolitikai enyhülés, a szocialista világrendszer felbomlásával és a Szovjetunió megszűnésével a hagyományos kétpólusú világrendszer megszűnt és ennek következtében a Koreai Köztársaság frontország-szerepének világpolitikai jelentősége csökkent. A Koreai félsziget északi felén azonban mind a mai napig fennmaradt a világ egyik legelnyomóbb keményvonalas kommunista rendszere, amely az elmúlt években megindult Korea-közi párbeszéd ellenére ma is súlyos katonai fenyegetést jelent a Koreai Köztársaságnak, ezért az Amerikai Egyesült Államok kb. 40.000 fős katonai kontingensének jelenléte mellett is a Koreai Köztársaság erőforrásainak tekintélyes hányadát kénytelen védelmi célokra fordítani.

Mindezek mellett egyre élesedő kihívást jelent a Koreai Köztársaság számára az újonnan iparosodott ázsiai országok második hulláma (Thaiföld, Malaysia, Indonézia, Brunei, és a Fülöp-szigetek, valamint a Kínai Népköztársaság, ez utóbbinak ugyan kommunista ideológiája nem sokat változott, azonban a gazdasági nyitás szükségességét felismerve - bizonyos kijelölt területein (pl. sencseni különleges gazdasági övezet) - liberalizálta a külföldi működőtőke importot és a technológiai transzfert a feldolgozóipar ill. csúcstechnológiai ágazatok fejlesztése céljából. Ezeknek az országoknak a piacain a Koreai Köztársaság ma már tőkeexportőrként is jelen van, azonban kénytelen megküzdeni a szintén jelenlévő, nála tehetősebb országok (Japán, Amerikai Egyesült Államok, stb.) tőkeexportőreivel, akik számos esetben nagyvonalúbb ajánlataikkal képesek kiszorítani a Koreai Köztársaság vállalatait. A fejlett országok piacain azonban a Koreai Köztársaság exportőrei szembetalálják magukat az említett újabb hullámhoz tartozó

országok konkurens termékeivel, amely országok feldolgozóiparának átlagos bérszínvonala kb. kétszer-négyszer alacsonyabb a Koreai Köztársaság jelenlegi, a térségben viszonylag magasnak számító 400.000 - 600.000 KRW/hó (kb. 500 - 750 USD) körüli bérszínvonalánál, így a Koreai Köztársaság exportőrei versenyhátrányba kerülhetnek ezekkel az országokkal szemben.

2. Belső gazdasági viszonyok

Hosszú történelmi múltja során Korea gazdaságilag elmaradott ország volt. A 35 évig tartó japán gyarmati uralom (1910 - 1945) alatt a gyarmatosítók kegyetlenül kiszipolyozták az ország gazdasági erőforrásait. A koreai háború alatt a koreai gazdaság tovább hanyatlott, a korábban létrehozott ipar és infrastruktúra túlnyomó része elpusztult.⁴ A Koreai-félsziget kettéosztásának gazdaságföldrajzi következménye, hogy a Koreai Köztársaság ásványi nyersanyagok és energiahordozók tekintetében igen szegény országgá vált, a félsziget bányakincseinek többsége Észak-Korea területén található (antracit, színesfémek, stb.). Az országnak saját kőolajlelőhelye nincs, bár napjainkban tengeri kutatásokat folytatnak a kontinentális talapzatban feltételezett olajlelőhelyek feltárására, mind a mai napig a Koreai Köztársaság kőolajfelhasználásának 100 %-át importból kénytelen beszerezni. Az 1950-es évek általános energiaínségét jellemző tény, hogy - koreai vendéglátóim elmondása szerint - az ország területének több, mint kétharmadát elfoglaló hegyvidékerdő-állományának javarészét a háztartások kényyszerűségből eltűzelték. Az országnak az 1950-es években nem volt számottevő exportja és mind nyersanyagokból, mind pedig ipari késztermékekből importra szorult. A Koreai Köztársaság még 1961-ben is szenvedett a fejletlen országokat sújtó tipikus nehézségektől, úgymint a rendkívüli és általános szegénység, magas népszaporulat (3%-os), valamint általános munkanélküliség.⁵

Az 1962-ben induló első ötéves gazdaságfejlesztési terv (1962-1966) központjában az iparosítás megalapozása állt. A Koreai

Köztársaság nemzetgazdasága és ipara még az 1960-as évek elején is igen gyenge volt, pl. 1960.-ig nem volt acélipara (ekkor alapították a POSCO Corp. acélművet Pohangban), amikor is Észak-Korea már évi 800.000 t nyersvasat és 850.000 t acélt állított elő. 1990. évi adatok szerint a Koreai Köztársaság évi 20 millió t acélt termel (szemben Észak-Korea 7 millió tonnás évi eredményével), s ezzel a teljesítménnyel Dél-Korea a világ 10. legnagyobb acéltermelő országává lépett elő.⁶ Mivel a hazai piac korlátozott volt, a gazdaságtervezők az export-orientált gazdaságpolitikára alapozott iparfejlesztést tekintették szükségszerűnek.

Az első gazdasági fellendülés időszaka 1965 - 1975 között vált mérhetővé a mezőgazdaság az élelmiszeripar, valamint a könnyűipar fejlesztése révén. A gazdasági fejlődést kezdettől fogva a hazai élelmiszerellátás biztosítására és az ipar exportorientációjára alapozták. A mezőgazdaság és élelmiszeripar megkívánta a vegyipar fejlődését (műtrágya, növényvédők szerek, csomagolóanyagok), a gépipar pedig az energetika felfejlesztését. Az 1970-es évekre így elsősorban a nehézipar és nehézszevegypipar fejlesztése volt a jellemző. 1976-1979 között megindult a gépipar, a hajógyártás és az autóipar intenzív fejlesztése, amely komoly állami exporttámogatás mellett történt. Az 1980-as években az igényesebb feldolgozóipar és az elektronikai iparágak fejlesztése emelkedett ki. Ez együtt járt a K + F szféra jelentős erősítésével.⁷

Néhány jellemző adatot érdemes megemlíteni az ország mezőgazdaságáról is, amelyben a lakosság 18 %-a tevékenykedik. A Koreai Köztársaság mezőgazdaságát az 1949-es földreform eredményeként a családi farmer kisgazdaságok jellemzik.⁸ A Kormány által az 1970-es évek elején kezdeményezett és jórészt központi forrásokra alapozott ún. Saemaul (Új Falu) mozgalom égisze alatt a dél-koreai falu és mezőgazdaság számos területen megújult, a fejlődést jelzi például a faluba vezető utak kiépítése, lakóépületek renoválása, a villany és vezetékes vízellátás kiépítése, magas terméshozamot adó fajták termesztésbe

vonása, stb.⁹ (A családi farmer-kisgazdaságok kis mérete miatt (az átlagos földnagyság mindössze 1 hektár, szemben Nyugat-Európa 30 ha-os és az USA 120 ha-os átlagmértű magángazdaságaival). A dél-koreai farmerek jelenleg nem képesek a világpiaci versenyre, pl. a rizs előállítására háromszor drágább, mint az Amerikai Egyesült Államokban. Rizsből Dél-Korea önellátó ugyan, de a többi mezőgazdasági terményből általában importra szorul. A mezőgazdasági importot tetemes védővám sújtja, emiatt például 1 db alma vagy őszibarack ára közel 1 USD a szülői üzletekben.¹⁰ A Koreai Köztársaság Mezőgazdasági, Erdészeti és Halászati Minisztériuma 1992-től újabb, nagyszabású agrárfejlesztési programot kezdeményezett. E program keretében tíz év alatt összesen 48,2 milliárd dollárt kívánnak a mezőgazdaság átalakítására fordítani, amelynek legfőbb célja a GATT 1993. végén lezárult Uruguay fordulójának agrárkereskedelemliberalizálási tárgyalásait követő korszak feltételeihez történő alkalmazkodás elősegítése. E cél érdekében fejleszteni kívánják az agrártermelés gépesítését, hogy a jelenleg inkább föld- és munkaigényes ágazat technológia- és tőkeintenzívvé, s ezáltal a bel- és külföldön versenyképessé váljék. A Koreai Köztársaság Mezőgazdasági, Erdészeti és Halászati Minisztériuma jelenleg 25 helyi agrárcikket minősít versenyképesnek, ezek számát 2001-re további 12-vel szándékoznak növelni. Ez utóbbiak közé sorolják a marhahúst, a kukoricát, a szóját, az árpat, a rizst, a burgonyát, a borsot és a fokhagymát. Az összesen 37 kijelölt agrárcikk közvetlen vagy közvetett termelését a tízéves periódus végére - a tervek szerint - az ország mezőgazdasági területének közel 90 %-a fogja szolgálni.¹¹

2.1. Az állami szerepvállalás jelentősége a gazdaságfejlesztésben: az export-orientált fejlesztési stratégia

A Koreai Köztársaságban az állam által orientált piacgazdaság, irányított kapitalizmus alakult ki. A gazdaság fejlődését a magántulajdonra alapozták, de emellett a következő típusú állami vállalatok működ-

nek: miniszteriális vállalatok, többségi állami tulajdonú állami vállalatok, kisebbségi állami tulajdonnal működő vállalatok és a többségi állami tulajdonú vállalatok által alapított leányvállalatok.

Az állami vállalatok alapítása mögött több ok húzódik meg: a természeti kincsek feletti rendelkezés igénye, az alapellátás biztosításának és a gyors gazdasági fejlesztésnek a kívánalma. A villamosenergia-, a telekommunikációs, a pénzügyi és az oktatási szolgáltatásokat végző állami vállalatok megfelelő hatékonysággal biztosítják az ellátást a korántsem tökéletes tőkepiac működése közepette a jóléti társadalom talaján.

Az 1968-ban megindult, 3 fázisban végrehajtott gazdaságprivatizációs folyamat során a vagyont és a szolgáltatási funkciókat részben vagy egészében magánkézbe adták. Itt meg kell említeni azt is, hogy a dél-koreai privatizációs folyamatban magáncégek és -személyek mellett állami tulajdonban lévő vállalat, pl. pénzügyet is szerzhetett részesedést más állami vállalatokban. A privatizáció célja az állami vállalatok hatékonyságának javítása, valamint az életképtelen állami vállalatok támogatásának megszüntetése volt.

Az állami vállalatok költségvetése 1990-ben 29,2 milliárd dollárt tett ki, csaknem annyit, mint az 1990. évi állami költségvetés. A hozzáadott értéket figyelembe véve, az állami vállalatok 10 százalékkal járultak hozzá a teljes GDP-hez 1986-ban.¹²

Az 1. táblázat a Koreai Köztársaság állami vállalatainak számát mutatja típusok szerinti bontásban.¹³

**Állami vállalatok típus szerint
(1990-es állapot)**

Típus	Jellemző	Szám
Állami vállalat	Miniszteriális	4
Többségi állami tulajdonú vállalat	A részvények több mint 50 %-a az állam kezében van	24
Kisebbségi állami tulajdonú vállalat	A részvények kevesebb mint 50 %-a van az állam kezében	6
Többségi állami tulajdonú vállalat leányvállalata		85
Összesen		119

Forrás: Shin // Kang: Állami vállalatok privatizálása a Koreai Köztársaságban
(= Külgazdaság XXXVI. évf., 1992./11. szám 44. p)

Az állam, a kormány ugyanakkor jelentős központi tervező és irányító stratégiai szerepet is betölt. Ezt egyrészt a bankrendszer működtetésén keresztül, másrészt a nagy családi mamutcégekkel, konglomerátumokkal (koreai nevük: chaebol) való érdekegyeztetés révén éri el, amelyek általában követik a kormányzati terveket.¹⁴

A dél-koreai gazdaság motorját a chaebolok jelentik. A GDP 20%-át a 30 legnagyobb családi óriásvállalat állítja elő. Ezek száma ma 100 körül jár, s legtöbbjük a koreai háború utáni kapitalista fejlődés hatására született.¹⁵ Az egymást váltó katonai kormányok erősen centralizált gazdaságot hoztak létre, amelyben a politikai körökkel szoros kapcsolatban álló néhány nagyvállalat játszotta a főszerepet. Az állam számos kedvezményvel, szubvencióval, olcsó hitellel és vámvédelemmel részben mesterségesen tartotta felszínen ezeket a többnyire

magánkézben lévő mamutcégeket, amelyek az ipar számos területén működtek és az ország gyors gazdasági fejlődésének motorjaivá váltak.¹⁶

A gazdasági hatalom ezeknek a vállalatoknak a kezében van, ezek hatalmas cég-konglomerátumok, amelyek a kereskedelemben, a biztosítási ügyletekben, az ipari termelésben és az építőiparban egyaránt jelen vannak, továbbá - feltehetően - meghatározó részesei a hadiipari potenciálnak. Ezek a vállalatok termelik a legnagyobb profitot és fizetik az államnak a legtöbb adót.¹⁷

A 2. sz. táblázat a tíz legnagyobb forgalmú dél-koreai vállalat 1991. évi forgalmi- és nyereségadatait mutatja:¹⁸

2. sz. táblázat

**A tíz legnagyobb forgalmú dél-koreai vállalat (1991.)
(Érték: 100 millió KRW-ban)**

Vállalat	Forgalom	Változás %	Profit	Változás%
1. Samsung Co.	101.991,0	28,3	150,5	20,1
2. Hyundai Corp.	93.612,0	47,9	90,3	37,7
3. Daewoo Corp.	63.980,0	22,0	301,5	-43,2
4. POSCO	58.274,1	21,3	1.456,8	84,3
5. KEPCO	57.021,6	13,3	7.190,5	18,7
6. Hyundai Motor	56.052,4	20,7	537,6	-20,4
7. Samsung Electronics	52.271,3	15,9	686,3	-6,0
8. Yukong Ltd.	40.201,4	26,2	245,2	-21,6
9. Goldstar Co.	36.828,0	23,4	185,4	-44,9
10. Lucky-Goldstar International	35.677,7	18,6	38,9	-16,4

Megjegyzés: 1 USD = 780,697 KRW

Forrás: Korea Trade & Business

Az intenzív állami szerepvállalás egyrészt az állami szektornak a gazdasági életbe való aktív részvételében, másrészt közvetett úton: a gazdaság működését szabályozó feltételek, keretek megteremtésében valósult meg.¹⁹

Az állam közvetlen szerepvállalása, az állami iparvállalatok részese-
sedése a bruttó hazai termék felhasználásából csökkenő tendenciájú.
Az állami szektor részaránya, amely 1982-ben 10,6% volt, 1987-re
9,5%-ra mérséklődött. Az 1980-as években ez a szerepvállalás mind-
inkább az energiatermelés, a hadiipar - honvédelem, infrastruktúra és
az oktatás, szakképzés területeire helyeződött át. Az infrastruktúra ki-
emelt jelentőségére utal, hogy az ide irányuló beruházások az állami
szektor összes beruházásának a második ötéves tervidőszakban
60,8%-ot képviseltek, s az 1980-as évek második felében meghaladták
a 80%-ot.²⁰

A kormányzat közvetett eszközökkel (hitel, kamat, adó- és jövede-
lemszabályozási politikával) igyekezett a preferált ágazatok terén bel-
és külföldi beruházásokat ösztönözni.

A szerkezeti átalakítás legjelentősebb eszköze a szelektív hitelpoli-
tika volt. A hitelpolitika kedvezményes, hosszú távú hitelekkel segítet-
te elő az ágazati változásokat a kormányzati fejlesztési tervekkel össz-
hangban. Míg az 1980-as évek elejéig a túlnyomórészt állami tulaj-
donban lévő bankrendszer hitelezési politikája nagymértékben hozzá-
járult a termelési és kiviteli struktúra alakításán keresztül az ország
gyors gazdasági növekedéséhez, addig később már nem segítette, bi-
zonyos mértékig kerékkötője lett a nemzetközi folyamatokhoz gyorsan
alkalmazkodni képes gazdasági szerkezet kialakulásának.

E hitelezési politika eredményeként (hátrányaként) alakult ki a már
említett hatalmas koncentráció a vállalati szférában, mely a kis- és kö-
zépállalati szektor visszavonulását eredményezte.²¹

A nagyvállalati csoportok előretörését tükrözi, hogy 1975.-ben az első 10 chaebolnak a GDP termeléséből való részesedése 10,7% volt, ez az arány 1983-ban 57%-ra növekedett.²² Elmondható, hogy a Koreai Köztársaságban az ipari szerkezet és a kereskedelem kölcsönhatása nagyrészt e csoportokon keresztül érvényesült. A Koreai Köztársaság jelenlegi vezetése a kis- és középvállalatokban a nemzetközi versenyképesség jövőbeli tényezőjét látja.

Annak érdekében, hogy a kis- és középvállalatok is a nemzetgazdaság alapvetően fontos szereplőivé váljanak, törvények, programok kidolgozásával, szervezetek alapításával teremtették meg azt az átfogó jogi, szabályozó és intézményes keretet, mely biztosította a kis- és középvállalatok számának és ipari kibocsátásának növelését.²³

A gazdaságfejlesztés állami szerepéhez sorolható a Koreai Köztársaság importpolitikája, az import liberalizáció fokozatos megvalósítása. A Koreai Köztársaság fejlődése az elmúlt három évtizedben az exportösztönzéssel megvalósított gazdasági növekedés és iparosítás egyik legsikeresebb példája. Bár az ország erősen védett gazdasággal indult, a kormányzat nemcsak az exportösztönzésre törekedett, hanem fokozatosan enyhített, ill. leépített számos kereskedelmi korlátozást és pénzügyi szabályozást.

Az exportösztönzéssel a fejlődés utolsó szakasza kivételével együtt járt az importhelyettesítés is. Az importhelyettesítő vállalatok védelemben részesültek a hazai piacon és egyéb állami támogatást is kaptak, amíg hatékony exportőrökké nem váltak. Az exportösztönzés és az importhelyettesítés együttélése részben magyarázatot ad az állam aktív szerepére és a külkereskedelem liberalizálásának szakaszosságára, amelynek lényege az volt, hogy egyes termékek importját csak akkor engedélyezik, amikor a hazai előállítók már meg tudnak küzdeni a külföldi versennyel.²⁴

Az 1980-as évek elejétől jelentősen bővült azoknak az árucikkeknek a köre, amelyeket ún. automatikus importengedéllyel lehet bevinni a Koreai Köztársaságba.

A Koreai Köztársaság import liberalizálásának arányát - termékcsoportok szerinti bontásban - az 3. táblázat szemlélteti (az 1984.-1989. időszakban)²⁵

3. táblázat

**Az import liberalizálásának aránya
termékcsoportok szerint %-ban**

	1984	1985	1986	1987	1988*	1989 július
Elsődleges termékek, élelmiszerek és italok	75,8	78,2	79,7	79,9	71,9	76,9
Vegyipari termékek	95,0	95,7	97,9	99,0	100,0	100,0
Acél és egyéb fém- termékek	92,8	95,6	99,2	99,5	100,0	100,0
Gépek	78,0	83,0	89,5	93,6	100,0	100,0
Elektromos és elekt- ronikus gépek	62,4	73,8	86,9	96,6	100,0	100,0
Textilipari gépek	90,3	93,1	96,1	97,5	99,4	99,4
Egyéb termékek	82,1	82,8	85,3	88,3	95,0	96,0
Összesen	84,8	87,7	91,5	93,6	94,7	95,5

* Az elsődleges termékek liberalizáltsága 1988-ban a mutatók szerint azért csökkent, mert a külkereskedelem számbavételében Korea ekkor tért át a CCCN rendszerről a HS rendszerre.

Forrás: Relaxation and elimination of tensions (1990)

1990-ben az általános liberalizációs arány elérte a 96,4 %-ot. A dél-koreai besorolásban szereplő 10.241 árutétel közül ebben az időpontban mindössze 547-re nem vonatkozott az automatikus importengedélyezés.²⁶

A kormányzat az 1980-as évek elején megvalósította a bankszféra decentralizálását, az állami érdekeltségű bankok privatizációját. A korábbi, döntően az ágazati fejlesztésekhez kapcsolódó (szelektív) hitelpolitika reformja keretében a bankkölcsönök kamatait 10%-os szinten egységesítette. Ezzel biztosította a hitelhez jutás esélyegyenlőségét és ezáltal a piaci erők szerkezet-átalakító szerepének növekedését. A kereskedelempolitika liberalizálása felé tett lépésként a kereskedelmi bankoknak 1984-től engedélyezték a limitált kamatlábaktól való eltérést.²⁷

Az ország pénzpiacának liberalizációjára vonatkozó tervek szerint a Koreai Köztársaság - három lépésben - 1997-re szándékozik megteremteni a teljes körű pénzpiaci liberalizációt.²⁸ A tervek szerint 1997-re teljesen megszüntetik a kormánynak a bankok feletti ellenőrzését, liberalizálják a tőke- és a valutapiacot, modernizálják a bankokat és a tőzsdéket és valószínűleg akkorra teszik konvertibilissé a nemzeti valutát, a Wont (KRW). A Gazdasági Tervbizottság 1993. nyarán mintegy 700, a kisvállalatok működését megnehezítő rendelkezést hatálytalanított.²⁹

Egy, a Koreai Köztársaság fejlődésének dinamizmusát elemző tanulmány a Koreai Köztársaság négy fejlődési szakaszát különbözteti meg, benne a fő gazdasági prioritásokat, a társadalmi és politikai célokat, valamint a kormányzat (állam) szerepének jellegét az alábbiak szerint:³⁰

a.) 1950-es évek (I. Köztársaság):

Politikai célkitűzés:	- függetlenség, nemzeti újjáépítés
Kormányzati célkitűzés:	- törvényesség és a rend megteremtése
Gazdasági prioritás:	- gazdasági újjáépítés
- szociális stabilitás
- az árak stabilizálása

Állam (kormányzat) szerepe: fenntartás

b.) 1960-as és 1970-es évek (III. és IV. Köztársaság)

- Politikai célkitűzés: - modernizáció
- Kormányzati célkitűzés: - gazdasági növekedés
- Gazdasági prioritás: - export-orientált iparfejlesztés
- külföldi hitelfelvételek és a külföldiek beruházásainak növelése
- a könnyűipar fokozott fejlesztése

Állam (kormányzat) szerepe: mozgósítás, mobilizáció

c.) 1980-as évek eleje (V. Köztársaság):

- Politikai célkitűzés: - szociális-gazdasági fejlődés
- Kormányzati célkitűzés: - társadalmi jólét és társadalmi igazságosság
- Gazdasági prioritás: - az ipari struktúra továbbfejlesztése
- a nehézipar és a vegyipar hangsúlyozott fejlesztése
- a technológiai innováció és a hatékonyságnövelés támogatása
- társadalmi fejlődés elindítása

Állam (kormányzat) szerepe: vezetés, irányítás

d.) 1980-as évek végétől (VI. Köztársaság):

- Politikai célkitűzés: - a fejlődés érett szakasza
- Kormányzati célkitűzés: - demokrácia, újraegyesítési politika
- Gazdasági prioritás: - magasan fejlett ipari társadalom
- társadalmi fejlődés, társadalmi jólét

Állam (kormányzat) szerepe: koordináció

2.2. Az ipari struktúra főbb jellemzői

Az 1960-as évek óta a Koreai Köztársaság gazdasági céljait a külkereskedelem és az iparosításra való törekvés határozza meg.³¹ A Koreai Köztársaságban az iparpolitika, struktúrapolitika alakításának fontos sajátossága az állam aktív szerepvállalása. Az ötéves tervekben helyet kapó kormányzati célkitűzések és fejlesztési előirányzatok a nemzetközi műszaki - szerkezeti átalakulás irányát követve, az élvonalbeli ágazatok meghonosítása és nemzetgazdasági súlyuk növelése felé orientálták a termelés struktúráját. A kormány jelölte ki a fejlődés irányait, de megvalósításuk a termelő szférában főként a magánszektorra hárult.³²

Dél-Korea iparának legfontosabb jellemzői a következők:

1. Gyorsan változó komparatív előnyök (a szerkezetváltás)

A komparatív előnyöket biztosító súlypont-áthelyeződés jól megfigyelhető volt az elmúlt években. Az iparban végbement szerkezetváltás következtében a következő területek viszonylagos jelentősége csökkent: élelmiszeripar, italok, textilipari termékek, ruházat, bőr, nyomdaipari, vegyi, gumi, üvegipari termékek. Növekedett viszont a következő ágazatok jelentősége: cipőipar, bútor-papíripár, műanyagfeldolgozás, kerámia, vas, acél, gép- és műszergyártás. A viszonylag kevés hozzáadott értéket tartalmazó egyszerű termékekről áttértek a sokkal összetettebb és magasabb hozzáadott értéket tartalmazó gyártmányszerkezetre. Az egyszerű fogyasztási javakból a tartós fogyasztási cikkekre, a munkaigényes gyártmányok helyett magasabb kapacitást és fejlett technológiát igénylőkre tért át.

2. Nagymértékben koncentrált exportpiacok

A Koreai Köztársaság gazdasága a 60-as évektől kezdve exportorientált volt, mégis, minden igyekezet ellenére 1986-ig külkereskedelmi deficittel küszködött (abban az évben volt először pozitív, 3.2 milliárd

USD-nyi exporttöbbséggel). Mindemellett az exportpiacokon koncentráció tapasztalható, pl. a Koreai Köztársaság 1987. évi összes exportjából USA és Japán több, mint 55%-kal részesedett. Hasonló koncentráció tapasztalható az importban is. Összehasonlításként megemlíthető, hogy legnagyobb európai partnere az NSZK, aki a Koreai Köztársaság exportjában és importjában egyaránt mintegy 4 - 4%-kal részesedik. Az exportpiacok kiterjesztése a gazdaság nagy exportfüggősége miatt indokolt. Világszerte nő a protekcionizmus, melynek következtében számos esetben a Koreai Köztársaság áruai esnek korlátozás alá. Emiatt a Koreai Köztársaság gazdasága nehéz helyzetbe került és kiderült, hogy kizárólag a külpiacokra építve nem lehet fenntartani a további gazdasági növekedést.³³

A Koreai Köztársaság exporttermékei érintő, protekcionista, korlátozó intézkedések példaként megemlíthető néhány USA-vonatkozású esemény 1989.-ből.³⁴

1989. január 1.-én a Koreai Köztársaság, Hongkong, Szingapúr és Taivan termékeire az Amerikai Egyesült Államok megszüntette piacán a fejlődő országok számára biztosított kedvezményes elbánás (GSP - General System of Preferences) alkalmazását;

1989. március 1.: Az USTIC (United States International Trade Commission - Az Egyesült Államok Nemzetközi Kereskedelmi Bizottsága) importtilalmat rendelt el a Hyundai Co. által gyártott memóriachipekre. A tilalom hivatalos indoklása: USA-szabadalom megsértése.

1989. április 12.: Az Amerikai Egyesült Államok Kereskedelmi Minisztériuma - több más ország mellett - dömpinggel vádolta meg Dél-Koreát ipari célú övek - az indoklás szerint - tisztességes ár alatt történt szállításáért.

1989. augusztus 29.: Az USTIC importtilalmat rendelt el a dél-koreai Tandy Corp. (továbbá a finnországi Nokia Corp.) által

gyártott celluláris telefonokra. A hivatalos indoklás: szabadalom-bitorlás.

1989. október 1.: Az Amerikai Egyesült Államok új, önkéntes exportkorlátozásról szóló megállapodást kötött acéltermékekre öt országgal, ill. országcsoporttal (Brazília, az Európai Közösségek, Koreai Köztársaság, Mexikó és Japán).

3. Az ipari koncentráció magas foka

A Koreai Köztársaság gazdaságát a 60-as évek közepétől a nagy üzleti csoportok növekvő szerepe fémjelezte. E csoportok két legfontosabb jellemzője, hogy a tulajdonosi struktúrában egy vagy néhány család dominál és termelési struktúrájuk rendkívül diverzifikált. A kormányzat a 70-es évek elejétől egyértelműen támogatta a chaebolok gyarapodását, mert a növekvő export fő bázisának tekintette az olyan cégeket, mint Samsung, Hyundai, Daewoo, stb. A nagyfokú diverzifikáltság azonban csökkenti a hatékonyságot, emellett a chaebolok számos területen háttérbe szorították a kis- és középvállalatokat, valamint nehézkes az ilyen nagyvállalatok szabályozása is. Ezek miatt a kormányzat számos intézkedéssel igyekezett gátat szabni a további koncentrációnak.

4. Erős technológiai függés Japántól, ahonnan a feldolgozóipari import zöme származik

A Koreai Köztársaság szoros technológiai kapcsolata Japánnal segítette az országnak olyan műszaki színvonalat elérni, amely nélkül elképzelhetetlen lett volna az export gyors növekedése. Ugyanakkor ez a kötelék azt is jelenti, hogy Japán és Dél-Korea egyre több piacon versenytársként találkozik. Dél-Korea kereskedelme Japánnal szemben igen jelentős deficitet mutat.

2.3. A technológiai transzfer szerepe

Az első három ötéves gazdaságfejlesztési terv időszakában (1962-1976.) a Koreai Köztársaság felismerte a több és magasabb szintű technológia bevezetésének szükségességét. Ez határozott központi döntéseket eredményezett a tudományos és technológiai fejlődés területén, amely terület mind inkább túlélési kérdéssé válik az egyre erőteljesebb nemzetközi verseny közepette. A Koreai Köztársaság tapasztalatai azt jelzik, hogy szoros korreláció van a termékexport és az importált külföldi technológia ára között. Ebből következik, hogy a megfelelő technológiai ellátottság elengedhetetlen tényezője az ipari termelés fejlődésének azon termékek és szolgáltatások esetében, amelyek sikerrel jelenhetnek meg a nemzetközi piacokon. A technológia-transzferből származó eredmények növeléséhez megfelelő erőfeszítésekre van szükség a külföldi technológia kiválasztásában és adaptálásában. Ezért a Koreai Köztársaság tudomány- és technológiafejlesztési politikájának két alappillére a helyes kiválasztás képességének finomítása és az importált technológia megfelelő adaptálása. Az elmúlt 15 évben a külföldi technológiákat gyakran tőkebeáramlás is követte, emiatt a statisztikai elemzések gyakran hajlamosak arra, hogy alulértékeljék az importált technológia jelentőségét és a hangsúlyt inkább a beáramlott tőke fontosságára helyezik. A technológia kiválasztásának keretei gyakran behatárolódtak és ezért az importált technológiákat korábban gyakran a külföldi tőke alárendelt melléktermékének tekintették. A helyzet azonban megváltozott és felismerést nyert a technológia szükségessége, amely világosan megkülönböztethető a tőkeigénytől.³⁵ A Koreai Köztársaság kormánya ösztönözte a külföldi technológia magán- és közösségi szektorba való bevezetésének felgyorsítását. E célból folyamatosan liberalizálta a külföldi technológia és műszaki szolgáltatások Koreai Köztársaságba való beáramlásának szabályozását. Míg a fejlődő országok közül számosan szigorító intézkedéseket hoznak, a Koreai Köztársaság viszont elősegítette a külföldi technológia beáramlását, ily módon az 1962 - 1977 közötti időszakban a külföldi technológiákért 171 millió USD-t fizettek. Az elmúlt években ez

a ráfordítás gyorsan növekedett.³⁶ A Koreai Köztársaságban a tudomány- és technológiaintenzív gazdasági növekedésre történő átállás, a szellemi tőkeképzés, a humán tőkefelhalmozás nemzetgazdasági jelentőségének felértékelődése mellett valósul meg. Felismerték az oktatás és a szellemi tőke óriási jelentőségét, így az alaposan átgondolt, céltudatos oktatási politika hihetetlen mértékű kulturális fejlődést, színvonal-emelkedést eredményezett. A humán tőkeképzés hatékonyságát fokozza az egyetem, illetve a főiskola elvégzése utáni (hazai és külföldi) széles körű szakmai továbbképzés.³⁷ A tudományos és technológiai fejlesztési célok megvalósításához a Koreai Köztársaság kormánya nélkülözhetetlennek tartotta a hazai K+F tevékenység ösztönzését és ennek intézményi és jogi kereteinek kialakítását. Az intézményi keretek megteremtésének érdekében a Koreai Köztársaság kormánya számos intézkedést tett, amelyek közül a legjelentősebbek az alábbiak voltak:

- Létrehozta a Tudományos és Technológiai Minisztériumot (MOST Ministry of Science and Technology), mint a kormányzat központi politikai tervezési és koordinációs testületét;³⁸
- Megalapított egy autonóm multidiszciplináris kutatási intézetet, a Koreai Tudományos és Technológiai Intézetet (KAIST), mint a szerződéses kutatási intézményt 1966-ban;³⁹
- 1966-ban megalapította a Koreai Tudományos és Technológiai Intézetet (KIST - Korean Institute of Science and Technology), amelynek fő feladata az ipari kutatás támogatása volt.⁴⁰
- 1971-ben létrehozta a Koreai Tudományfejlesztési Intézetet (KAIS), amely csoportosítja az egyetemeket és kollégiumokat speciális posztgraduális képzésre, megfelelő képzést biztosít a koreai ipar szükségleteinek kielégítésére a tehetséges tudósok és mérnökök számára.
- Mindezek mellett számos képzési központot hozott létre a szakképzett munkaerő és műszaki személyzet iránti egyre növekvő igény kielégítésére.

A K + F intézményi keretei mellett nagy a jelentősége a számos technológiafejlesztést ösztönző törvényi rendelkezésnek is, melyek közül néhányat érdemes megemlíteni:

- Az 1967-es tudomány- és technológia fejlesztési törvény körvonalazza a kormányzat elkötelezettségét a tudomány és technológia támogatása iránt.
- Az 1972-es ipari technológia-fejlesztési törvény tartalmazza a technológiafejlesztő iparvállalatok pénzügyi ösztönzésének kereteit. Az 1973-as műszaki szolgáltatásokról szóló törvény intézkedett a helyi műszaki tudományos cégek támogatásáról a piaci és teljesítménybeli szabványok meghatározásáról.
- A bejegyzett kutatási intézmények támogatásáról az 1973-ban elfogadott törvény határoz, szabályozva a specializált területeken működő kormányzati és magánvállalatok kutatóintézményeinek pénzügyi támogatását többek között a hajóépítés, elektronika, távközlés, a petrolkémia a mechatronika, az anyagfeldolgozás és energiatermelés terén.
- A Koreai Tudományos és Műszaki Alapítvány létrehozásáról szóló 1976-os törvény szerint az alapítvány feladata az alap- és alkalmazott kutatások elősegítése, az ipari szükségletnek megfelelő tudományos és műszaki eredmények gyors alkalmazásának megkönnyítése.⁴¹
- 1977.-ben a kormányzat kiterjesztette az adó- és pénzügyi ösztönzést a vállalatok széles körére, míg a K+F tevékenység ösztönzését a stratégiai iparágakra korlátozta. Ösztönző intézkedéseket hozott az újonnan kifejlesztett hazai technológiák iránti igény felkeltésére. Létrehozta az Ipari Technológiai Kutató Társaságot (ITRA), amelynek feladata a kis- és középvállalatok technológiai fejlesztésének a támogatása.⁴²

A Koreai Köztársaság kormánya maga is finanszíroz K+F tevékenységet közös vállalkozásban magáncégekkel, amelyek hasznát a résztvevő vállalatok is élvezik. Ebből adódóan számos – a magánvállalatok és a kormány által közösen finanszírozott kutatóhelyet – hoztak létre.

A Koreai Köztársaság a kutatás-fejlesztés terén az ezredfordulóra el akarja érni a fejlett országok színvonalát, K + F ráfordításait a GNP 2,12 %-ról 5%-ra szándékozik emelni. Ennek megvalósításához szélesíteni kívánja nemzetközi partnerkapcsolatait, mivel ásványi kincsekben nem gazdag, alap- és alkalmazott kutatása nem elég erős, igazi erőssége az összeszerelő ipar és a gyártástechnológia. Ezért Japán és az Amerikai Egyesült Államok felé orientálódik, továbbá keresi az ENSZ és más nemzetközi szervezetek projektjeihez való csatlakozás lehetőségeit. Mindemellett fokozza a technológiai segítségnyújtást a fejlődő országok számára, az erre a célra - a japán JICA mintájára - létrehozott, a Koreai Köztársaság kormánya által finanszírozott intézményen keresztül (KOICA - Korean International Co-operation Agency). A KOICA-segélyprogramok eredetileg a rászoruló ázsiai és afrikai országok megsegítését szolgálták, de az 1980-as évek végétől ezek a lehetőségek fokozatosan megnyíltak az európai (volt) szocialista országok előtt is.

Jegyzetek

1. **Südy Zoltán:** Az ázsiai újonnan iparosodottak, az újabb fejlődési hullám országai és Magyarország. *Külpolitika*, 1991. 3. sz. 139-141. old.
2. **Südy Zoltán:** U.o.
3. **Csath Magdolna:** A gazdasági fejlődés illúziói és valós lehetőségei. *Társadalmi Szemle*. 1993. 8-9.sz. 59. old.
4. **Korea.** (Tények Koreáról). Koreai Tengerentúli Információs Szolgálat. (Magyar nyelvű változat). Szöul, 1991. 58. old.
5. **Korea.** (Tények Koreáról) I.m. 58-59. old.
6. **Ádám Antal:** A koreai köztársaság – magyar szemmel. *Ipari Szemle* 1990. 6. sz. 47. old.
7. **Ádám Antal:** U.o.
8. **Ádám Antal:** I.m. 48. old.

9. **Park, Jin-Hwan Ph.D.:** Saemaul Movement: Korea's Approach to Rural Development.
Central Official Training Institute (C.O.T.I.), Seoul, a szerző 1992. július 3-án, a 7th International Executive Development Program c. konferencián (Szöulban) megtartott előadásának anyaga. 3-4.pp.
10. **Ádám Antal:** I.m. 48. old.
11. Nagyszabású agrárfejlesztési program Dél-Koreában. Világgazdaság, 1991. szeptember 5. 7.old.
12. **Shin Il Kang:** Állami vállalatok privatizálása a Koreai Köztársaságban. Külgazdaság. 1992. 11. sz. 34-35. old.
13. **Shin Il Kang:** I.m. 44. old.
14. **Ádám Antal:** I.m. 47. old.
15. **Ádám Antal:** U.o.
16. **Shin Il. Kang:** I.m.
17. **Ádám Antal:** I.m. 47. old.
18. Konjunktúra a szolgáltatásokban, hanyatlás az elektronikában (dél-koreai vállalatok). Világgazdaság 1992. szeptember 1. 4.old.
19. **Tewfik Yusuf:** Dél-Korea iparpolitika és menedzsment vizsgálata, valamint az etióp gazdaság számára leszűrhető tanulságok. (Szakdolgozat). Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, 1991. 21. old.
20. **Tewfik Yusuf:** U.o.
21. **Tewfik Yusuf:** I.m. 21-22. old.
22. **Shin Il Kang:** Állami vállalatok privatizálása a Koreai Köztársaságban. Külgazdaság. 1992. 11. sz. 34-45. old.
23. **Tewfik Yusuf:** I.m. 22.old.
24. **Park, Yung Chul:** A gazdasági liberalizálás: Dél-Korea és Tajvan tapasztalatai. In: Külgazdasági liberalizálás – nemzetközi kapcsolatok és a magyar gazdaságpolitika. (Szerk: Köves András – Másér Pál). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1991. 201. old.
25. **Gács János:** Az import liberalizálása Dél-Koreában. Külgazdaság, 1992. 11. sz. 62. old.
26. **Korea (Tények Koreáról):** I.m. 64. old.
27. **Tewfik Yusuf:** I.m. 22-23. old.

28. Teljes nyitás 1997-re. (Dél-koreai pénzpiac). Világgazdaság, 1992. március 4. 13. old.
29. **Vass Péter:** Lassuló gyorsulás (Dél-Koreai Gazdaság) Heti Világgazdaság XV. évfolyam 38. sz., „Dél-koreai ABC.” c. melléklete, Budapest, 1993. szeptember 25. 55. old.
30. **Joung-Whan Hahn Ph.D.:** Developmental Dynamics in Korea Central Officials Training Institute (C.O.T.I.) Seoul. A szerző 1992. július 3-án, a 7th International Executive Development Program c. konferencián (Szöulban) megtartott előadásának anyaga. l.m.: 12. old.
31. Tájékoztató **Cső Ho Dzsung**, (dél)-koreai külügyminiszter a „megosztott országok egyesítése” témakörben tartott 1990. november 5-i beszédéről. Kézirat gyanánt. Külügyminisztérium. Budapest 1990. 20. old.
32. **Tewfik Yusuf:** l.m. 21. old.
33. **Tewfik Yusuf:** l.m. 21. old.
34. Exchange Arrangements and Exchange Restictions-Annual Report 1990. International Monetary Fund, Washington. 1990. 521-525. p.
35. A Koreai Köztársaság tudomány- és technológia politikája. OMFB-OMIKK Műszaki Információs Iroda, Közlemények. 1989. április. 68. old.
36. A Koreai Köztársaság tudomány és technológia politikája. l.m. 68-69. old.
37. **Etre Krisztina:** A gazdasági fejlődés fő mozgatórugója: Az ipar fejlődése Dél-Koreában és a magyar-dél-koreai kapcsolatok. (Szakdolgozat). Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, 1990. 66-67. old.
38. A Koreai Köztársaság tudomány- és technológiapolitikája. l.m.: 62.old.
39. U. o.
40. A Koreai Köztársaság tudomány- és technológiapolitikája. l.m.: 69-70. old.
41. **Etre Krisztina:** l.m.: 66-67. old.
42. A Koreai Köztársaság tudomány- és technológiapolitikája. l.m. 71. old.

Dr. Kiss Gyula

Ipari modernizáció és néhány tanulsága a '80-as évek Franciaországában

I.

A második világháború utáni időszak legmélyebb válságát éli át napjainkban Franciaország – írják egyre gyakrabban a francia sajtóban a legtekintélyesebb gazdasági elemzők. Szó sincs túlzásról: a válság nem egyszerűen gazdasági, hanem veszedelmes méreteket öltő társadalmi krízis is egyben. E súlyos probléma hátterének részletes és pontos megvilágítására a cikk nem vállalkozhat, csupán a francia ipar modernizációs törekvéseiről próbál néhány gondolatot vázaltszerűen megfogalmazni – mai tanulság végett.

A 80-as évek elején a modernizációs folyamat serkentésével elérendő cél Franciaországnak az USA-val, Japánnal és az akkori NSZK-val szembeni lemaradásának csökkentése, majd megszüntetése. A francia vezetés ezt létfontosságúnak tekintette, s ez az, ami a „gloiré”-hoz és a „grandeur”-höz közelebb visz – s ez az, amit De Gaulle óta minden becsvágyó politikus leghőbb vágyának tekintett. Azzal természetesen már De Gaulle is tisztában volt, hogy a világpolitikai nagyság visszaállításáról nem lehet szó a grandeur XVIII. századi értelmében, viszont a függetlenség és az erkölcsi nagyság helyreállításával Franciaország mégiscsak visszaszerezheti a világpolitikai egyenjogúságot. Tény azonban az is, hogy a második világháború utáni történelmi fejlődés menete az országot – úgy tűnik hosszú időre – a második vonalba sorolta.

Franciaország számára ipara modernizálása az utóbbi évtizedekben létkérdéssé vált, ha nem akart az ipari államok élmezőnyéből kiesni. A hátrányos változások a 70-es évek elején kezdték hatásukat éreztetni:

az ország ekkor már csak a negyedik-ötödik legerősebb ipari hatalomnak számított. A '60-as években Franciaország még szorosán követte az Egyesült Államokat és Angliát, több ágazatban és termékben még a kontinentális Európa egyeduralkodója volt (repülőgépgyártás, atomtechnológia, nehézszevegypár). A '80-as évek elejére a helyzet tovább romlott, a pozícióvesztés eredetét a '81-es hatalomváltással értelmetlen dolog lenne magyarázni, hiszen itt egyrészt nyilvánvaló történelmi okokról, múltbeli örökségről van szó, másrészt pedig számos olyan tényező együtteséről, melyek elemzésébe e tanulmány nem mehet bele.

Ami az ipar területét illeti, Franciaország e téren is mutatott sajátos „francia jegyeket”, amelyek jól elkülönítik az országot a legfontosabb kontinentális és óceánon túli vetélytársaitól. A dirigista jellegű erőteljes állami beavatkozás, a stratégiai fontosságú és az állami jövedelem oldaláról nélkülözhetetlen iparágakban az állami tulajdon növekvő szerepe, valamint az ipari-tulajdoni eszközkoncentráció védelme – nagyjából ezekben fogalmazhatók meg a második világháború utáni egyre markánsabbá váló „francia jegyek”.

A francia állam részvételének az ipar fejlődésében, korszerűbbé tételében messzire nyúló történelmi gyökerei vannak. E felfogás a Colbert-i életműig visszavezethető, s ennek merkantilista szellemű gazdaságfejlesztési és egyben iparfejlesztési tervében központi szerepet játszó nemzetvédelmi törekvés a mai napig fellelhető. Az egymást követő kormányok nélkülözhetetlen szerepet töltöttek be az ipar korszerűsítésének előmozdításában. Így volt ez a második világháború követő újjáépítési tervtől a De Gaulle-i korszak nagy igényű „csúcstechnika”-programjáig – de még korábban Colbert-től Saint-Simonig – is léteztek hasonló tartalmú törekvések.

Ami viszont közös az említett időszakok hasonló törekvéseiben – túl a Colbert-i életmű hagyományaihoz való kapcsolódásban – az az, hogy mindig is szorosán kötődtek Franciaország féltve őrzött nagyhatalmi státusához, az ország ambiciózus külpolitikai törekvéseihez.

A lényegyet tekintve, az előbbi alapkérdéseket illetően – az aspirációk és ambíciók szintjén – a '80-as évek sem hoztak változást. Változás következett be azonban – sajnos a romlás irányában – Franciaország világgazdasági pozícióiban, s ennek minden következményével már számolni kellett a '80-as évek elején. Az 1980-82 közötti időszak a francia ipar teljesítményének visszaesését és világpiaci részarányának csökkenését mutatta (az 1979-es 11,7 százalékról 1983-ra 10,2 százalékra csökkent az ipar világpiaci részesedése). Ezzel egyidőben fokozódott a külföldi vetélytársak behatolása a belföldi piacra. Az import volumene 6,2 százalékkal nőtt, miközben az export 1 százalékos szinten stabilizálódott. E három év alatt az ipari beruházások volumene soha nem látott mértékben, 16 százalékkal esett vissza.

A többi fejlett tőkés ország ipara is komoly nehézségekkel küzdött. Közös volt az alaphelyzet: a '80-as évek elhúzódo válsága. E válság minőségileg különbözött a megelőző 30 év konjunkturális ingadozásaitól. Korábban lehetett a túlélésre, az időhúzásra játszani, lehetett várni a fellendülésre. Ezek a lehetőségek most elvesztek, az új helyzet legfőbb jellemzője az elhúzódo strukturális válság, a hanyatló ipari körzetek és a magas munkanélküliség.

A francia megoldások kiemelése céljából vessünk néhány pillantást a brit, a nyugat-német és az olasz ipari modernizáció egyes jellemző vonásaira¹.

Minden egyes ország esetében a korszerűsítés során az iparvállalatoknál közös problémák jelentkeztek: a technológiai fejlesztés igénye,

¹ Franciaországnak az Egyesült Államokkal és Japánnal való összehasonlítása a franciaországitól igen eltérő feltételek miatt - elsőszámú hatalom, sajátos fejlődési körülmények - nem olyan szemléletes. Az Egyesült Államok gazdaságának nagyságrendje, minőségi színvonala, teljesítményei, teljesítőképességei folytán önmagában is képes a világgazdaságot befolyásolni. Miután az NSZK - a még említett Nagy-Britannia és Olaszország mellett - a franciáéhoz közel hasonló fejlődésen ment át, célszerű a francia ipari modernizációt ezen említett három ország viszonylatában megnézni.

a vezetés válsága, a nagymértékű elbocsátásokból adódó foglalkoztatási gondok. Az iparszerkezet korszerűsítésének terheit aránytalan mértékben viselték a szakképzetlen, az idegen és az idősebb munkavállalók, ami mindenütt megoldandó társadalmi feszültségekkel járt. A technológiailag élenjáró nagyvállalatok esetleges bukása messzemenően érintette az ipar általános műszaki színvonalát minden országban. Az ipar általános helyzetének kezelésében meghatározóak az illető országok jogi és politikai hagyományai, amiből különbözőségek adódnak. Az NSZK-ban, Franciaországban, Olaszországban, az állammal szembeni elvárás, hogy tanúsítson érdeklődést az állampolgárok jóléte iránt. Az NSZK-ban e célból létezik a „gazdasági alkotmány”, amely a magánszektor gazdasági hatalmának a működését szabályozza. Ezzel szemben Franciaországban és Olaszországban ez az ipar ügyeibe való közvetlen beavatkozással történik. A francia felfogás szerint a kormánynak az ipar stratégiai ügyeiben küldetése van. Az olasz gyakorlatban ezt a funkciót az állami nagyvállalatok látják el.

Az iparra vonatkozó döntések háttérében is ott húzódtak a politikai érdekek. A „politikamentes”, technokrata jellegű, konszenzusos megoldások modelljének legjobban Franciaország felelt meg, s részben a volt NSZK.

A várható és kialakuló félben lévő problémák előrejelzésében a nyugatnémetek vezetnek. A franciáknál nagy elismerésre tarthatnak számot a tárcaközi bizottságok a kormányzati tevékenységek összehangolásában és a döntések meggyorsításában. Az olasz gyakorlatban speciális, az ipar egyes kérdéseivel foglalkozó, nagy szaktudást felhalmozó intézmények működnek.

A nyugatnémet ipari modernizációs intézkedések egyik meghatározó vonása, hogy az ipar nagy érdekcsoportjainak intézményesült együttműködéséből vezethetők le. A volt NSZK világgazdasági pozícióinak megtartásához nagyban hozzájáruló korszerű ipar érdekében korporációs jellegű érdekszövetségeként működnek együtt az állam, a bankok, a vállalatok és a szakszervezetek. A német szociális piacgaz-

daság koncepciójának megfelelően az állam segíti a piaci stabilitás fenntartását, törekszik a piac kiegészítésére, s e járulékos, kiegészítő tevékenységében igen jelentős területet foglal el az ipari célú kutatási és fejlesztési politika.

Ezzel szemben a brit ipar saját értékrendszeréből következően nem helyesli a nyugatnémethez hasonló állami, banki iparvállalati szoros kapcsolatokat. A britek rosszallóan vélekednek a francia képletről is, a francia tárcaközi bizottságokról, a minisztériumok, a bankok, az iparvállalatok közti együttműködési formákról. Angliában egymástól viszonylag elkülönülten működik – és nem is rosszul – a kormányzati, a banki és az iparvállalati szféra. Talán az előbbiekből is következik, hogy az angol ipari modernizáció mutatta a legtöbb törést, szakadást az utóbbi két évtizedben.

Az említett országok közül a politikai váltógazdálkodás leginkább Angliában idézte elő az ipari modernizációs folyamat instabilitását. Jellegzetes, hogy néha véletlen, politikai jellegű momentumok adtak lökést bizonyos korszerűsítő tevékenységeknek: a nemzetvédelem szempontjából fontos vállalatok (pl. Rolls Royce) esetében azonnal beavatkoztak a modernizáció érdekében. Ugyanakkor a kormányzat az ipari modernizációnak a piaci és magánszektoron belüli lezajló megoldásait preferálta.

A francia korszerűsítést különböző típusú intézkedések szolgálták: szektorokat támogató programok, regionális fejlesztési programok, struktúraváltási programok. Szektoriális szinten a racionalizálásra és az állóeszköz-megújításra az állam nagy pénzbeli segítséget adott. Átképzési programok útján biztosították a növekvő ágazatokba történő munkaerő-átcsoportosítást. A stratégiai fontosságú, válságban lévő francia vállalatok külföldi megvásárlását a kormány rendszeresen megakadályozta. A régiók szintjén az állam elsősorban az infrastruktúra korszerűsítését támogatta.

A francia modernizáció beavatkozás-pártiságával a nyugatnémetek minimalista megközelítését állíthatjuk szembe. A németek mindvégig az általános makrogazdasági célok (gazdasági növekedés, foglalkoztatás, álszabályosság, stb.) elérése helyezették a hangsúlyt.

Az ipari modernizáció során a legdirektebb és legkiterjedtebb beavatkozások Franciaországban történtek. A piaci mechanizmusok hatékonyságával a franciák soha nem voltak elégedettek, s adott esetben az állam helyettesítette vagy kiegészítette a piaci erőket.

Az egyes országok röpke összevetéséből látható, hogy a jövőre irányuló ipari korszerűsítési folyamatok – a múltban is gyökerező – gazdasági és politikai tényezők bonyolult halmazától függenek, ezért az egyes országok magatartásának hatékonyságára vonatkozó ítéleteknek óvatosaknak kell lenniük. A modernizációs folyamatban meghatározó szerepet betöltő nemzeti intézményekben és az intézményi megoldásokban mutatkozó különbségek sem lényeges hátrányokat, sem lényeges előnyöket nem okoztak. A francia példa is azt igazolta, hogy minden ország a maga sajátosságainak megfelelően tudott csak előbbre jutni a korszerűsítésben.

Az ipari modernizációinak vannak azonban olyan közös kulcskérdései, amelyek nem ismernek országhatárokat, és amelyekkel a '80-as években még inkább számolni kellett az említett országokban.

1. Az ipari korszerűsítés egyre nagyobb mértékben alapult a nem anyagi erőforrásokon: technológiai és kereskedelmi know-how, a magasan kvalifikált munkaerő tudása, korszerű pénzügyi ismeretek és egyéb nélkülözhetetlen szolgáltatások.
2. A technológiai haladással való gyors lépéstartás az iparvállalatok versenyképességének kulcsstényezője.
3. Az ipari modernizáció új mozgató eleme az ipari tevékenység fokozott nemzetköziesedése. Az ipari termékek és tevékenységek

egyre nagyobb hányada kerül a nemzetközi kereskedelmi forgalomba, s a termelési tényezők is egyre inkább kilépnek az országhatárok közül. A nemzetköziesedésben ma már egyaránt fontos az országok, ágazatok és vállalatok közti kapcsolatrendszer.

4. A munkanélküliek meglepő számából adódó szociális és politikai feszültségek létezése.
5. A környezetvédelem iránti növekvő társadalmi igény.
6. Egyre erőteljesebben fogalmazódott meg az az igény, hogy számolják fel a határokat az alap és az alkalmazott kutatások, a polgári és katonai kutatási szektor, a termelőszféra és az oktatási-kutatási területek között, s így a modernizáció újabb lendületet kapna.

Az ipar modernizációs folyamatában a szóban forgó országokban már hosszabb ideje komoly figyelmet fordítottak egy területre, ez pedig a kis- és közepes vállalatok szektora. Abból indultak ki – s a gyakorlat is ezt igazolta-, hogy a modern ipari szerkezet jellemzője a kis-számú nagyvállalat és a nagyszámú kis- és középvállalat. A kormányok bátorították mindenütt a kis- és közepes vállalatok alapítását, segítettek a kezdeti nehézségek leküzdésében. Ezen vállalatok gyorsan és rugalmasan tudtak alkalmazkodni az új technológiákhoz és képesek voltak új munkahelyek teremtésére.

A '80-as években több fejlett tőkés országban az állam az ipari modernizáció érdekében fokozott aktivitást mutatott. Ennek a helyzetnek azonban az a sajátossága, hogy olyan gazdaságpolitikai környezetben történt, amely általában nem kedvezett azoknak az elképzeléseknek, amelyek az állam növekvő szerepvállalását szorgalmazták. A 70-es években számos nyugati kormány tapasztalhatta a túlzott központi beavatkozásból származó hatékonyságromlást és káros morális hatásokat. A '80-as évekre már egy meglehetősen újszerű szemléletmód alakult

ki: az állam a korábbiakhoz képest mindenekelőtt a korszerűsítés súlypontjainak kijelölésében vett inkább részt. Az állam olyan gazdasági légkör megteremtésére törekedett, amelyben az ipari modernizáció feltételei javulhattak. Az említett országokban mindinkább elterjedt nézet, hogy elsősorban a műszaki fejlődés ösztönzésével lehet gyorsabban előbbre jutni, így az állam a korszerűsítésben központi elemként kezelte a kutatási-fejlesztési tevékenység serkentését.

Franciaországban és a többi iparilag fejlett országban egyértelműnek tekinthető annak megítélése, hogy a tudományos-műszaki fejlettség színvonala stratégiai fontosságú tényezője az ipari modernizációnak: nagy átfogó programokat dolgoztak ki a műszaki fejlődés előmozdítására, a technológiai előnyök megtartása vagy fokozása érdekében, illetve a technikai lemaradás behozása céljából. Az Egyesült Államok és Japán háttérbe szorította a nyugat-európai országokat, így Franciaországot is az új technológiák kifejlesztése és hasznosítása terén folyó versenyben. A nyugat-európai országok (de más országok is) a második világháború után a szénre, az olajra, az acélra és a nehézipar fejlesztésére alapozták újjáépülő gazdaságukat, és túl lassan ismerték fel, hogy milyen sikereket lehet elérni viszonylag olcsó, de fejlett technológiával előállított gyártmányokkal, főleg a mikroelektronika és a számítástechnika területén.

II.

A baloldal 1981-es hatalomra jutása után nagyon gyorsan szembe került a realitásokkal. Egyre nyilvánvalóbb módon mutatkoztak meg a francia ipar gyengeségei, s elodázhatalanná vált az ipar modernizációja.

Mitterand első elnöksége időszakának egyik legfontosabb gazdasági célkitűzése a francia ipar újjáteremtése, korszerűsítése. A gazdasági nehézségek következtében drasztikus stabilizációs intézkedésekre (a frank leértékelése, az árak és a bérek négyhónapos befagyasztása)

kényszerült szocialista vezetés számára – némi túlzással állíthatjuk – szinte ez maradt meg egyedül, mintegy kárpótlásként a korábban meghirdetett elképzelésekből.

Mitterand elnök 1984-ben az egyik országos lapnak adott interjújában² figyelemre méltó megjegyzést tett az ipar színvonalára vonatkozóan: nehéz elképzelni – fogalmazta az elnök -, hogy egy nagyjából 20 éves lemaradásban lévő francia ipar helyt tudna állni a külföldi piacon, de még a belföldi sem. Ezt az ítéletet talán túlságosan is szigorúnak találhatjuk, mindenesetre a probléma nagyságára felhívta a figyelmet. A többi fejlett ipari országgal való lépéstartás francia” nagyhatalmi kényszere” a múltban sem engedte meg és a jelenben sem engedheti meg egy olyan fontos területnek, mint az iparnak az elhanyagolását. Ezért sem hallgathatott a köztársasági elnök, s ezért vált az ipari modernizáció központi kérdéssé.

A válság leküzdésének és a modernizáció megvalósításának igénye együtt és egyszerre jelentkezett a francia társadalomban, s a teendők is összefonódtak. Egyfelől a válság még sürgetőbbé tette a korszerűsítést, (az ipar problémái még élesebben vetődtek fel, még láthatóbbakká váltak) másfelől viszont maga a korszerűsítés a válság elleni harc nélkülözhetetlen területének bizonyult.

Ugyanakkor létezik a francia modernizációnak a politikai propagandán, a napi aktualitásokon és hasznosíthatóságokon túli, a XX. századot átívelő mélyebb áramlata, vonulata, amelyet politikai állásponttól függetlenül minden francia kormánynak tudomásul kellett vennie.

Nem nagyon létezett más választás, hiszen a felgyorsult tudományos-műszaki fejlődésű XX. században, annak is utolsó harmadában a legtágabban értelmezett modernizáció állandó belső és nemzetközi átalakulást és versengést jelent nemcsak a tudományos-műszaki fejlő-

² Libération, 1984. május 10.

désben, hanem a társadalmi-gazdasági intézmények terén. Következésképpen a modernizálódás igényének parancsoló szükségszerűsége szinte mindig jelen van még a tudományos-műszaki fejlődésben olyan élen járó országban is, mint Franciaország. Ez állandó készenléti állapotot tételez fel a lemaradás meggátlására, illetőleg a már bekövetkezett lemaradás gyors felszámolására – az ipari szféra ennek szemléletes illusztrációja. Ebben a felfogásban a modernizáció úgy tekinthető, mint a társadalmi-gazdasági átalakulások nemzetközi rendszerében zajló komplex folyamat, amely nemzeti keretek között bontakozik ki. Hosszú távú folyamatokról van szó, amelyek a legkülönbözőbb társadalmi feltételek mellett mennek végbe, s amelyek nemcsak a technikai, technológiai fejlődésben mutatkoznak meg és az életmód és az élet minősége javulásában jelentkeznek, hanem egyidejűleg a társadalmak jobb adaptációs és problémamegoldó képességeit idézik fel az intézményi rendszer hatékonyabb működésének javulása mellett. Ugyanakkor e folyamat új társadalmi összeütközések és feszültségek forrása is egyben, amely a politikai szférával és konkrétan az iparpolitikai szférával szemben magasabb követelményeket támaszt.

Az ipari modernizáció egyik igen bonyolult velejárója, a kormányok számára igen sok fejtorést okozó következménye a munkaerő- és foglalkoztatáspolitikai, valamint az ezekből adódó szociális és politikai feszültségek kezelhetősége. A nemzetközi tapasztalatok is arra utalnak, hogy ennek sikere nélkül nem teljes a modernizáció. A szakmai továbbképzés, az új (vállalkozási) lehetőségek megjelenése az egyik oldalon, ugyanakkor a munkanélküliségből fakadó kényszerhatások a másik oldalon kiszámíthatatlan társadalmi méretű változásokat eredményeznek olyan feszültségek mellett, amelyeknek még – elvileg – tűrhetőeknek és kontrollálhatóaknak kellene lenniük a kormányzatok részéről. A francia példa is igazolja, hogy az ipari modernizációnak nemcsak nyertesei, hanem kárvallottjai is vannak – a korszerűsítés elmaradásának feltehetőleg azonban csak kárvallottjai lehetnek. A feszültségek annál nagyobbak és annál inkább tevődnek át a politikai instabilitás szférájába, minél később lépnek a korszerűsítés útjára.

A kormányszatnak az ipari vállalatok modernizálására irányuló tevékenysége jótékonyan hat vissza magára a kormányzati politikára. Az önmagát túlélő ipari struktúrák fenntartása végső soron a kormányzati politika alapjait ássa alá. Ugyanakkor a sokoldalú ipari modernizáció nemcsak gazdaság- és iparpolitikai, hanem tisztán politikai követelményeket is támaszt. A magasan képzett vezető és szakember gárda kinevelődése, az innováció befogadása feltételezi nemcsak az információk, hanem az ezeket hordozó emberek akadálytalan mozgását, sőt ennek maximális támogatását. A szabadság e területein a franciák ezúttal is példát adtak.

Ahhoz azonban, hogy a modernizációt vállalati szinten is levezényelő ipari vezetők tehetsége kibontakozhasson, felszínre törhessen, nemcsak válsághelyzetre, nemcsak a modernizáció erőteljes akarására volt szükség, hanem olyan társadalmi-politikai környezetre is, amelyben e tehetségeket sem a bürokrácia, sem pedig más nem nyomta el. A francia társadalom a '80-as években e tárgyban jól vizsgázott.

A '80-as évek Franciaországának ipari modernizációs problémái nem függetlenek a világ gazdaságban a '70-es évekkel elkezdődött jelentős változásoktól és azok hatásmechanizmusaitól. A francia ipar a világfolyamatba való bekapcsolódás miatt erőteljesen érzékelték ennek előnyeit, hátrányait egyaránt.

Az állam fokozódó szerepe az egyre éleződő és kíméletlen versenyben, különösen a válság és a stagnálás periódusaiban mindinkább arra irányult, hogy közvetlen vagy közvetett beavatkozással is biztosítsák és fejlesszék az ország versenyképességét, adott esetben tegyenek meg mindent a korszerű ipar érdekében.

Az ipari korszerűsítést támogató állami intervenciós eljárások általánossá válásához hozzájárultak a nemzetközi gazdasági életben végbement változások. Ezek közül egy eléggé összetett mozzanat különösen meghatározó volt: a nyersanyag források (mindenekelőtt az olaj) megváltozott helyzete, a technika és a technológia robbanásszerű fej-

lődése által előidézett modernizációs kényszer, valamint az ezzel együttjáró társadalmi és szociális problémák súlyosabbá válása.

III.

A francia kormányok egyre inkább beavatkoztak az ipari modernizáció érdekében. 1986. márciusáig a közvetlen beavatkozási formákat részesítették előnyben. Rekordot értek el az államosított vállalatok és a vállalatoknak nyújtott támogatások terén (a bruttó hazai termék 2,7 százaléka). 1986. márciusa után megpróbálták módosítani ezt a helyzetet a közvetett, indirekt beavatkozások javára.

Eltekintve az állami intervencionizmus és a gazdasági liberalizmus előnyeinek folytonos összehasonlíthatásától, úgy látszik – főleg a válság és a gyors műszaki-technológiai fejlesztésbeli lemaradások felszámolására -, hogy az állam szerepe mégis csak jelentős maradt. A francia tradíciókat ismerve ezen nincs is semmi csodálnivaló. E folyamat meglepő módon még az olyan liberális ipari kultúrájú országokban is érzékelhető, mint az Egyesült Államok és a volt NSZK.

E ponton célszerű utalni a kulturális körülményeikre. Egyfelől szoros összefüggés létezik a szakképzettség, a tudás, az intelligencia, az általános műveltségi szint és az ipari modernizáció előrehaladása között. Másfelől viszont, amit a francia társadalom kész és képes elfogadni, nem szükségszerűen az, amit az angol, német, amerikai vagy japán társadalom elfogad.

Tanulságos megfigyelni, hogy az ipari korszerűsítésben milyen szerep jutott eleinte az államosításoknak, majd 1986. márciusa után a reprivatizációknak. A kérdés más oldalról felvetve: a koncentráció támogatása avagy a konkurencia növelése. Azonos célok és különböző eszközök. Fabius miniszterelnökségének végén már előkészületek történtek a csendes privatizációra, bár erre már neki nem jutott ideje.

Az azonos célok, különböző eszközök szemlélet példája még: előbb politique de filieres majd politique de créneaux, s a két alkalmazási időszak között egy átmenet, vagyis a kettő együtt – s a váltás még Mauroy idejében megtörtént, itt nem kellett várni Chirac-ra, a „fordulat” majd 1986. márciusa után következett be. Jobb híján – az akkori sajtóbeli megfogalmazások nyomán – használom itt a fordulat kifejezést, de nyomatékosan idézőjelbe téve. Az 1981. májusa utáni időszakhoz képest valóban fordulat volt 1986. márciusa is, csakhogy ez már korábban bekövetkezett. Ez a fordulat teljesedett ki Fabius miniszterelnöksége alatt, amely időszakban viszont egy újabb, más jellegű – nevezhetjük másodiknak is – fordulat előkészítése kezdődött el, s ez 1986. márciusa után bontakozott ki. Tulajdonképpen Franciaország is küzd azzal az alapvető problémával, hogy a politikai ciklusok komoly zavarokat okozhatnak az ország hosszú távú ipari érdekeinek tartós figyelembe vételében. A '80-as évek ipari modernizációs folyamata valóban fordulatot idézett elő, de ez nem 1986. márciusa. 1986. márciusa csak kiindulópontja annak az időszaknak, amelynek tapasztalataiból a második, a valódi fordulatra lehet következtetni. Végeredményben az ipari modernizáció és az ezzel szorosan összefüggő kérdések kapcsán a '80-as évek vége felé már érzékelhető és igen jelentősnek tekinthető valódi fordulat ment végbe, amelyet főleg a hagyományos értelemben vett jobb- és baloldal közötti ellentét, szembenállás enyhülése jelez az ipar helyzetének megítélésében.

A Chirac-kormány a gazdaság erőteljes liberalizálása mellett szállt síkra, s ez valóban fordulat volt, de csak 1981-hez képest. Chirac jövetelével nem fordulatszerű váltás következett be, hiszen 1986. márciusa után csak tovább erősödött az a liberalizálási tendencia, ami pár éve már megindult.

A modernizációs intézkedések értékét úgy tűnik egyre kevésbé lehet megítélni a megtett lépések intervencionista vagy liberális jellegéből. Abból lehet inkább következtetni, ítéletet alkotni, hogy mennyire feleltek meg a döntések, intézkedések a valóságos körülményeknek, és az

adott probléma konkrét megoldásához milyen eszközök, kapacitások mozgósíthatók, illetve állnak rendelkezésre.

Ezzel természetesen nem lehet összemosni az 1986. márciusa előtti és utáni különbségeket, különbözőségeket, de a modernizáció „konszenzust teremtő ereje” ez alkalommal is megmutatkozott. Az nyilvánvaló, hogy a szocialisták számára – már csak hagyományosan is – az államosításoknak a modernizációval egybe kellett esni, sőt azt elő kellett segítenie. (Igaz, hogy ezt néha utólag jelentették ki.) Ugyanakkor viszont a liberálisok fel akarták számolni az államosításokat, jóllehet a modernizációról ők sem mondhattak le. A szocialisták az államosított vállalatok révén profitnövekedésre számítottak, sürgették az ipari modernizáció lehetőségeit, amelyeknek az államosítások is mozgatóivá váltak. A liberálisok ezzel szemben az irányítási gyengeséget hozták fel vádként, rámutattak a Renault deficitjére, s figyelemztettek a döntéshozatali bürokrácia eluralkodásában rejlő veszélyekre.

Az ipari modernizáció érdekei valóban konszenzus felé terelték a különböző kormányokat 1986. márciusa előtt és után – valóban igaz volt Fabius találó megjegyzése: az ipar nem baloldali és nem jobboldali. A következő érdekes tendencia rajzolódott ki: 1983. után a szocialisták a közvetlen állami beavatkozások nagy részéről az ismert körülmények között lemondtak, másfelől viszont a Chirac-kormány hatalomra kerülése után 6 milliárd frankos segítséget adott a vasiparnak és 2 milliárdot a Renaultnak. Továbbá: jóllehet a szocialisták mindig is kritikusan viszonyultak a privatizációhoz, mégis Mitterand 1988-as újraválasztása után nem volt szó többé a renacionalizálásról (sem az újra- és sem a visszaállamosításról). Igen figyelemreméltó elem. Vagyis fontosabb volt a stabilizáció, mint a különböző módokon indokolt (vagy indokolatlan) változtatgatás (nationalisation, dénationalisation, renationalisation, privatisation, reprivatisation), amely komoly, kiszámíthatatlan – esetenként – súlyos következményekkel járt, járhatott.

Az ipari modernizáció objektív okokból végbemenő folyamata közvetlenül nem politikai vagy ideológiai kérdés, de azzá válik, mihelyt a különböző politikai erők és ideológiai eszmeáramlatok a maguk célja, érdeke és értékrendje szerint kezdik értelmezni és felhasználni. Az ipari korszerűsítés azonban annyira sürgető, nagy horderejű, össznemzeti ügyé nőtte ki magát, hogy nem engedhették meg egyik oldalról sem a túlzásba vitt, fölösleges, időtrabló álvitákat. Az idő sürgetett, s a szükséges nemzeti egyetértés a francia ipar helyzetét illetően a 80-as évek végére kialakulni látszott.

Irodalom

1. **Barou, Y – Keiser:** Les grandes économies. Etats – Unis, Japon, Allemagne Fédérale, France, Royaume Uni, Italie. Seuil. Paris, 1984.
2. **Capul, J – Meurs, D.:** Les grandes questions de l'économie française. Nathan, Paris, 1988.
3. **Fabius, L.:** Le coeur du futur. Calmann-Lévy: Paris, 1985.
4. **Généreux, J.:** (sous la direction de) Enjeux du monde. Panorama économique mondial. Hachette, Paris, 1988.
5. **Goguel, F.:** Modernisation économique et comportement politique. A. Colin. Paris, 1969.
6. **Gronier, A.:** – M.. La productivité. Progres social ou source de chômage? Hatier. Paris, 1987.
7. **Jeanneney, J.:**-M.. (sous la direction de) L'économie française depuis 1967. La traversée des turbulences mondiales. Seuil. Paris, 1989.
8. **RAMSES:** Rapport de l'IFRI. Dunod. Paris, 1989. (RAMSES= Rapport Annuel Mondial sur le Système économique et les Stratégies;
IFRI= Institut Français des Relations Internationales)
9. **Desaignes, B.:** Le rang de la France a-t-il changé (1870-1970) Evolution de la position internationale de la France. Revue d'économie politique 1985. N5.

A szedés a Társadalomkutató- és Előrejelző Intézetben készült.
A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Kocsis Gábor munkája.
A nyomtatás 1994. augusztusában készült

Ára: 102.– Ft